

GLOBALIZACJA VS. GLOKALIZACJA

EUROPA I POLSKA
W CZASACH
NOWOŻYTNYCH
I NAJNOWSZYCH

REDAKCJA

SYLWIA OSOJCA-KOZŁOWSKA

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

GLOBALIZACJA
VS. GLOKALIZACJA.
EUROPA I POLSKA
W CZASACH NOWOŻYTNYCH
I NAJNOWSZYCH

REDAKCJA NAUKOWA

SYLWIA OSOJCA-KOZŁOWSKA

GLOBALIZACJA VS. GLOKALIZACJA

EUROPA I POLSKA
W CZASACH
NOWOŻYTNYCH
I NAJNOWSZYCH

REDAKCJA

SYLWIA OSOJCA-KOZŁOWSKA

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

REDAKCJA NAUKOWA
SYLWIA OSOJCA-KOZŁOWSKA

RECENZJA

PROF. ZW. DR HAB. PETRO GARASYM
PROF. ZW. DR HAB. JAROSŁAW JELEJKO

KOREKTA REDAKTORSKA I SKAD
KAROL ŁUKOMIAK
DIANA ŁUKOMIAK

PROJEKT OKŁADKI
KAROL ŁUKOMIAK

© COPYRIGHT BY AUTHORS & ARCHAEGRAPH
& LABORATORIUM WIEDZY ARTUR BORCUCH

ISBN: 978-83-67074-10-0

WERSJA ELEKTRONICZNA DOSTĘPNA NA STRONIE INTERNETOWEJ WYDAWCY:

www.archaeograph.pl

ORAZ W REPOZYTORIUM CYFROWYM BIBLIOTEKI NARODOWEJ
I PROFILACH AUTORÓW W INTERNETOWYCH SERWISACH NAUKOWYCH

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

ŁÓDŹ-KIELCE

WRZESIEŃ 2021

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
 Patryk Klima PODPIS W TESTAMENCIE WŁASNORĘCZNYM – ANALIZA WYBRANYCH ORZECZEŃ SĄDU NAJWYŻSZEGO	9
 Magdalena Róża Krysiak PRZESTĘPCZOŚĆ ZORGANIZOWANA A WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA W SPRAWACH KARNYCH W ŚWIELE PRZEMIAN GLOBALIZACYJNYCH	23
 Nadia Majda COMPLIANCE MANAGEMENT SYSTEM JAKO INNOWACYJNA METODA ZWALCZANIA NIEPRAWIDŁOWOŚCI	35
 Sebastian Mazur GLOKALIZACJA PRZESTĘPSTW W XXI W. NA PRZYKŁADZIE ZJAWISKA STALKINGU	59
 Katarzyna Oberda KNOWLEDGE ARCHITECTURE OF GLOBALISATION VS GLOCALIZATION – A CORPUS STUDY	73
 Sylwia Osojca-Kozłowska TURYSTYKA JAKO PRZYKŁAD DYFUZJI I NIEROZERWALNOŚCI DWÓCH WYMIARÓW – GLOBALNEGO I LOKALNEGO	89
 Michał Ostrowski POLITYKA ZAGRANICZNA II RZECZYPOSPOLITEJ JAKO PRÓBA ODNALEZIENIA SIĘ ODRODZONEGO PAŃSTWA W EUROPEJSKIM SYSTEMIE RÓWNOWAGI SIŁ	101
 Izabela Sarosiek WPŁYW BEZPOŚREDNICH INWESTYCJI ZAGRANICZNYCH NA INNOWACYJNOŚĆ KRAJU GOSZCZĄCEGO	117
 Rafał Śpiewak TRANSFORMACJA GLOBALNYCH ŁAŃCUCHÓW DOSTAW, JAKO NASTĘPSTWO OGÓLNOŚWIATOWEJ PANDEMII	133

Marzena Świstak

PROCESY KONSOLIDACJI „UNIWERSYTETU 2.0” NA TLE GLOBALNYCH EUROPEJSKICH TRENDÓW W SZKOLNICTWIE WYŻSZYM. WYBRANA PROBLEMATYKA	147
--	------------

Sabina Waluś

RELACJE INTERPERSONALNE MŁODZIEŻY POKOLENIA IGEN	159
---	------------

WSTĘP

Globalizacja to dynamiczny proces, charakteryzujący się wzrostem migracji, współzależności gospodarek, kultur i społeczności. Jego zahamowanie jest trudne jak i niebezpieczne w skutkach. Możliwość przekonania się o tym nastąpiła podczas wybuchu pandemii COVID-19. Zjawisko to ujawniło będące często przedmiotem dyskursu naukowego blaski i cienie globalizacji, a także ukazało wynikające z niej powiązania, bez których trudno dziś byłoby współczesnemu człowiekowi egzystować.

Z jednej strony należy przyznać, że gdyby nie postępująca globalizacja, to najprawdopodobniej koronawirus SARS-CoV-2 nie rozprzestrzeniłby się na cały świat, a na pewno nie w takim tempie. Z drugiej zaś, właśnie podczas pierwszego lockdownu wyszło na jaw, że gwałtowne zatrzymanie globalizacji - do czego na moment doszło w efekcie decyzji o izolacji i zamykaniu niektórych sektorów usługowo-przemysłowych - może być szkodliwe i skutkować bankructwami przedsiębiorstw, a także utratą zdrowia i życia ludzi. Pandemia obnażyła, że gospodarki krajowe nie są w stanie zaspokoić wewnętrznych potrzeb swoich społeczności, co niewątpliwie jest efektem postępującej globalizacji, w wyniku której znaczna liczba przedsiębiorstw optymalizując koszty swojej produkcji rozproszyła ją po świecie. Wiele firm w trakcie lockdownu nie było w stanie pracować i produkować, gdyż nie docierały do nich półprodukty wytwarzane w przedsiębiorstwach zlokalizowanych w innych państwach. Problem ten dotyczył także wytwórstwa niektórych leków, stanowiło szczególne niebezpieczeństwo.

Paraliż światowej gospodarki wywołany COVID19 sprawił, że w wielu krajach zaczęto rozmawiać o wewnętrznych rynkach i bezpieczeństwie, które powinny one zapewniać swoim społecznościom, zwracając się tym samym w kierunku pojęcia lokalności. Dyskusja na temat tego, czy i w jakim stopniu zwrot ten powinien oznaczać ograniczenie procesów globalizacyjnych

w niektórych aspektach a w jakim poszukiwanie sposobów na zabezpieczenie - pomimo postępującej globalizacji - wewnętrznych rynków, które muszą być gotowe zaspokoić potrzeby lokalnych społeczności na wypadek takich sytuacji jak ta z COVID-19, dopiero się rozpoczyna. Należy jednak zauważyć, że proces globalizacji nie mógłby postępować w oderwaniu od zjawiska lokalności. Związki pomiędzy nimi istnieją od zawsze, są dość wyraźne i powodują wiele sprzężeń zwrotnych. Ich efektem może być ujmowana zarówno jako zaleta jak i wada unifikacja świata, a także zapobiegające jej działania, podkreślające odmiennność społeczności poprzez ich różnorodność kulturową.

Współcześnie globalizacja nie zawsze oznacza unifikację czy dyfuzję kulturową. Może objawiać się także w zjawisku glocalizacji, które ukierunkowane jest na wielowymiarową kooperację podmiotów globalnych z lokalnymi, dostosowanie przepisów ułatwiających tę współpracę i dzielenie się korzyściami. Wielowymiarowość procesów globalizacyjno-lokalizacyjnych została uwypuklona w niniejszej publikacji. Jej autorzy rozpatrując je z perspektywy prawa, przestępczości, turystyki, zarządzania, inwestycji, logistyki i łańcucha dostaw, nauki czy komunikacji w pokoleniu iGen prezentując najnowsze poglądy i badania na ich temat.

mgr Sylwia Osojca-Kozłowska, MBA
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

PODPIS W TESTAMENCIE WŁASNORĘCZNYM – ANALIZA WYBRANYCH ORZECZEŃ SĄDU NAJWYŻSZEGO

Streszczenie: Artykuł niniejszy obejmuje analizę interpretacji dotyczącą formy podpisu oraz jego umiejscowienia w testamencie własnoręcznym (holograficznym). Cel główny stanowi rozwianie wątpliwości co do interpretacji przepisu regulującego sporządzanie tego typu testamentów w szczególności: podpisanie się samym imieniem, czy poprzez określenie stosunku rodzinnego lub problemy związane z umiejscowieniem podpisu. Na potrzeby pracy dokonano analizy wybranej literatury tematu oraz czterech orzeczeń Sądu Najwyższego w latach 1960-2007. Przeprowadzony przegląd orzeczeń pozwolił na sformułowanie wniosków *de lege lata* i *de lege ferenda*.

Słowa kluczowe: Testament holograficzny, funkcje testamentu, podpis w testamencie.

WSTĘP

Prawidłowo sporządzony testament własnoręczny zwany również holograficznym jest gwarancją urzeczywistnienia woli spadkodawcy, co do sposobu dziedziczenia po nim przez wskazane osoby. Dokument taki, aby wyrzucić skutki na płaszczyźnie prawa spadkowego musi poza poszczególnymi postanowieniami spełniać wymagania określone w art. 949 § 1 Kodeksu Cywilnego, o brzmieniu: „*Spadkodawca może sporządzić testament w ten sposób, że napisze*

¹ Kolegium Ekonomii, Finansów i Prawa, Instytut Prawa, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

go w całości pismem ręcznym, podpisze i opatrzy datą.”². Z treści przywołanego przepisu jasno wynika, że jednym z niezbędnych elementów testamentu jest podpis. Warunek ten choć może na pierwszy rzut oka wydawać się prostym do wykonania w praktyce prawniczej spowodował powstanie istotnych wątpliwości dotyczących wykładni wspomnianego przepisu, które częściowo zostały rozstrzygnięte w orzecznictwie Sądu Najwyższego. W pierwszej kolejności zilustrowanie omawianej kwestii wymaga zaprezentowania podstaw prawnych³, które w tym przypadku stanowi jedynie przepis art. 949 § 1 KC powołany już w tej części pracy. Z uwagi na ten fakt przeanalizowana literatura zagadnienia oraz przegląd wybranych orzeczeń Sądu Najwyższego, reprezentatywnych ze względu na temat pracy pozwoliły na zaprezentowanie kluczowych dylematów związanych z podpisem w testamencie własnoręcznym. Czynności te umożliwiły zdefiniowanie elementarnych trudności w rozumieniu przepisu art. 949 § 1 KC, a w dalszej kolejności na ich podstawie na opracowanie stosownych wniosków ukazujących wątpliwości jakie muszą rozstrzygnąć polskie sądy w rozpoznawanych przez nich sprawach spadkowych.

UMIEJSCOWIENIE PODPISU TESTATORA

Pierwszym z omawianych orzeczeń Sądu Najwyższego z dnia 5 czerwca 1992 r. jest uchwała Sądu Najwyższego w składzie 7 sędziów, która dotyczy kwestii umiejscowienia podpisu testatora⁴. Sam fakt rozpatrywania tej sprawy przez skład 7 sędziów wskazuje na poważne trudności interpretacyjne powołanego przepisu. W omawianym postępowaniu do Sądu Najwyższego skierowane zostało następujące pytanie: *„Czy ważny jest testament własnoręczny, w którym podpis spadkodawcy został złożony w innym miejscu niż bezpośrednio pod pismem zawierającym rozrządzenie?”*.

Na wstępie zwrócono uwagę na fakt, iż ustawodawca formułując przepis art. 949 § 1 KC nie rozstrzygnął kwestii umiejscowienia podpisu w testamencie holograficznym stawiając jedynie ogólny wymóg podpisania takiego dokumentu. W związku z przedstawionym zagadnieniem prawnym powołane zostały dwa poglądy doktryny określone mianem rygorystycznego oraz liberalnego. Zgodnie z pierwszym z nich jedynym miejscem, w którym można

² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks Cywilny (t.j. Dz. U. 2020 poz. 1740 z późn. zm.), zwana dalej KC.

³ J. Piątkowski, B. Kordasiewicz, *Prawo spadkowe, Zarys wykładu*, wydanie 7, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 200.

⁴ Uchwała Sądu Najwyższego 7 sędziów z dnia 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92, OSNC 1992/9/147.

podpisać testament (tak, aby był on ważny) jest to znajdujące się bezpośrednio pod rozrządzeniami testamentowymi. Tymczasem reprezentanci drugiego stanowiska twierdzą, że wystarczające jest istnienie tzw. „więzi intelektualnej” pomiędzy podpisem a rozrządzeniami, nie jest natomiast istotna więź przestrzenna pomiędzy tymi dwoma konstytutywnymi składowymi testamentu własnoręcznego. Jednocześnie w orzeczeniu podkreślono istotę wprowadzenia podpisu jako elementu stanowiącego o ważności testamentu, chodzi tutaj przede wszystkim o zapewnienie spełnienia woli spadkodawcy już po jego śmierci oraz zwrócenie uwagi testatora na doniosłość dokonywanej przez niego czynności. Ponadto podpis ma stanowić sposób zabezpieczenia przed potencjalnym fałszerstwem sporządzonego testamentu. Nadmieniono również, że z tych względów wprowadzona została w przeciwieństwie do reguły wynikającej z art. 73 § 1 KC⁵, sankcja nieważności testamentu holograficznego w sytuacji niedochowania wymogów dotyczących formy testamentu zawarta w art. 958 KC⁶.

W dalszej części omawianej uchwały Sąd Najwyższy powołał zasadę interpretacji *favorem testamenti*, zgodnie z którą treść testamentu należy tłumaczyć tak, aby zapewnić utrzymanie w mocy rozrządzeń testamentowych w sposób jak najbardziej zbliżony do woli testatora. Jednakże zauważono, że wspomniana zasada może mieć zastosowanie jedynie w stosunku do testamentów ważnych. Nie można zatem za jej pomocą nadawać przymiotu ważności testamentom, które nie spełniają wymogów stawianych przez bezwzględnie obowiązujące przepisy dotyczące formy ich sporządzania. Sąd Najwyższy nadmienił również, że taka interpretacja pozostawałaby w sprzeczności z treścią wspomnianego już art. 958 KC.

Istotnym zagadnieniem podniesionym również przez Sąd Najwyższy było skrupulatne przyjrzenie się treści przepisu kreującego obowiązek podpisania testamentu. Wskazano tutaj, że pomocna w odpowiedzi na postawione pytanie może być kolejność działań wymienionych w art. 949 § 1 KC, który stanowi: „... napisze go w całości pismem ręcznym, podpisze i opatrzy datą.”. Wynika z tego, że pierwszą czynnością, która powinna zostać podjęta przy sporządzaniu testamentu holograficznego jest jego własnoręczne napisanie,

⁵ Art. 73. § 1. „Jeżeli ustawa zastrzega dla czynności prawnej formę pisemną, dokumentową albo elektroniczną, czynność dokonana bez zachowania zastrzeżonej formy jest nieważna tylko wtedy, gdy ustawa przewiduje rygor nieważności”, ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny.

⁶ Art. 958. „Testament sporządzony z naruszeniem przepisów rozdziału niniejszego jest nieważny, chyba że przepisy te stanowią inaczej.”, op. cit.

a dopiero później (zgodnie z treścią przepisu) złożenie podpisu, co według takiego rozumowania powinno nastąpić pod rozrządzeniami.

Kolejnym argumentem przytoczonym przez Sąd Najwyższy na poparcie tezy, że podpis powinien znaleźć się pod testamentem jest odwołanie się do przepisów regulujących sporządzanie testamentów notarialnych⁷. Z poczynionego odwołania jasno wynika, że podpisy składane są dopiero po spisaniu całego aktu. Ponadto w przywołanym przypadku istnieje obowiązek przekreślenia wolnych miejsc, co pogłębia więc istniejącą pomiędzy rozrządzeniami, a podpisem. Podkreślono przy tym, że wspomniane wymogi odnoszą się wyłącznie do testamentu notarialnego, lecz ze względu na zasadę jednności prawa dopuszczono możliwość podobnej interpretacji przepisów o testamencie własnoręcznym.

W dalszej części orzeczenia odwołano się do etymologicznego znaczenia zwrotu „podpis” jako oznaczającego „pod pismem” w związku z czym powinien się on znajdować po zakończeniu pisma. Przytoczone zostały tutaj również funkcje podpisu takie jak: ochrona przed zmianami treści podpisanego dokumentu, zupełność sporządzonego oświadczenia oraz jego powaga. Dodatkowo zwrócono również uwagę na zwyczaj zgodnie, z którym podpis w testamencie znajduje się na końcu.

Wnioskując na podstawie powyższych rozważań Sąd Najwyższy stwierdził, iż jedynym miejscem, w którym może zostać złożony podpis w testamencie, tak aby był on ważny jest miejsce pod rozrządzeniami zawartymi w dokumencie. Zaznaczono jednak, że czasem mogą zaistnieć szczególne okoliczności, w których testatorłoży podpis w innym miejscu niż na końcu testamentu, a pomimo to dokument taki nadal będzie ważny. Podkreślono tutaj, że nie sposób wymienić wszystkich takich przypadków, ale dla przykładu podano następujące sytuacje: umieszczenie podpisu obok rozrządzeń, przeniesienie podpisu na drugą stronę lub inną kartę dokumentu, itp. Stwierdzono przy tym, że w takich sytuacjach ocena ważności testamentu będzie należała

⁷ Art. 94. „§ 1. Akt notarialny przed podpisaniem powinien być odczytany przez notariusza lub przez inną osobę w jego obecności. Przy odczytaniu aktu notariusz powinien się przekonać, że osoby biorące udział w czynności dokładnie rozumieją treść oraz znaczenie aktu, a akt jest zgodny z ich wolą. Na żądanie powinny być odczytane również załączniki do aktu. § 2. Wszelkie wywabiania i wyskrobywania są niedopuszczalne; wolne miejsca powinny być przekreślone, a poprawki należy omówić na końcu aktu przed złożeniem podpisu przez osoby biorące udział w czynności lub przed złożeniem podpisu przez notariusza, jeżeli poprawka dotyczy aktu niepodpisywanego przez strony. Zbędne wyrazy albo ich części powinny być przekreślone w ten sposób, aby można je było odczytać, a przekreślenia te należy na końcu aktu omówić przed złożeniem podpisów. Przekreślenia nieomówione uważa się za niedokonane.” ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (t.j. Dz. U. 2021 poz. 1177 z późn. zm.).

do sądu, który oceni istnienie woli podpisania testamentu (*animus signandi*). Zatem z przeanalizowanego orzeczenia należy wysnuć wniosek, iż testament będzie ważny jedynie wtedy, gdy podpis zostanie złożony pod rozrządzeniami testamentowymi. Od tej zasady dopuszczono pewne wyjątki, jednakże każdy taki przypadek należy rozpatrywać indywidualnie.

PODPIS ZŁOŻONY PRZED ROZRZĄDZENIAMI TESTAMENTOWYMI

Kolejne orzeczenie z dnia 11 grudnia 2007 r. Sądu Najwyższego również dotyczyło kwestii możliwości umieszczania podpisu testamentu, gdzie indziej niż na jego końcu⁸. W przytoczonej sprawie do Sądu Rejonowego wpłynął wniosek o stwierdzenie nabycia spadku na podstawie testamentu, w którym podpis testatora został złożony przed rozrządzeniami zawartymi w testamencie. Sąd pierwszej instancji orzekając na wniosek osoby powołanej do spadku w spornym testamencie, powołał się na wcześniejsze uchwały Sądu Najwyższego wydane w podobnych stanach faktycznych⁹ i na tej podstawie uznał, iż wspomniany sposób sygnowania testamentu jest niewłaściwy. W mniemaniu tego sądu dokument taki w rozumieniu art. 949 § 1 KC jest nieważny ze względu na niespełnienie przesłanki prawidłowego podpisania testamentu. Od powyższego orzeczenia Sądu Rejonowego wnioskodawca złożył apelację, a Sąd Okręgowy oddalił ją przyjmując w całości ustalenia Sądu pierwszej instancji. W konsekwencji złożona została skarga kasacyjna, w której głównym zarzutem postawionym pod adresem zaskarżonego orzeczenia było dokonanie przez sądy orzekające w przedmiotowej sprawie błędnej (w ocenie skarżącego) wykładni przepisu art. 949 § 1 KC poprzez stwierdzenie, że bez względu na wystąpienie wyjątkowych okoliczności złożenie przez osobę podpisu na początku testamentu zamiast na końcu jest tylko wymienieniem osoby testatora. Zatem zawsze będzie taki zabieg skutkował nieważnością sporządzonego testamentu ze względu na niedopełnienie wymagań dotyczących formy, jakie są stawiane w stosunku do testamentu własnoręcznego.

Głównym punktem rozważań Sądu Najwyższego w powołanej sprawie było zatem odniesienie się do kwestii, czy umieszczenie podpisu przed rozrządzeniami testamentowymi będzie w każdym przypadku powodowało

⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 11 grudnia 2007 r., II CSK 357/07, LEX nr 623800.

⁹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92, OSNC 1992/9/147, Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 9 maja 1995 r., III CZP 56/95, OSNC 1995/9/127.

nieważność testamentu. W tym miejscu Sąd Najwyższy podkreślił, że w art. 949 § 1 KC prawodawca nie wypowiedział się w materii w jakim miejscu należy w testamencie złożyć podpis. W dalszej części orzeczenia powołane zostały uchwały Sądu Najwyższego, które były również podstawą zaskarżonego postanowienia. Przytoczono tutaj między innymi rozważania zawarte w omawianej już uchwale podjętej w dniu 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92 i zakończono je stwierdzeniem, że podpis w testamencie złożony w innym miejscu niż na jego końcu zostanie uznany za podpis w rozumieniu art. 949 § 1 KC jedynie w sytuacji, gdy zaistnieje oczywisty związek podpisu z treścią rozrządzenia.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania Sąd Najwyższy doszedł do wniosku, że sądy niższych instancji próbowały nietrafnie podążać za zasadą ustaloną w pierwszym z powołanych orzeczeń, że złożenie podpisu w innym miejscu niż na końcu testamentu będzie skutkowało jego nieważnością. Zauważono tutaj, że spadkodawca złożył wyraźnie wyodrębniony podpis przed treścią rozrządzeń testamentowych, co w ocenie Sądu Najwyższego nie tylko nie wyklucza istnienia związku intelektualnego pomiędzy, tak złożonym podpisem, a rozrządzeniami testamentowymi, lecz skłania do przekonania o jego istnieniu. Ponadto zwrócono uwagę na fakt, iż wieloletnie pełnienie przez spadkodawcę funkcji ławnika nie uzasadnia przekonania, że mógł uzyskać on wiedzę o budzących wątpliwości warunkach ważności testamentu własnoręcznego. Zaznaczono również, że bez znaczenia dla oceny ważności testamentu holograficznego pozostaje fakt nieskorzystania przez testatora z formy testamentu notarialnego.

Omówione powyżej postanowienie Sądu Najwyższego stanowi uzupełnienie, o rzeczywisty przykład abstrakcyjnych rozważań poczynionych w uchwale z dnia 5 czerwca 1992 r. III CZP 41/92. Jak zauważono w sytuacjach, gdy podpis spadkodawcy nie został złożony bezpośrednio pod treścią rozrządzeń testamentowych nie można poprzestać jedynie na odwołaniu się do ogólnej zasady wyrażonej w pierwszym z przytoczonych orzeczeń. Wręcz przeciwnie w każdym przypadku należy dogłębnie zbadać związek podpisu z pozostałą częścią testamentu i dopiero na tej podstawie stwierdzić, czy testament jest ważny w świetle art. 949 § 1 KC, czy też nie. Ponadto należy zwrócić uwagę na fakt, że w mniemaniu Sądu Najwyższego złożenie wyraźnie wyodrębnionego podpisu przed treścią rozrządzeń testamentowych raczej przemawia za istnieniem więzi intelektualnej pomiędzy nim, a postanowieniami testamentu, niż jej zaprzecza.

Na podstawie poczynionych już dywagacji należy uznać, że umiejscowienie podpisu w testamencie holograficznym jest bardzo istotną oraz budzącą wątpliwości kwestią o doniosłym charakterze. Od podpisu zależy bowiem w głównej mierze to czy testament będzie ważny. Należy jednocześnie zwrócić uwagę na drugi interesujący problem związany z omawianym zagadnieniem, a mianowicie co właściwie podpis powinien zawierać. Jakie elementy muszą się w nim znajdować, aby zakwalifikować określone znaki graficzne jako ważny podpis w testamencie.

ELEMENTY PODPISU W TESTAMENCIE

Kwestia ta została podjęta w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 23 kwietnia 1960 roku¹⁰. Przywołane orzeczenie zostało wydane w związku z zapytaniem Sądu Wojewódzkiego w Katowicach, które brzmiało:

"Czy ważny jest testament holograficzny podpisany tylko imieniem spadkodawcy, przyjąwszy, że zachodzą pozostałe warunki ważności testamentu, który zawarty jest w treści listu spadkodawcy do spadkobiercy?" oraz "Czy w razie pozytywnej odpowiedzi na powyższe pytanie podpis winien być umieszczony bezpośrednio po oświadczeniu woli stanowiącym testament, względnie czy to oświadczenie winno być wyodrębnione z pozostałej części listu, czy też wystarczy umieszczenie podpisu na końcu listu i umieszczenie oświadczenia w pozostałym tekście?".

Odpowiadając na to zapytanie Sąd Najwyższy zauważył, iż żaden z przepisów prawa spadkowego ani pozostałych przepisów prawa cywilnego nie określa, co powinien zawierać podpis, ani też czym on w ogóle jest. Odwołano się również w tym przypadku do dawnych regulacji prawnych dotyczących prawa spadkowego, nieobowiązujących już na terenie Polski. Zarówno Niemiecki Kodeks Cywilny oraz Kodeks Napoleona nie dawały jasnej odpowiedzi na zadane pytanie, ponieważ ich przepisy w omawianej materii również stanowiły, iż testament ma być podpisany nie określając przy tym w jaki sposób, ani nie podając elementów takiego podpisu. Natomiast taka regulacja znajdowała się w Austriackim Kodeksie Cywilnym, gdzie przepis § 578 stanowi, że testament powinien być podpisany nazwiskiem. W rezultacie tych działań Sąd Najwyższy postanowił sięgnąć do orzecznictwa opartego na poprzednio obowiązujących przepisach oraz rozważyć jaki jest cel podpisu w testamencie. W związku

¹⁰ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 23 kwietnia 1960 r., 3 CO 8/60, OSNCK 1961/1/27.

z tym przywołano orzeczenia oparte na przepisach Niemieckiego Kodeksu Cywilnego, z których wynikało, iż w przypadku zamieszczenia testamentu w liście spadkodawcy wystarczającym będzie zamieszczenie tam podpisu poprzez sygnowanie go jedynie imieniem nadawcy. Odwołano się również do orzeczenia zawartego w "Prawie cywilnym obowiązującym w Królestwie Polskim - Kodeks Cywilny" (str. 421), gdzie dopuszczono możliwość sporządzenia testamentu w formie listu, jeżeli można na jego podstawie wywnioskować, że właśnie w taki sposób osoba chciała rozporządzić swoim majątkiem na wypadek śmierci. Sąd Najwyższy nadmienił ponadto, że nawet w przypadku, gdy literalne brzmienie § 578 Austriackiego Kodeksu Cywilnego wymagało podpisania testamentu nazwiskiem to i tak orzecznictwo sądowe zezwalało na podanie wyłącznie imienia, jeżeli testament znajdował się w liście skierowanym do rodziny spadkodawcy.

W tym miejscu należy podkreślić, że Sąd Najwyższy w omawianej uchwale zaaprobował powołane wyżej orzecznictwo oparte na dawniej obowiązujących w Polsce przepisach dotyczących testamentów. Dodatkowo zaznaczono, że taki sposób podpisania (jedynie imieniem) listu zawierającego testament będzie dotyczył listu skierowanego do jakiejkolwiek osoby, a nie tylko do członka rodziny spadkodawcy. Sąd Najwyższy położył tutaj akcent na fakt, iż podpisanie listu zawierającego testament tylko imieniem może być uzasadnione jedynie stosunkiem osobistym łączącym nadawcę i adresata. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy taki pogląd wynika z celów jakie spełnia podpis w testamencie, a mianowicie możliwość zidentyfikowania osoby spadkodawcy oraz ustalenie jego woli, co do spisania testamentu i faktu, że pisanie testamentu zostało ukończone. Reasumując podpis powinien umożliwiać jednoznaczną identyfikację osoby spadkodawcy oraz bezsporne ustalenie woli testatora, co do wywołania skutków postanowień testamentu. W związku z tym stwierdzono, że podpis samym imieniem nie zawsze będzie pozwalał na osiągnięcie podanych wyżej celów, a jedynie w wyjątkowych przypadkach, gdy na podstawie treści listu zawierającego testament, jak i innych środków dowodowych będzie można bezspornie ustalić osobę nadawcy oraz to czy akt testowania został przez nią ukończony. Z tych powodów Sąd Najwyższy zazaczył, że każdy przypadek podobny do omawianego będzie wymagał skrupulatnej analizy w celu ustalenia czy podpis samym imieniem będzie w konkretnej sytuacji podpisem w rozumieniu przepisów prawa spadkowego. Podkreślono przy tym, że niesłuszny jest w mniemaniu Sądu Najwyższego pogląd zgodnie, z którym złożenie pod testamentem podpisu tylko imieniem nie jest jego

podpisaniem w rozumieniu przepisów prawa spadkowego i w każdym przypadku będzie skutkowało nieważnością tak sporządzonego testamentu.

Na podstawie przedstawionych wyżej wywodów Sąd Najwyższy udzielił następującej odpowiedzi na postawione pytanie:

"Do ważności testamentu holograficznego zawartego w liście wystarczy podpisanie go tylko imieniem, jeżeli stosunek osobisty spadkodawcy i adresata uzasadnia tego rodzaju podpis. Oświadczenie woli testatora nie musi być wyodrębnione z pozostałej części listu i wystarczy umieszczenie podpisu na końcu listu."

Podkreślono jednocześnie, że podpis imieniem będzie wystarczający jedynie wtedy, gdy testament stanowi część listu spadkodawcy, a nie jest z niego wyodrębniony, ponieważ w takiej sytuacji należy go potraktować jako odrębny akt.

OKREŚLENIE STOSUNKU RODZINNEGO JAKO PODPIS TESTAMENTU

Omówiona w poprzednim rozdziale uchwała Sądu Najwyższego dogłębnie wyjaśniła kwestię podpisania testamentu tylko imieniem. Niestety z uwagi na fakt możliwości wystąpienia szerokiego wachlarza odmiennych sytuacji orzeczenie to wymagało uzupełnienia. Jeden z takich przypadków został podjęty w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 28 kwietnia 1973 r., której to nadano przymiot zasady prawnej¹¹.

W przytoczonej sprawie testament zawarty w liście skierowanym do jednej z uczestniczek postępowania (siostrzenicy spadkodawcy) został podpisany stwierdzeniem „Wujek” bez podania pozostałych danych identyfikujących spadkodawcę. W związku tym spadkobiercy ustawowi wniesli o stwierdzenie nabycia spadku na podstawie ustawy, uzasadniając, że złożony w testamencie podpis określający jedynie stosunek rodzinny spadkodawcy do spadkobiercy nie może zostać uznany za wypełnienie warunku podpisania testamentu zgodnie z przepisem art. 949 § 1 KC, a zatem, że jest to testament nieważny. Z takim twierdzeniem nie zgodziła się osoba powołana do spadku w kwestionowanym testamencie.

Sąd pierwszej instancji na podstawie przedstawionych materiałów wydał postanowienie o nabyciu spadku przez osobę powołaną w spornym

¹¹ Uchwała Sądu Najwyższego 7 sędziów - zasada prawna z dnia 28 kwietnia 1973 r., III CZP 78/72.

testamencie. W orzeczeniu powołano się na przedstawioną w niniejszym artykule uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 23 kwietnia 1960 r.

Podkreślono przy tym, że stosunki osobiste, które łączyły testatora z osobą powołaną do dziedziczenia oraz to, że każdy list skierowany do spadkobiercy podpisywał on określeniem „Wujek” uzasadniają zaistnienie w omawianym przypadku szczególnych okoliczności, w których wystarczającym będzie podpisanie testamentu w sposób inny niż imieniem i nazwiskiem. W rewizji od przytoczonego postanowienia spadkobiercy ustawowi podnosili, że choć zgodnie z powołaną już uchwałą Sądu Najwyższego w szczególnych przypadkach możliwe jest podpisanie testamentu tylko imieniem, to takie rozumowanie nie uzasadnia nadania przymiotu ważności testamentowi podpisanemu każdym określeniem, w tym określającym stosunek rodzinny spadkodawcy i powołanego spadkobiercy.

W uzasadnieniu prawnym analizowanej uchwały Sąd Najwyższy przytoczył opisywane już cele jakim służy podpis w testamencie oraz konieczność zachowania formy pisemnej przy jego sporządzaniu jak również fakt, iż niespełnienie tych wymogów będzie przyczyną nieważności testamentu. W tym miejscu zauważono, że w kwestiach wątpliwych zastosowanie znaleźć może wspomniana już zasada *favor testamenti*. Następnie przywołane zostały dawniej obowiązujące regulacje prawne z zakresu sporządzania testamentu, a także fakt, że gdy ustawodawca posługuje się w określonym przepisie sformułowaniem „podpis” to nie ma on na myśli jakichś konkretnie wskazanych jego elementów. Natomiast zgodnie z przepisem w miejscach, gdzie wymagane są określone składniki podpisu są one dokładnie wskazane. Na tej podstawie Sąd Najwyższy doszedł do wniosku, że nie można z góry odrzucić możliwości podpisania testamentu bez użycia imienia, czy też nazwiska. Nadmieniono także, że bardzo istotnym jest tzw. *animus testandi*, czyli wola testowania inaczej chęć wywołania przez testament skutków, które wynikają z jego treści. Jednakże należy zwrócić szczególną uwagę na fakt czy dany podpis uzasadnia przekonanie o *animus testandi* testatora. W analizowanym przypadku według Sądu Najwyższego należy poddać ocenie między innymi stosunek osobisty łączący testatora z powołanym spadkobiercą. W dalszej części uzasadnienia uchwały Sąd Najwyższy stwierdził, że podpis powinien być odpowiedni do pisma zawierającego testament, a zatem dopuszczalna jest możliwość podpisania go poprzez określenie stosunku rodzinnego w szczególnie uzasadnionych przypadkach takich jak: zaistnienie różnicy pokoleń, zajmowaną pozytywnie społeczność czy w rodzinie. Omawiany rodzaj podpisu z reguły umożliwia

określenie osoby testatora, a w przypadku wystąpienia wątpliwości można posłużyć się innymi środkami dowodowymi, które pozwolą je rozwiązać.

Zatem z omówionej uchwały jednoznacznie wynika, iż testament może zostać podpisany w sposób określający jedynie stosunek rodzinny. W każdym takim przypadku bezwzględnie należy ustalić tożsamość osoby podpisanej oraz istnienie jej woli testowania. Koniecznym jest również uwzględnienie szczególnego charakteru czynności jaką jest sporządzenie testamentu oraz jego humanistycznego wymiaru. Należy nie zapominać o fakcie, że jest to dokument sporządzany na wypadek śmierci i uwolnienie go spod zbytniego formalizmu umożliwia testatorom sporządzenie testamentu holograficznego w miarę możliwości w taki sposób jaki pragną, a forma własnoręczna powinna zapewnić dokonanie tej czynności również w prywatny sposób, bez świadków.

WNIOSKI I UWAGI KOŃCOWE

Podsumowując analizę wybranego orzecznictwa Sądu Najwyższego co do kwestii spornych dotyczących podpisu testatora w testamencie holograficznym należy uznać, że każda zaprezentowana sytuacja wymaga indywidualnego podejścia. Pojawiają się bowiem wypadki, w których testator podpisuje się samym imieniem, bądź przez wskazanie stosunku rodzinnego łączącego go ze spadkobiercą lub umieszczając swój podpis w innym miejscu niż na końcu testamentu. Z jakimi trudnymi kwestiami ma się w tym przypadku do czynienia może świadczyć konieczność ich rozpatrzenia przez grono sędziów Sądu Najwyższego, oraz to, że nadal istnieją spory pomiędzy przedstawicielami doktryny. Zagadnienia te zostały poruszone w literaturze przedmiotu, która w dużej mierze opiera się na orzecznictwie powołanym w niniejszym artykule¹².

Należy zaznaczyć, iż obowiązujący obecnie przepis omawianego art. 949 § 1 KC jest dość niejednoznaczny i z tego powodu przydatnym byłoby doprecyzowanie go w kwestii wskazania dokładnych wytycznych co do elementów podpisu, jego formy oraz umiejscowienia. Taki zabieg ograniczyłby w znacznym stopniu pojawiające się wątpliwości odnośnie woli testatora. Należy przy tym uwzględnić przeciętną świadomość prawną społeczeństwa oraz możliwość wystąpienia specyficznych, indywidualnych przypadków ściśle związanych z sytuacją, w której testament jest sporządzany, jak i koniugacji rodzinnej ze spadkobiercą. Bliskie relacje nie skłaniają bowiem do stosowania oficjalnie

¹² M. Pawłowska, *Prawo spadkowe – przewodnik*, Warmińsko-Mazurski Sejmik Osób Niepełnosprawnych, Olsztyn 2013, s. 22, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, wydanie 11, C. H. Beck, Warszawa 2016, s. 94.

przyjętych form podpisu (imienia i nazwiska). Nie bez znaczenia pozostaje również fakt konieczności zwrócenia uwagi na funkcje jakie powinien spełniać podpis w testamencie i jakie konsekwencje może rodzić niezachowanie jego prawidłowej formy¹³. Nie ulega bowiem wątpliwości, że testament stanowi szczególny rodzaj wyrażenia swojej woli i należy dołożyć wszelkich starań, aby rozrządzenia w nim zawarte były wykonalne.

LITERATURA

1. Kaltenbek L., Żurek W., *Prawo spadkowe*, wydanie 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
2. Pawłowska M., *Prawo spadkowe – przewodnik*, Warmińsko-Mazurski Sejmik Osób Niepełnosprawnych, Olsztyn 2013.
3. Piąkowski J., Kordasiwewicz B., *Prawo spadkowe, Zarys wykładu*, wydanie 7, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
4. Plaňavova-Latanowicz J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Wydawnictwo Instytutu Nauki o Polityce, Warszawa 2019.
5. Skowrońska-Bocian E., *Prawo spadkowe*, wydanie 11, C. H. Beck, Warszawa 2016.

Akty prawne

1. Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie Dz. U. 2021 poz. 1177 z późn. zm.
2. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks Cywilny Dz. U. 2019 poz. 1170 z późn. zm.

Orzecznictwo:

1. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 11 grudnia 2007 r., II CSK 357/07,
2. Uchwała Sądu Najwyższego 7 sędziów - zasada prawna z dnia 28 kwietnia 1973 r., III CZP 78/72,
3. Uchwała Sądu Najwyższego 7 sędziów z dnia 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92,

¹³ L. Kaltenbek, W. Żurek, *Prawo spadkowe*, wydanie 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 47, J. Plaňavova-Latanowicz *Prawo spadkowe w zarysie*, Wydawnictwo Instytutu Nauki o Polityce, Warszawa 2019, s. 66.

4. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92,
5. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 9 maja 1995 r., III CZP 56/95,
6. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 23 kwietnia 1960 r., 3 CO 8/60.

SIGNATURE IN PERSONAL TESTAMENT - ANALYSIS OF SELECTED JUDGMENTS OF THE SUPREME COURT

Summary: This article analyzes the interpretation of the form of signature and its location in a handwritten (holographic) will. The main goal is to dispel doubts as to the interpretation of the provision governing the preparation of this type of will, in particular: signing with the name only, or by specifying the family relationship or problems related to the placement of the signature. For the purposes of the study, selected literature on the subject and four judgments of the Supreme Court in the years 1960-2007 were analyzed. The review of the judgments allowed for the formulation of *de lege lata* and *de lege ferenda* conclusions.

Keywords: Holographic will, functions of the will, signature in the will.

PRZESTĘPCZOŚĆ ZORGANIZOWANA A WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA W SPRAWACH KARNYCH W ŚWIETLE PRZEMIAN GLOBALIZACYJNYCH

Streszczenie: Proces globalizacyjny przyczynił się do zaistnienia sprzyjających okoliczności dla rozwoju międzynarodowej przestępczości zorganizowanej oraz internacjonalizacji środowisk przestępczych, stanowiących punkt wyjścia dla najpoważniejszych zagrożeń bezpieczeństwa współczesnego świata, a przez to jeden z aktywniej akcentowanych przedmiotów zainteresowania szeroko rozumianych nauk penalnych. Celem niniejszego opracowania jest wyjaśnienie zjawiska transgranicznej przestępczości, wskazanie prawnomiędzynarodowych instrumentów zwalczania zorganizowanych grup przestępczych, oraz próba sformułowania wniosków *de lege ferenda* w zakresie współpracy międzynarodowej w tym zakresie, w tym prac nad wspólną polityką prewencyjną i postprewencyjną, oraz zmian ustawodawczych w obrębie karalności tego typu przestępstw.

Słowa kluczowe: Przestępczość zorganizowana; bezpieczeństwo międzynarodowe; globalizacja.

WSTĘP

Zjawisko konsekwentnego rozwoju międzynarodowej przestępczości zorganizowanej oraz internacjonalizacji środowisk przestępczych od dłuższego czasu pozostaje jednym z aktywniej akcentowanych przedmiotów zainteresowania badaczy szerokorozumianych nauk penalnych. Nieodłącznie sprzężone

¹ Mgr Magdalena Róża Krysiak, absolwentka prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego, m_krysiak@yahoo.de, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2068-9808>.

jest ono bowiem z coraz to nowymi wyzwaniami dla współpracy międzynarodowej w obrębie wspólnej polityki bezpieczeństwa, dla którego aktualnie największe zagrożenie stanowi właśnie przestępczość międzynarodowa, transgraniczna, o tzw. charakterze wielosektorowym², która z uwagi na szeroki wachlarz nowych narzędzi uzyskanych dzięki procesom globalizacyjnym oraz prężnemu rozwojowi technologii, czyni niezwykle trudnym oszacowanie jej faktycznego rozmiaru oraz skali oddziaływania na poszczególne państwa i ich obywateli. Dlatego też, niewątpliwie słuszną jest uwaga, iż przestępstwo jest ceną, jaką płaci społeczeństwo za możliwość postępu.

Poszukiwanie rozwiązań adekwatnych do skali problemu przestało być więc wewnętrznym problemem poszczególnych państw, a stało się wspólnym interesem społeczności międzynarodowej, realizowanym poprzez zacieśnianie jej współpracy i pełną globalizację wykorzystywanych przez nią środków zwalczania przestępczości. Skuteczność reakcji na przestępczość zorganizowaną zależy jednak w dużym stopniu również od istnienia responsywnego prawa, umożliwiającego trafną reakcję prawnokarną na przestępstwo.

Celem niniejszego opracowania jest wyjaśnienie zjawiska transgranicznej przestępczości, wskazanie prawnomiędzynarodowych instrumentów zwalczania grup przestępczych, oraz próba sformułowania wniosków *de lege ferenda* w zakresie współpracy międzynarodowej w tym zakresie, w tym prac nad wspólną polityką prewencyjną i postprewencyjną, oraz zmian ustawodawczych w obrębie karalności tego typu przestępstw.

CZĘŚĆ TEORETYCZNA

Pojęcie „globalizacji” jest niewątpliwie coraz częściej używane w dyskursie publicznym, przy czym niektórzy nie definiują jego znaczenia³, bądź jedynie wymieniają przejawy globalizacji i używają tego pojęcia na ich określenie, podczas gdy inni nadają mu w kontekście naukowym coraz to inne znaczenia, w zależności od dyscypliny naukowej, w obrębie której w danym momencie prowadzone są w jej świetle badania, niezwykle rzadko dostrzegając i akcentując jej interdyscyplinarny charakter⁴. Najkrótszą, choć, jak się zdaje, oddającą

² Komunikat Komisji Europejskiej do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Europejska Agenda Bezpieczeństwa, Strasburg 2015, COM(2015) 185 final.

³ V. Mitsilegas, *The European Union and the Globalisation of Criminal Law*, CYELS 2009–2010, Vol. 12, s. 337 i n.

⁴ L. W. Zacher, *Globalizacja jako zagadnienie interdyscyplinarne* [w:] *Ekonomiczne i społeczne aspekty globalizacji*, (red.) K. Kuciński, Warszawa 2004, s. 93 i n.

istotę rzeczy definicję tego pojęcia formułuje G. Kołodko, podnosząc, że „globalizacja to inaczej »uświatowienie«, stawanie się czegoś, bądź czynienie czegoś światowym, ogólnoświatowym, czyli globalnym”⁵. Jak jednak wskazuje C. Nowak, ze względu na stopień skomplikowania opisywanych zjawisk, a zwłaszcza stosunków społecznych na świecie, oraz kontrowersje związane z różnymi znaczeniami przypisywanymi pojęciu „globalizacji” wydaje się słuszne posługiwanie się zbiorczym pojęciem „procesy globalizacyjne”, trafniej oddającym złożoność analizowanego zjawiska⁶.

Będąca jej efektem postępująca integracja międzynarodowa, której konsekwencją jest m.in. tworzenie się jednolitego rynku bez granic wewnętrznych, opartego na swobodzie przepływu osób, towarów, usług i kapitału nie oznacza jednak wyłącznie korzyści, ale także i niesie ze sobą poważne zagrożenia. Czynniki te sprzyjają bowiem m.in. szerzeniu się przestępczości zorganizowanej o charakterze transgranicznym, w obrębie której swoisty prym wiodą przestępczość narkotykowa (nielegalna produkcja, przemysł i handel); handel ludźmi (zarówno w celu ich seksualnego wykorzystania, jak i przymuszenia do określonej pracy); przestępczość gospodarcza (oszustwa, przestępstwa podatkowe, handel podrobionymi towarami); czy też fałszowanie i pranie pieniędzy⁷. Skupione wokół tychże aktywności grupy przestępcze o zasięgu międzynarodowym z roku na rok coraz bardziej specjalizują się w swoim procederze, w efekcie czego ilość przestępstw wypierają ich jakość i skuteczność, czyniące je coraz trudniejszymi do wykrycia. Już w 1896 roku, podczas V. Międzynarodowego Kongresu Karnego i Penitencjarnego w Paryżu, zauważono, iż „internacjonalizacja przestępczości musi pociągać za sobą internacjonalizację represji karnej”⁸, a w burzliwym także pod względem przestępczości okresie międzywojnia L. Radzinowicz pytał „Nie chcemy umniejszać roli procesu stosowania i orzeczenia kary, ale czyż walka z przestępczością nie wymaga czegoś więcej?”⁹. Nierozsądnym byłoby więc porzucenie konsekwentnie akcentowanego problemu i zaprzeczenie, że skuteczna walka z tym zjawiskiem nie

⁵ G. W. Kołodko, *Dokąd zmierza świat. Ekonomia polityczna przyszłości*, Warszawa 2013, s. 94.

⁶ C. Nowak, 1.2. *Próba definicji pojęcia „globalizacja”* [w:] *Wpływ procesów globalizacyjnych na polskie prawo karne*, Warszawa 2014.

⁷ P. Kuzior, *Transgraniczna przestępczość zorganizowana jako zagrożenie dla bezpieczeństwa Europy*, [online]: www.przestepczosczorganizowana.republika.pl/swiat_pliki/transgraniczna_pz.htm.

⁸ Fifth International Penal and Penitentiary Congress in Paris, Actes du Congres, Melun 1896, s. 180.

⁹ L. Radzinowicz, *Pojęcie i cele pedagogiki więziennej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1933, nr 1, s. 3.

jest już dłużej możliwa w oparciu o wewnętrzne instrumenty poszczególnych państw i wymaga poszukiwania ponadnarodowych form przeciwdziałania przestępstwom i odgórnjej kryminalizacji tychże czynów.

Niebagatelną rolę odgrywa tutaj przede wszystkim proces tworzenia prawa międzynarodowego, którego zadaniem jest zbliżenie krajowych przepisów prawa karnego w celu wypracowania wspólnej polityki sygnatariuszy przeciwko przestępczości zorganizowanej¹⁰.

O słuszności teży tezy najlepiej zdają się świadczyć Konwencja Narodów Zjednoczonych dotycząca przestępstw zorganizowanych o charakterze międzynarodowym¹¹, wraz z trzema protokołami dodatkowymi¹², zobowiązująca państwa-strony do podjęcia stanowczych działań w zakresie kryminalizacji i penalizacji wskazanych przez nie przestępstw, a przez to aktywnie zachęcająca do usprawnienia współpracy i koordynacji państw członkowskich oraz dostosowania ich ram prawnych w oparciu o dobre praktyki, szczególnie w zakresie ustanowienia wspólnych, standardowych procedur oraz rodzajów spraw karnych.

Z uwagi na skuteczność powyższego, coraz większą rację bytu ma także działalność międzynarodowych organizacji oraz wyspecjalizowanych agencji powoływanych do przeciwdziałania przestępczości zorganizowanej, spośród których niezaprzeczalny prym wiedzie Międzynarodowa Organizacja Policji Kryminalnej INTERPOL (ang. International Criminal Police Organization), która aktualnie funkcjonuje w blisko 200 państwach.

Powołany w 1923 roku na Międzynarodowym Kongresie Policji Kryminalnych w Wiedniu, INTERPOL koncentruje swoją działalność na zwalczaniu terroryzmu i zapewnieniu bezpieczeństwa i porządku publicznego;

¹⁰ Najafi-e-Abbrandabadi Ali Hossein, *Nationalization of Criminal Law and International Academic Interactions* [w:] Razavi Fard Behzad, *Effects of French Criminal Law-Collected Papers and Speeches* by Michel Meshe and Bernard Zieber, Allameh Tabatabai University Press, Tehran 2017.

¹¹ Konwencja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2005 r. nr 18, poz. 158).

¹² Zob. Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2005 r. nr 18, poz. 160); Protokół przeciwko przemytowi migrantów drogą lądową, morską i powietrzną, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2005 r. nr 18, poz. 162); Protokół przeciwko nielegalnemu wytwarzaniu i obrotni bronią palną, jej częściami i komponentami oraz amunicją, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 31 maja 2001 r. (Dz.U. z 2005 r. nr 252, poz. 2120).

zwalczaniu przestępczości narkotykowej, ekonomicznej i zorganizowanej oraz handlu ludźmi; a także poszukiwaniu zbiegłych przestępców. Ponadto, INTERPOL analizuje dane otrzymane z krajów członkowskich w celu opracowywania okresowych raportów badających fenomen przestępczości oraz zapewnia pomoc w prowadzeniu międzynarodowych śledztw, w ramach wydziału ds. poszukiwania zbiegłych przestępców (ang. Fugitive Investigative Service) opracowuje i publikuje listy gończe oraz koordynuje bieżące dochodzenia, a w zakresie zwalczania terroryzmu oraz zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego, nadzoruje również obieg zawiadomień o ewentualnych zagrożeniach. Wysiłki Interpolu koncentrują się również na ściganiu sprawców zbrodni wojennych i tych przeciwko ludzkości, zwalczaniu przestępstw przeciwko środowisku naturalnemu oraz walce z korupcją.

Na szczeblu europejskim jego swoistym odpowiednikiem jest Agencja Unii Europejskiej ds. Współpracy Organów Ścigania EUROPOL. Ta nie dysponuje jednak żadnymi siłami wykonawczymi, a jedynie wspomaga odpowiednie agendy w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Możliwe są tutaj trzy poziomy współpracy: pierwszy to współpraca techniczna i edukacyjna; kolejny to współpraca strategiczna polegająca na wymianie informacji i doświadczeń w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej; zaś najwyższy szczebel to współpraca w zakresie wymiany danych osobowych i spełnianie wymagań EUROPOL-u co do ich ochrony i bezpieczeństwa. Na mocy porozumienia o wzajemnej współpracy z dnia 5 listopada 2001 roku (ang. Co-operation agreement between INTERPOL and EUROPOL), zaleca się ścisłą współpracę ww. organizacji w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej. Osiągnięcie tego celu możliwe jest m.in. poprzez wymianę informacji operacyjnych, strategicznych oraz technicznych, jak również poprzez rozwój systemu szkoleń oraz wymianę oficerów łącznikowych.

Aktywność na rzecz zwalczania przestępczości zorganizowanej Unia Europejska realizuje także poprzez powołany w 2011 roku Cykl Polityki Bezpieczeństwa w zakresie poważnej i zorganizowanej przestępczości międzynarodowej (ang. EU Policy Cycle). Mechanizm ten obejmuje identyfikację priorytetów w zakresie walki z zagrożeniami dla bezpieczeństwa wewnętrznego w wymiarze wieloletnim oraz szczegółowych działań realizowanych w okresach rocznych. Priorytety w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej przyjęte w ramach Strategii Bezpieczeństwa Wewnętrznego Unii Europejskiej na lata 2015-2020 koncentrowały się przede wszystkim na zwalczaniu i zapobieganiu terroryzmowi i radykalizacji postaw prowadzących do terroryzmu, rekrutacji terrorystów i finansowaniu zjawiska, ze szczególnym

uwzględnieniem kwestii terrorystów zagranicznych, a także zapobieganiu i zwalczaniu cyberprzestępczości oraz poprawie bezpieczeństwa w tym obszarze. Aktywność w latach 2021-2025 ma natomiast skupić się przede wszystkim na walce z handlem narkotykami. Pomimo różnic, obie strategie wskazują jednak na konieczność zintensyfikowania wymiany informacji i współpracy operacyjnej pomiędzy właściwymi organami państw członkowskich; regularnego analizowania tzw. krajobrazu zagrożeń i zmieniającego się charakteru przestępczości; zapewnienia dostępności skutecznych narzędzi dochodzeniowych, dostosowanych do ery cyfrowej i odpowiadających zmieniającym się wyzwaniom związanym z zarządzaniem Internetem; usprawnienia walki z przestępstwami finansowymi i praniem pieniędzy oraz ułatwienia odzyskiwania mienia; wzmocnienia powiązań między wewnętrznymi i zewnętrznymi politykami bezpieczeństwa w celu osiągnięcia postępów w realizacji strategii globalnej oraz stworzenia prawdziwej i skutecznej Unii Bezpieczeństwa Wewnętrznego, w szczególności poprzez zacieśnienie współpracy z państwami trzecimi.

W ramach struktur Unii Europejskiej funkcjonuje nadto kilka organów ułatwiających współpracę między odpowiednimi instytucjami państw członkowskich, przeto wydaje się, że proces instytucjonalizowania współpracy w sprawach karnych najpełniej rozwinął się właśnie tutaj. W szczególności warto wspomnieć o Europejskiej Jednostce Współpracy Sądowej EUROJUST, której głównym celem jest wzmocnienie współpracy między organami sądowymi państw członkowskich Unii Europejskiej w zakresie dochodzeń i ścigania przestępstw w przypadku przestępczości międzynarodowej i zorganizowanej, Europejskiej Sieci Sądowej EJN (ang. European Judicial Network) powołanej w celu ułatwienia współpracy sądowej w sprawach karnych, czy też powołanej w ubiegłym roku Prokuratury Europejskiej EPPO (ang. European Public Prosecutor's Office), której celem będzie ściganie przestępstw przeciwko interesom finansowym Wspólnoty. Na kontynencie europejskim bardzo duże znaczenie mają nadto podmioty utworzone przy Radzie Europy takie, jak Grupa Państw przeciwko Korupcji GRECO (ang. Group of States against Corruption) oraz Grupa Pompidou, zajmująca się problematyką około narkotykową. Osobną, równie interesującą formą zinstytucjonalizowanej współpracy między państwami są także komitety monitoringu o charakterze *peer review*, w tym m.in. funkcjonująca przy OECD Grupa Robocza w sprawie Korupcji w Międzynarodowych Transakcjach Handlowych.

Jednocześnie jednak programy przyjęte w 1999 roku w Tampere oraz 2005 roku w Hadze przyczyniły się do rozwoju strategii powstrzymywania

przestępczości zorganizowanej poprzez zachęcanie do współpracy sądowej i policyjnej w sprawach karnych oraz do rozwoju krajowych ustawodawstw karnych państw członkowskich Unii Europejskiej. Stosownie do treści art. 61 ust. 3 Traktatu z Lizbony, Unia Europejska dokłada bowiem starań, aby zapewnić wysoki poziom bezpieczeństwa właśnie za pomocą wzajemnego uznawania orzeczeń sądowych w sprawach karnych i, w miarę potrzeby, przez zbliżanie przepisów karnych.

Takie ujednolicanie polityki wobec przestępczości w poszczególnych państwach, zwane potocznie odgórną kryminalizacją¹³, stanowi element zjawiska międzynarodowego transferu polityki kryminalnej (ang. international penal policy transfer), polegającego na przejmowaniu przez państwa wzorców w zakresie polityki karnej od innych państw. Przykładem takiego „przeszczepu” w polskim prawie karnym może być art. 189a k.k., który stanowi w §1, że „kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3”, w §2 zaś, że „kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w §1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”¹⁴. Jest to bowiem niejako powtórzenie międzynarodowych starań o penalizację czynu, ostatecznie dokonanej m.in. w samym Rzymskim Statucie Międzynarodowym Trybunału Karnego sporządzonym w Rzymie dnia 17 lipca 1998 roku¹⁵. Poważną przeszkodę dla takiego rozwiązania stanowi jednak różnorodność polityk kryminalnych państw w odniesieniu do sygnowanych przez siebie dokumentów międzynarodowych, które odgrywają kluczową rolę związku z przestępczością międzynarodową w ujęciu problemu pluralizmu prawa karnego, bowiem niektóre państwa nie chcą się nimi wiązać, a czasem nawet odmawiają jakiegokolwiek współpracy w procesie absorpcji i integracji norm międzynarodowych.

Niekwestionowanym sukcesem jest natomiast szereg instrumentów prawnych przyjętych przez Unię Europejską zgodnie z zasadą wzajemnego uznawania, w tym europejski nakaz aresztowania; europejski nakaz dochodzeniowy; wzajemna pomoc prawna i wspólne zespoły dochodzeniowo-sledcze; wymiana informacji na temat wyroków skazujących/pochodzących

¹³ Najafi-e-Abbrandabadi Ali Hossein, *Criminal law at the beginning of the third millennium* [przedmowa w:] Fletcher George “Basic concepts of criminal law”, Seyed Mehdi-e-seyyedzadeh Sani Mashhad (tłum.), Razavi University of Islamic Sciences Press, Mashhad 2016.

¹⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1444 z późn. zm.), art. 189a.

¹⁵ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 z późn. zm.).

z rejestrów karnych; zatrzymanie i przekazywanie więźniów; czy też europejski nakaz ochrony i wzajemne uznawanie środków ochrony; tym bardziej, że w części z nich Unia Europejska wskutek prowadzonych rozmów i negocjacji doprowadziła do porozumień także z państwami niebędącymi jej członkami¹⁶.

WNIOSKI KOŃCOWE

Obserwacja zjawiska pozwala stwierdzić, że dotychczas podejmowane działania odnoszą wymierne sukcesy, a dzięki okresowości przyjęte strategie dotyczą wszystkich współczesnych wyzwań związanych z problemem, zamiast reagować tylko na te jego aspekty, które były częścią współczesnej im codzienności lub które można było w danym momencie przewidzieć.

W najbliższej przyszłości niewątpliwie należy spodziewać się jednak dalszego rozwoju międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, której zwalczanie możliwe będzie tylko wtedy, gdy wszystkie państwa europejskie zaangażują się w ten proces. Połączenie sił w celu wprowadzenia jednolitej regulacji prawnej i spójnej polityki prewencyjnej może bowiem niewątpliwie przynieść znacznie lepsze rezultaty niż działanie każdego państwa na własną rękę.

W zakresie zmian ustawodawczych w obrębie karalności tego typu przestępstw, jak i samego udziału w zorganizowanych grupach i związkach przestępczych w poszczególnych porządkach krajowych, uwaga społeczności międzynarodowej winna skupić się przede wszystkim na jej ujednoliceniu. Aktualne rozbieżności bezsprzecznie mnożą bowiem sytuacje, w których poszczególne kraje, powołując się na swoje ustawodawstwa krajowe, będą uniemożliwiać skuteczne prowadzenie wspólnej polityki w tym zakresie, odmawiając wydania członków poszczególnych grup lub związków celem ich osądzenia, bądź wzajemnego uznawania orzeczeń.

BIBLIOGRAFIA

1. Cykl polityki UE w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej.

¹⁶ Porozumienie między UE a Republiką Islandii oraz Królestwem Norwegii w sprawie stosowania niektórych postanowień Konwencji z dnia 29 maja 2000 roku o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy Państwami Członkowskimi UE (t.j. Dz. U. UE, L 026, 29/01/2004 P. 0003 – 0009); Umowa o Ekstradycji Między UE a Stanami Zjednoczonymi Ameryki (t.j. Dz. U. UE L 181/27, 19/7/2003, 22003A0719(01); Umowa w sprawie wzajemnej pomocy prawnej między Unią Europejską a Stanami Zjednoczonymi (t.j. Dz. U. UE L 181/34, 19/7/2003, 22003A0719(02)).

2. Fifth International Penal and Penitentiary Congress in Paris, Actes du Congres, Melun 1896.
3. Galicki Z., *Międzynarodowa przestępczość zorganizowana – prawno-międzynarodowe instrumenty zwalczania i zapobiegania*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12.
4. Galicki Z., *Prawnomiędzynarodowe aspekty zwalczania przestępczości zorganizowanej* [w:] *Kryminologiczne i prawne aspekty przestępczości zorganizowanej. Studia i materiały*, (red.) Marek W., Pływaczewski W., Szczytno 1992.
5. <http://www.consilium.europa.eu/pl/documents-publications/publications/2015/eu-policy-cycle-tackle-organized-crime>.
6. Kołodko G. W., *Dokąd zmierza świat. Ekonomia polityczna przyszłości*, Warszawa 2013.
7. Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2005 r. nr 18, poz. 158).
8. Kuzior P., *Transgraniczna przestępczość zorganizowana jako zagrożenie dla bezpieczeństwa Europy*, www.przestepczosczorganizowana.republika.pl/swiat_pliki/-transgraniczna_pz.htm.
9. Najafi-e-Abrandabadi Ali Hossein, *Criminal law at the beginning of the third millennium* [przedmowa w:] Fletcher George “Basic concepts of criminal law”, Seyed Mehdi-e-seyyedzadeh Sani Mashhad (tłum.), Razavi University of Islamic Sciences Press, Mashhad 2016.
10. Najafi-e-Abrandabadi Ali Hossein, *Nationalization of Criminal Law and International Academic Interactions* [w:] *Effects of French Criminal Law-Collected Papers and Speeches by Michel Meshe and Bernard Zieber*, Razavi Fard Behzad, Allameh Tabatabai University Press, Tehran 2017.
11. Nowak C., *Wpływ procesów globalizacyjnych na polskie prawo karne*, Warszawa 2014.
12. Porozumienie między UE a Republiką Islandii oraz Królestwem Norwegii w sprawie stosowania niektórych postanowień Konwencji z dnia 29 maja 2000 roku o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy Państwami Członkowskimi UE (Dz. U. UE L 026, 29/01/2004, P. 0003 – 0009).

13. Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2005 r. nr 18, poz. 160).
14. Protokół przeciwko nielegalnemu wytwarzaniu i obrotowi bronią palną, jej częściami i komponentami oraz amunicją, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 31 maja 2001 r. (Dz.U. z 2005 r. nr 252, poz. 2120).
15. Protokół przeciwko przemytowi migrantów drogą lądową, morską i powietrzną, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2005 r. nr 18, poz. 162).
16. Radzinowicz L., *Pojęcie i cele pedagogiki więziennej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1933, nr 1.
17. Umowa o Ekstradycji Między UE a Stanami Zjednoczonymi Ameryki (Dz. U. UE L 181/27, 19/7/2003, 22003A0719(01));
18. Umowa w sprawie wzajemnej pomocy prawnej między Unią Europejską a Stanami Zjednoczonymi (Dz. U. UE L 181/34, 19/7/2003, 22003A0719(02)).
19. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1444 z późn. zm.).
20. V. Mitsilegas, *The European Union and the Globalisation of Criminal Law*, CYELS 2009-2010, Vol. 12.
21. Wójcik J. W., *Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej. Zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne*, Warszawa 2011.
22. Zacher L. W., *Globalizacja jako zagadnienie interdyscyplinarne* [w:] *Ekonomiczne i społeczne aspekty globalizacji*, (red.) Kuciński K., Warszawa 2004.

ORGANIZED CRIME AND INTERNATIONAL COOPERATION IN CRIMINAL MATTERS IN THE LIGHT OF GLOBALIZATION CHANGES

Summary: The globalisation process has contributed to the emergence of favourable circumstances for the development of international organised crime and the internationalization of criminal environments, which are the starting point for the most serious threats to the security of the contemporary world, and thus one of the more actively accentuated objects of interest of the widely understood penal sciences. The aim of the paper presented is to explain the phenomenon of transnational crime, to identify international legal instruments for combating organised criminal groups, and to attempt to formulate *de lege ferenda* proposals for international cooperation in this area, including work on a common prevention and post-prevention policy, and legislative changes within the scope of punishability of this type of crime.

Keywords: Organised crime, international security, globalisation.

COMPLIANCE MANAGEMENT SYSTEM JAKO INNOWACYJNA METODA ZWALCZANIA NIEPRAWIDŁOWOŚCI

Streszczenie: Artykuł jest próbą przedstawienia innowacyjnego systemu CMS, którego wdrożenie ma na celu obniżenie ryzyka związanego z mogącymi wystąpić nieprawidłowościami. System *compliance* jest nowatorską metodą, która poprzez wdrożenie kompleksowych rozwiązań, dostosowanych do przedmiotu działalności i w następstwie oceny ryzyka jest efektywnym sposobem uniknięcia nieprawidłowości. W ramach systemu przewiduje się powołanie podmiotów odpowiedzialnych za jego wdrożenie, które stosując odpowiednie metody mają zrealizować założone cele CMS. W sytuacji, gdy dojdzie do nadużyć system ma za zadanie doprowadzić do zerwania związku przyczynowo-skutkowego, jaki zachodzi między nieprawidłowością, a tzw. *worst-case*, czyli czarnym scenariuszem². W następstwie skandalu medialnego, angażowania organów ścigania dochodzi do uszczerbku na reputacji przedsiębiorstwa, spadku obrotów oraz zysków, a dodatkowo sankcji, najczęściej finansowych. W tym przypadku zadaniem *compliance* jest odbudowa zaufania do przedsiębiorstwa zarówno wśród kontrahentów, jak i załogi. Występujące w przedsiębiorstwach nieprawidłowości, przestępstwa, nieprzestrzeganie zasad etycznych, brak właściwego wzorca ze strony podmiotów zarządzających są najczęściej wynikiem nieodpowiedniej organizacji przedsiębiorstwa. System ma za zadanie umożliwić przemianę przedsiębiorstwa, w którym nieprawidłowości występują w takie, które będzie wolne od nieprawidłowości. Jeżeli oczekiwany stan zostanie osiągnięty system ma za zadanie utrzymać go na zasadzie *status-quo*.

Słowa kluczowe: *Compliance*, ryzyko, nieprawidłowości, nadużycia, system, przedsiębiorstwo.

¹ Doktorantka w Szkole Doktorskiej w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach; ORCID: 0000-0002-5332-5904.

² B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, Warszawa 2011, s. 12.

WSTĘP

Niniejszy artykuł poświęcony zostanie zagadnieniom związanym z wdrażaniem *Compliance Management System (CMS)*, czyli systemu zarządzania zgodnością. Nieprawidłowości, nadużycia i przestępstwa popełniane w strukturach wewnętrznych przedsiębiorstw są częstym zjawiskiem. CMS może być natomiast rozwiązaniem nie tylko zapobiegającym takim zjawiskom, ale także implementującym środki służące do ich zwalczania. System zgodności w założeniu posługuje się szeregiem komplementarnych narzędzi, dostosowanych do potrzeb, struktury i profilu przedsiębiorstwa. W poniższych rozważaniach zostaną przedstawione cele, funkcje, a także metody służące realizacji jego założeń.

POJĘCIE COMPLIANCE

Angielski termin *compliance* oznacza zgodność, uległość, ustępliwość³. W języku prawniczym początkowo zakres tego terminu ujmowano wąsko, jako tzw. *legal compliance*, co oznaczało zgodność z regulacjami prawnymi⁴. Stopniowo jednak pojęciem tym zaczęto określać nie tylko zgodność z prawem, ale także ze standardami etycznymi i moralnymi oraz przyjmowanymi dobrowolnie w przedsiębiorstwach standardami wewnętrznymi⁵. W języku prawnym w polskich regulacjach brak definicji legalnej tego pojęcia⁶. Pierwsze unormowania *compliance* pojawiły się w Stanach Zjednoczonych w XIX i XX w. Znaczący wpływ na rozwój w tym obszarze miała ujawniona w latach 70. XX w. afera Watergate. Wykryte na skutek dochodzenia Komisji Papierów Wartościowych i Giełd nieprawidłowości były impulsem do podjęcia działań legislacyjnych. W 1977 r. uchwalono ustawę o zagranicznych praktykach korupcyjnych, która wprowadzała restrykcyjne rozwiązania

³ M. W. Kuliński, *Geneza i rozwój unormowań compliance*, s. 123, 124, https://mysl.lazarski.pl/-fileadmin/user_upload/oficyna/Mysl_Ekonomiczna_i_Polityczna/meip_68_1_meip_69_2/MEiP_1-20_9-M.Kulinski.pdf [dostęp: 21.05.2021 r.].

⁴ B. Makowicz, *Rozdział I WPROWADZENIE DO ZARZĄDZANIA ZGODNOŚCIĄ* [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce* (red.) B. Jagura, B. Makowicz, Warszawa 2020, <https://sip-lex-1pl-15d274sk90178.han.bg.us.edu.pl/#/monograph/369462408/7?keyword=compliance&tocHit=1&cm=SFIRST> [dostęp: 21.05.2021 r.], Zob. także. B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 15, Autor wskazuje, że zgodnie z definicją lingwistyczną *compliance* to zgodność działalności przedsiębiorstwa z obowiązującymi przepisami prawa.

⁵ Ibidem.

⁶ M. W. Kuliński, *Geneza i rozwój unormowań compliance*, op. cit., s. 123, 124. W dalszych rozważaniach pojęcie prawa będzie używane także do określenia regulacji prawa wewnętrznego, np. regulaminów itp., przyjętych dobrowolnie w przedsiębiorstwie.

wobec amerykańskich przedsiębiorstw, mające zwalczać korupcyjny proceder. Następnie Stany Zjednoczone wezwały Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju do podjęcia działań, mających na celu rozszerzenie zakresu działania ustawy, by zwalczać praktyki korupcyjne w obszarze międzynarodowym⁷.

Idea *compliance* opiera się na uwarunkowaniach związanych z funkcjonowaniem rynku. Działanie przedsiębiorstw na rynku wiąże się, jak wiadomo z ryzykiem⁸. Podmioty działające w różnych branżach dążą do zapewnienia zgodności działalności ich przedsiębiorstwa z prawem, by ograniczyć w ten sposób ryzyko ekonomiczne⁹. W związku z tym ważne jest poszukiwanie rozwiązań i wdrażanie środków, które poprzez minimalizowanie ryzyka wystąpienia nieprawidłowości i skutecznego reagowania na ewentualnie stwierdzone nieprawidłowości przyczynią się do tego celu.

Analiza statystyk wskazuje, że mamy do czynienia ze wzrostem przestępczości gospodarczej. W Polsce w roku 1999 liczba stwierdzonych przestępstw gospodarczych szacowana była na ponad 60 tys., w tym ponad 58 tys. z nich zostało wykrytych, zatem większość z przestępstw stwierdzonych, bo aż 96,7% zostało wykrytych. W roku 2020 liczba stwierdzonych przestępstw gospodarczych przekroczyła 198 tys., z czego ponad 162 tys. zostało wykrytych, co oznacza obniżenie poziomu wykrywalności do 81,8%¹⁰.

Wykrycie nawet pojedynczej nieprawidłowości wewnątrz przedsiębiorstwa, może doprowadzić do bardzo niepożądanych konsekwencji. Nie są to wyłącznie konsekwencje prawne, w obszarze prawa karnego, administracyjnego, czy cywilnego, których następstwem może być nałożenie na te podmioty sankcji finansowych. Dużo bardziej destrukcyjne mogą okazać się dla przedsiębiorców następstwa w postaci utraty dobrego imienia oraz znacznego spadku obrotów. Na skutek nieprawidłowości pogarsza się renoma przedsiębiorstwa, gdyż jego działalność postrzegana jest jako nielegalna. Konkurencyjność

⁷ Ibidem, s. 128, 129.

⁸ P. Welenc, *Określenie obowiązków compliance i ewaluacja ryzyk compliance* [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, (red.) B. Jagura, B. Makowicz, op. cit. Autor wskazuje, że podstawę budowania systemu CMS stanowi zarządzanie ryzykiem braku zgodności, podkreśla jednocześnie, że należy dokonać priorytetyzacji obszarów zgodności pod względem występujących w poszczególnych obszarach ryzyk. Pełna zgodność we wszystkich obszarach jest bowiem stanem jedynie teoretycznym. Założeniem musi być dążenie do minimalizacji ryzyk poprzez wprowadzenie systemu zarządzania ryzykiem (*Risk Management System*) mającego na celu osiągnięcie i utrzymanie akceptowalnego poziomu ryzyka.

⁹ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op.cit., s. 11.

¹⁰ Zob. Dane statystyczne Komenda Główna Policji, Przestępstwa gospodarcze wg jednostek podziału administracyjnego kraju - przestępstwa stwierdzone, przestępstwa wykryte, % wykrycia, Zob. także liczbę wszczętych postępowań w sprawach o przestępstwa gospodarcze w Polsce, Podczas, gdy w roku 1999 ich liczba była szacowana na 35 695, to w roku 2020 było to już 107 890.

takiego podmiotu na rynku spada, gdyż wykryte i nagłośnione w mediach nadużycia powodują utratę zaufania do przedsiębiorstwa¹¹. Dodatkowo próby odbudowania utraconej reputacji mogą się nie powieść, zaś nawet jeżeli podjęte działania ratunkowe będą skuteczne to równocześnie podjęcie takich działań wiąże się ze znacznymi nakładami finansowymi. Wdrożenie systemu *compliance* staje się zatem alternatywą, gdyż pomimo kosztów jego wdrożenia, korzyści osiągnięte z tego przedsięwzięcia, zwłaszcza w dłuższej perspektywie działalności będą z pewnością większe niż koszty przeznaczone na usunięcie skutków spowodowanych choćby przez jedno tylko przestępstwo gospodarcze. Wskazać należy, że *compliance* może także przyczyniać się do budowania pozytywnego wizerunku przedsiębiorstwa. Wdrożenie, realizowanie i aktualizacja polityki *compliance* może być instrumentem wykorzystywanym w celu budowania zaufania klientów oraz kontrahentów, a w konsekwencji jednym z kryteriów porównywania konkurencyjności podmiotów działających na rynku¹².

Polityka zgodności wprowadzana jest przez wdrażanie CMS (*Compliance Management Systems*), czyli systemu zarządzania zgodnością¹³. W literaturze wskazuje się, że próby zdefiniowania pojęcia *compliance*, podejmowane w doktrynie czy nawet definicje normatywne nie są wystarczające¹⁴. B. Makowicz proponuje definicję kompleksową, która stanowi, że przez *compliance* należy rozumieć „taką organizację przedsiębiorstwa, poprzez stworzenie odpowiedniej struktury i stosowanie środków *Compliance*, która zredukuje do możliwego minimum ryzyko wystąpienia w przedsiębiorstwie wszelkich nieprawidłowości, które mogłyby powstać wskutek działania przynależnych do niego osób lub partnerów handlowych, a polegających na złamaniu obowiązujących regulacji prawnych i ogólnych zasad prawa, regulacji dobrowolnie przyjętych przez przedsiębiorstwo lub na działaniu niezgodnym z ogólnie przyjętymi standardami etyczno-moralnymi danego środowiska”¹⁵.

Tendencje rozwojowe w obszarze *compliance* widoczne są również w Polsce, co wiąże się z utrzymywaniem kontaktów biznesowych z zagranicznymi kontrahentami. Pojawia się w związku z tym potrzeba dostosowania do

¹¹ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 12, 13.

¹² Raport „Rola compliance w zapobieganiu przestępczości gospodarczej” 2016, https://www.dzp.pl/files/shares/-Publikacje/raport_compliance_online.pdf [dostęp: 21.05.2021 r.], s. 54, 55.

¹³ B. Makowicz, *Rozdział I WPROWADZENIE DO ZARZĄDZANIA ZGODNOŚCIĄ* [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, (red.) B. Jagura, B. Makowicz, op. cit.

¹⁴ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 15-17.

¹⁵ Ibidem, s. 16, 17.

oczekiwać partnerów zagranicznych oraz dopasowania do wzorców międzynarodowych. W literaturze wskazano, że w Polsce system *compliance* jest zaliczany do mechanizmów wzmacniających systemy kontroli wewnętrznej¹⁶. T. Braun podkreśla, że „zgodność jest (...) przede wszystkim weryfikacją stopnia implementacji norm prawa powszechnie obowiązującego adresowanego do korporacji w ich wewnętrznych regulacjach”¹⁷.

CELE, FUNKCJE I KULTURA COMPLIANCE

Podstawowy cel *compliance* sprowadzić można do próby zapobieżenia nieprawidłowościom. Chodzi o zminimalizowanie ryzyka wystąpienia nadużyć. W sytuacji zaś, gdy te ostatnie zostaną popełnione i wykryte, celem jest zminimalizowanie skutków tych nadużyć i zapobieżenie dalszym nieprawidłowościom poprzez wdrożenie właściwych środków¹⁸. Na wskazany cel składa się jednak cały szereg celów pośrednich, które mają być środkiem do osiągnięcia tego zasadniczego. Celem częściowym będzie z całą pewnością ocena ryzyka i przyjęcie skutecznej metody zarządzania ryzykiem. Drugim z celów częściowych jest transparentność. Należy stworzyć warunki dla skutecznego informowania o nieprawidłowościach. Ważne jest wdrożenie przejrzystej procedury zgłaszania niewłaściwych zachowań, a także zapewnienie zgłaszającym odpowiedniego poziomu ochrony. Wreszcie ważna jest obserwacja działalności przedsiębiorstwa. Jeżeli wdrożone rozwiązania okażą się nieskuteczne, wskazane jest przeprowadzenie niezbędnych aktualizacji¹⁹. Zatem, gdy idzie o ostatni z celów pośrednich, ważne jest bieżące monitorowanie sytuacji i dostosowanie poprawek oraz zmian przyjętych rozwiązań.

Cele pośrednie mają przybliżyć do osiągnięcia celu zasadniczego²⁰. Wdrożony CMS charakteryzować ma długofalowa skuteczność. Zatem założenia skutecznego CMS muszą uwzględniać spojrzenie perspektywiczne na działalność przedsiębiorstwa, nie mogą ograniczać się do osiągnięcia jedynie krótkotrwałych rezultatów w obszarze *compliance*.

Założenie długofalowej zgodności może zostać osiągnięte tylko poprzez osadzenie jej w kulturze przedsiębiorstwa. Za skuteczne funkcjonowanie CMS odpowiedzialni są członkowie całej organizacji, pracownicy wszystkich

¹⁶ T. Braun, *Unormowania compliance w korporacjach*, Warszawa 2017, s. 321, 322.

¹⁷ Ibidem, s. 322.

¹⁸ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 19.

¹⁹ Ibidem, s. 19, 20.

²⁰ Ibidem, s. 19.

szczebli²¹. Skuteczna polityka *compliance* jest w dużej mierze uzależniona od postaw etycznych tych osób. Wartości, etyka, komunikacja w organizacji są podstawą przyjmowania właściwych postaw i zmniejszania liczby niewłaściwych zachowań.

W literaturze poprzez kulturę *compliance* rozumie się trwałą i wysoki poziom świadomości członków organizacji w zakresie znaczenia *compliance* dla funkcjonowania organizacji w ramach wykonywania codziennych zadań oraz znaczenia przestrzegania obowiązujących zasad²².

Jako fundament budowania kultury zgodności wskazuje się implementację zasady *Tone from the Top*, polegającej na wdrożeniu, a następnie konsekwentnym przestrzeganiu wartości uznanych w danej organizacji przez podmioty zarządzające. Program zgodności nie spełni swojej roli i okaże się nieskuteczny, jeżeli nie będzie opierał się na zaangażowaniu wszystkich osób budujących określoną społeczność. Każdy członek załogi przedsiębiorstwa musi czuć się ważny i współodpowiedzialny za prawidłowe funkcjonowanie całości. Przykładem oczywiście musi być w tym względzie kadra zarządzająca. Do osób piastujących najwyższe funkcje będzie także należało określenie wymaganej od wszystkich innych członków społeczności postawy moralno-etycznej²³. *Compliance* nie przyniesie zakładanych długofalowych rezultatów, jeżeli zwalczanie nieprawidłowości i działania polegające na zapobieganiu nadużyciom będą postrzegane jako zbędny formalizm, utrudniający pracę²⁴. Stosunek do CMS, uświadomienie sobie jego znaczenia i wagi dla prawidłowego funkcjonowania przedsiębiorstwa jest podstawą, gwarantującą jego skuteczność.

Przechodząc do omówienia funkcji *compliance* wskazać należy, że w literaturze różnie klasyfikuje się funkcje, jakie system ma spełniać. Wy różnia się podział na funkcje prewencyjne, represyjne, a ponadto wskazuje się funkcje szczegółowe. Funkcje prewencyjne są istotą systemu zgodności, gdyż w założeniu chodzi o zmniejszenie prawdopodobieństwa wystąpienia naruszeń. Zatem nawet próby podjęcia nieprawidłowych zachowań, wszelkie sygnały ostrzegawcze mają prowadzić do natychmiastowej aktualizacji przyjętych procedur i powstrzymania mogącego wystąpić naruszenia. Jeżeli jednak reakcja będzie spóźniona albo ze względu na inne okoliczności do naruszenia

²¹ B. Makowicz, 3.2. *Długofalowa kultura compliance* [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, (red.) B. Jagura, B. Makowicz, op. cit.

²² A. Barcik, *Kapitał intelektualny i compliance w procesach konstituowania doskonałości systemów społecznej odpowiedzialności organizacji*, Warszawa 2019, s. 101.

²³ Ibidem, s. 100-103.

²⁴ Ibidem, s. 108.

dojdzie, środki przewidziane w ramach systemu *compliance* mają doprowadzić do jego skutecznego, sprawnego wykrycia i zastosowania odpowiednich sankcji. Nie można jednak pomijać tego, że system właściwego reagowania stanowi jedno z ogniów, które mają zapobiec nieprawidłowościom mogącym zaistnieć w przyszłości. Funkcję represyjną należy zatem postrzegać z uwzględnieniem pierwiastka prewencyjnego, ma ona niejako kształtować odpowiednie postawy w przyszłości²⁵.

Niektóre z funkcji szczegółowych zostaną pokrótce zaprezentowane poniżej, jednak podkreślić trzeba, że w literaturze spotkać można różną terminologię stosowaną do określenia poszczególnych funkcji *compliance* oraz różne ich katalogi.

Funkcja doradczo-informacyjna polega na przyjęciu odpowiednich sposobów informowania załogi o procedurach, które wskazują prawidłowe zachowania w sytuacjach nagłych, ekstremalnych, wyjątkowych. Chodzi zatem o to, by pracownicy danego przedsiębiorstwa nie byli zaskakiwani mogącymi zaistnieć sytuacjami i wiedzieli, jak odnaleźć się w zaistniałej rzeczywistości. Jako przykład takiej sytuacji można wskazać kontrolę zewnętrzną organu państwowego²⁶.

Kolejna funkcja szczegółowa to funkcja ochronna. W jej ramach można wyróżnić dwa aspekty, jednym z nich jest zapewnienie ochrony przedsiębiorstwa przed zagrożeniami zewnętrznymi, na przykład szpiegostwem gospodarczym. Skuteczny CMS ma zagwarantować środki mające zapobiec ujawnianiu na zewnątrz technologii i tajemnic przedsiębiorstwa, know-how, itp. Ponadto system powinien przewidywać odpowiednie wytyczne, nakładające wymogi zachowania szczególnej staranności w stosunku do osób odpowiedzialnych za kontakty zewnętrzne przedsiębiorstwa, w tym zwłaszcza kontakty w obszarach wysokiego ryzyka²⁷. Jako drugi aspekt omawianej funkcji wskazuje się ochronę wewnątrz przedsiębiorstwa. Zatem ochronę przed możliwością wystąpienia naruszeń, można to określić jako ochronę „przed samym przedsiębiorstwem”, mogącymi zaistnieć wewnątrz nadużyciami i nieprawidłowymi zachowaniami czy to kadry zarządzającej czy członków załogi. Nadużycia mogą wywoływać

²⁵ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 20, 21.

²⁶ W. Paryś, *Compliance w firmie – poradnik dla małych i średnich przedsiębiorców*, (red.) P. Sikorski, F. Kolmus, Warszawa 2019, s. 20, <https://www.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/Compliance-w-firmie.pdf> [dostęp: 24. 05.2021 r.].

²⁷ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 23. Por. A. Barcik, *Kapitał intelektualny i compliance w procesach konstyтуowania doskonałości systemów społecznej odpowiedzialności organizacji*, op. cit., s. 105, *Third party due diligence*, zapewniające weryfikację partnerów biznesowych w celu ograniczania ryzyka.

bardzo negatywne skutki dla reputacji przedsiębiorstwa, a w konsekwencji także interesów poszczególnych pracowników czy kontrahentów²⁸.

Kolejną funkcją jest funkcja organizacyjna CMS. Wdrożenie *compliance* następuje poprzez odpowiednie zorganizowanie przedsiębiorstwa. W ramach systemu przewidziane muszą być odpowiednie struktury, procedury, środki, które będą gwarantować przejrzystość. Skuteczność systemów zgodności w dużej mierze zależy od ich zrozumienia przez wszystkie podmioty, na które nakłada się obowiązek przestrzegania przyjętych rozwiązań. Stąd należy podkreślić niebagatelne znaczenie tej funkcji²⁹.

Następnie wskazać trzeba funkcję promującą. Trzeba podkreślić, że CMS może okazać się korzystny nie tylko ze względu na zapewnienie ochrony przed nieprawidłowościami i eliminowanie skutków stwierdzonych nadużyć. *Compliance* może odegrać także istotną rolę ze względu na założone cele marketingowe przedsiębiorstwa. CMS postrzegany być może jako kryterium konkurencyjności przedsiębiorstwa na rynku. Wdrożenie systemu oznacza bowiem zwiększenie bezpieczeństwa klientów, obniżenie poziomu ryzyka, co przyciąga z pewnością kontrahentów i wzmacnia pozycję podmiotu na rynku. W konsekwencji prowadzi do zwiększenia prestiżu i poprawy wizerunku takiego podmiotu. Inwestycja w podnoszenie standardów zwiększa zaufanie do działalności przedsiębiorstwa³⁰.

Istotną funkcją CMS jest funkcja dowodowa i kontrolna, z uwagi na powiązania pomiędzy nimi zasadne jest wspólne ich omówienie. Funkcja dowodowa ma na celu przede wszystkim dokumentowanie działania systemu *compliance*, wszelkich stosowanych w ramach tego systemu procedur. Z jednej strony dokumentacja świadczy o dołożeniu należytej staranności przez przedsiębiorstwo, by zapobiec niewłaściwym zachowaniom. Poza tym funkcja ta świadczy o tym, że przedsiębiorstwo wdrożyło skuteczny system zgodności i przestrzegało go. To z kolei może stanowić okoliczność łagodzącą w ewentualnym procesie przeciwko przedsiębiorstwu i obniżenie nałożonej na niego sankcji, jeżeli pomimo tego, że wdrożono CMS zostanie wykryta

²⁸ W. Paryś, *Compliance w firmie – poradnik dla małych i średnich przedsiębiorców*, (red.) P. Sikorski, F. Kolmus, op. cit., s. 19.

²⁹ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 24.

³⁰ Ibidem, s. 22, 23.

nieprawidłowość³¹. Znaczenie funkcji kontrolnej sprowadza się natomiast do tego, że zgromadzona dokumentacja może być przydatna w zakresie monitorowania funkcjonowania CMS. W związku z rozwojem przedsiębiorstwa, zwiększaniem obrotów, zwiększeniem liczby zatrudnianych pracowników z pewnością pożądane i konieczne okaże się przeprowadzanie weryfikacji przyjętych procedur, ewentualna aktualizacja systemów oraz dostosowywanie ich do zmieniających się potrzeb działającego na rynku przedsiębiorstwa i pojawiających się możliwości, także technologicznych. Zgromadzona dokumentacja z pewnością będzie przydatna do oceny tego, na ile stosowane w ramach *compliance* procedury i środki są w dalszym ciągu skuteczne, na ile zaś z upływem czasu straciły na aktualności i stały się niewystarczające³².

Jako ostatnią wskazać należy funkcję naprawczą. Jej założeniem jest to, że nawet przedsiębiorstwo, które ze względu na zaistnienie poważnych nieprawidłowości, czy przestępstw zostało uwikłane w skandale medialne (tytułem przykładu wskazać można finansowanie terroryzmu bądź afery korupcyjne) może odbudować swoją pozycję poprzez wdrożenie skutecznego systemu *compliance*. Funkcja ta ma znaczenie także dla mniejszych przedsiębiorstw, w których pojawia się nieprawidłowość co prawda mniejszej wagi, ale które ze względu na brak dostatecznych środków na odbudowę, zbyt słabą pozycję na rynku nie będą w stanie dalej funkcjonować. Zatem również z punktu widzenia takich podmiotów nie można umniejszać naprawczej roli *compliance*. Znaczenie CMS dla odbudowy przedsiębiorstwa uznano za tak istotne, że wyodrębniono w literaturze tzw. funkcję antyupadłościową. Zgodnie z jej założeniami CMS może *case-by-case* uchronić przedsiębiorstwo nawet przed upadłością³³.

OBSZARY COMPLIANCE

Wskazanie zamkniętego katalogu podmiotów, które mogą korzystać z systemu zgodności nie jest możliwe. Natomiast rodzaj środków stosowanych w ramach CMS zależy od przedmiotu działalności przedsiębiorstwa oraz

³¹ Ibidem. s. 24, Zob. także W. Paryś, *Compliance w firmie – poradnik dla małych i średnich przedsiębiorców*, (red.) P. Sikorski, F. Kolmus, op. cit., s. 20. Zob. także G. Materna, *Prowadzenie programu compliance jako okoliczność łagodząca wymiar kar pieniężnych w świetle wytycznych włoskiego organu ds. konkurencji (Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato)*, https://sip.lex.pl/get/publication/pdf/ikar/pdf/2019/-06/ikar_2019_06_092.pdf [dostęp: 27.05.2021 r.], s. 100.

³² W. Paryś, *Compliance w firmie – poradnik dla małych i średnich przedsiębiorców*, (red.) P. Sikorski, F. Kolmus, op. cit., s. 20.

³³ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 21, 22, 25.

związany jest z występującymi w jego działalności ryzykami. Należy zatem stwierdzić, że możliwość zastosowania CMS i to w jaki sposób będzie zaprojektowany zależy od potrzeb konkretnego przedsiębiorstwa. Można jednak wskazać obszary, w których *compliance* jest już stosowane. Te obszary zostaną pokrótce przedstawione w poniższych rozważaniach.

Na początku warto zwrócić uwagę na przydatność CMS w obszarach regulowanych w sposób bardziej ogólny. Jako pierwszy z takich obszarów można wymienić prawo spółek handlowych, gdzie CMS może znaleźć zastosowanie zwłaszcza w odniesieniu do przepisów, których nieprzestrzeganie może pociągać za sobą odpowiedzialność karną członków zarządu albo likwidatorów, zamieszczonych w Kodeksie spółek handlowych³⁴. Jako przykład podstawy pociągnięcia do odpowiedzialności karnej można wskazać niezgłoszenie wniosku o ogłoszenie upadłości, pomimo powstania warunków, o których stanowi ustawa – Prawo upadłościowe³⁵. Ponadto na podstawie art. 299 k.s.h. niezgłoszenie takiego wniosku może wiązać się również z odpowiedzialnością odszkodowawczą członków zarządu³⁶. Innym przykładem może być odpowiedzialność za przestępstwo indywidualne stypizowane w art. 587 k.s.h., polegające na ogłoszeniu nieprawdziwych danych lub przedstawieniu nieprawdziwych danych organom spółki, władzom państwowym lub osobie powołanej do rewizji³⁷.

Kolejne obowiązki, których przestrzeganie zapewniać może wdrożenie skutecznego CMS, a których niewypełnienie może wiązać się z odpowiedzialnością karną albo karnoskarbową są określone w ustawie Kodeks karny skarbowy³⁸, a także w odniesieniu do niektórych z nich w ustawie o rachunkowości³⁹. Jako przykłady takich czynów wskazać można art. 61 k.k.s., w którym stypizowano dwa karalne sposoby prowadzenia ksiąg, tj. nierzetelny i wadliwy. W przypadku nierzetelnego prowadzenia księgi mamy do czynienia z czynem przepołowionym, który stanowi co do zasady przestępstwo skarbowe, zaś

³⁴ Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych, Dz.U. 2000 nr 94 poz. 1037 (dalej jako: k.s.h.).

³⁵ Zob. dział III ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe, Dz.U. 2003 nr 60 poz. 535.

³⁶ W. Paryś, *Compliance w firmie – poradnik dla małych i średnich przedsiębiorców*, (red.) P. Sikorski, F. Kolmus, op. cit., s. 11.

³⁷ M. Dumkiewicz, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2020, art. 586. <https://sip-1lex-1pl-15d274sau0aaf.han.bg.us.edu.pl/#/commentary/587814392/611832?keyword=kodeks%20sp%C3%B3%C5%82ek%20handlowych%20komentarz&toHit=1&cm=SFIRST> [dostęp: 25.05.2021 r.].

³⁸ Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy, Dz. U. 1999 Nr 83 poz. 930 (dalej jako: k.k.s.).

³⁹ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz. U. 1994 Nr 121 poz. 591.

w wypadku mniejszej mamy do czynienia z wykroczeniem skarbowym. Natomiast czyn zabroniony w postaci wadliwego prowadzenia księgi może prowadzić jedynie do odpowiedzialności za wykroczenie skarbowe⁴⁰. Przepis art. 77 ustawy o rachunkowości przewiduje odpowiedzialność za dwa typy czynów zabronionych, tj. naruszenie obowiązków związanych z prowadzeniem ksiąg rachunkowych (nieprowadzenie ksiąg rachunkowych, prowadzenie ich wbrew przepisom ustawy albo podawanie w nich nierzetelnych danych) oraz naruszenie obowiązków związanych ze sporządzaniem sprawozdań (niesporządzenie sprawozdań, sporządzenie niezgodnie z przepisami ustawy lub zawarcia w tych sprawozdaniach nierzetelnych danych)⁴¹. Przykłady innych nieprawidłowości zaistniałych wbrew przepisom ustawy o rachunkowości można wskazać w oparciu o przepis art. 79, który przewiduje odpowiedzialność karłą za takie czyny jak niepoddanie sprawozdania finansowego badaniu przez biegłego rewidenta, nieskładanie sprawozdania finansowego do ogłoszenia, nieskładanie sprawozdania finansowego we właściwym rejestrze sądowym, nieuprawnione prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie usługowego prowadzenia ksiąg rachunkowych, stosowanie niedozwolonych klauzul umownych, itp.⁴².

Inny obszar, przy monitorowaniu którego doskonale sprawdzi się system CMS jest obszar prawa pracy. Kodeks pracy⁴³ w dziale III przewiduje odpowiedzialność za wykroczenia przeciwko prawom pracownika. Wykroczenie stypizowane w art. 281 k.p. przewiduje przede wszystkim odpowiedzialność z tytułu zawarcia umowy cywilnoprawnej w warunkach, w których zgodnie z art. 22 § 1 powinna zostać zawarta umowa o pracę. W przepisie art. 22 § 1 i 1¹ k.p. nie ma domniemania, z którego wynikałoby, że świadczenie przez osobę usług w warunkach zbliżonych do warunków świadczenia pracy przewidzianych w tym przepisie, oznacza, że strony łączy stosunek pracy. Ocena stosunku prawnego zawarte przez strony należy ostatecznie do sądu. Sąd może rozstrzygnąć, że zawarta przez strony umowa ma *de iure* charakter umowy

⁴⁰ L. Wilk, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Wyd. 5, L. Wilk, J. Zagrodnik, Warszawa 2021, art. 61, <https://sip-1legalis-1pl-1lp6svaa0b42.han.bg.us.edu.pl/documentview.seam?documentId=mjxw62zogi3damr-xgy2tmroobqxlrvigiztqojzg42q#tabs-metrical-info> [dostęp: 25.05.2021 r.].

⁴¹ P. Kiziukiewicz, *Ustawa o rachunkowości. Komentarz, wyd. VIII* (red.) T. Kiziukiewicz, Warszawa 2021, art. 77, <https://sip1lex1pl15d274sau0aaf.han.bg.us.edu.pl/#/commentary/587591666/635675?keyword=ustawa-%20o%20rachunkowo%C5%9Bci%20komentarz&toHit=1&cm=SFIRST> [dostęp: 25.05.2021 r.].

⁴² Ibidem, art. 79.

⁴³ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy, Dz. U. 1974 Nr 24 poz. 141 (dalej jako: k.p.).

o pracę⁴⁴. Przykładem innych obowiązków na gruncie Kodeksu pracy nad przestrzeganiem, których czuwać mogą procedury wprowadzone w ramach *compliance*, a których naruszenie może stanowić wykroczenie przeciwko prawom pracownika jest niepotwierdzenie umowy zawartej w formie innej niż pisemna, stosowanie nieznanymi ustawie kar porządkowych, nieprowadzenie lub nieprzechowywanie dokumentacji pracowniczej przez wskazany okres, niewypłacenie wynagrodzenia, jego zaniżenie lub bezpodstawne potrącenie, naruszenie zasad BHP, nieudzielenie lub obniżenie wymiaru urlopu wypoczynkowego i inne⁴⁵.

Innymi obszarami regulowanymi szczegółowo przez przepisy specjalistyczne, w których system *compliance* znajdzie zastosowanie są zwłaszcza prawo konkurencji, ochrona danych osobowych, prawo podatkowe, zagadnienia związane z korupcją oraz zwalczaniem prania pieniędzy (*Anti-Money Laundering, AML*) i finansowania terroryzmu, a także regulacje związane z prawem bankowym i branżą ubezpieczeniową⁴⁶.

NARZĘDZIA COMPLIANCE

Zasadnicze znaczenie dla skuteczności CMS mają zastosowane narzędzia. Na wstępie trzeba zaznaczyć, że niektóre z nich, mające bardziej ogólny charakter znajdują zastosowanie niezależnie od przedmiotu działalności przedsiębiorstwa. Niektóre środki *compliance* znajdują natomiast zastosowanie jedynie w określonych branżach, w których występują specyficzne rodzaje ryzyk. Poniżej zostaną przedstawione mechanizmy o charakterze bardziej ogólnym, wdrażane w większości przedsiębiorstw. Ponadto wskazać trzeba, że istnieją obszary charakteryzujące się pewną specyfiką, co w konsekwencji umożliwia sięgnięcie po specyficzne narzędzia. Szczegółowe omówienie tych obszarów wymagałoby osobnego opracowania, wskazać jednak należy, że są to takie obszary, jak prawo pracy, ochrona środowiska, obszar podatków i cła,

⁴⁴ D. Tokarczyk, *Komentarz do niektórych przepisów ustawy – Kodeks pracy* [w:] *Przestępstwa i wykroczenia związane z zatrudnieniem. Komentarz*, Warszawa 2021, art. 281, 282, 283, <https://sip-1lex-1pl-15d274sau0aaf.han.bg.us.edu.pl/#/commentary/587835919/633359?keyword=kodeks%20pracy%20komentarz&tochHit=1&cm=STOP> [dostęp: 25.05.2021 r.].

⁴⁵ Ibidem. Zob. także dział XIII k.p.

⁴⁶ K. Rajewski, *rozdział XIV compliance w branży ubezpieczeniowej* [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, (red.) B. Jagura, B. Makowicz, op. cit. P. Rysawa, *Rozdział XV COMPLIANCE W BANKACH* [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, (red.) B. Jagura, B. Makowicz, op. cit.

kwestie związane z przestępczością finansową, praniem pieniędzy i finansowaniem terroryzmu, czy zwalczaniem korupcji⁴⁷.

Wszystkie wdrożone w ramach *compliance* środki tworzą pewną kompleksową całość, jednakże nie w każdym przypadku podejrzenia naruszenia czy naruszenia prawa zastosowanie wszystkich narzędzi będzie konieczne i celowe. Dostępne narzędzia sklasyfikować można w dwóch grupach, tj. *soft-law* i *hard-law*. Niektóre ze środków nie dają się natomiast przypisać do żadnej ze wskazanych grup, są niejako środkami z pogranicza⁴⁸.

Znaczenie kultury *compliance* zostało podkreślone już w powyższych rozważaniach, podobnie jak to, że u podstaw owej kultury znajdują się wartości przyjęte i przestrzegane w przedsiębiorstwie. Chodzi zatem o stworzenie reguł postępowania obowiązujących w organizacji, standardów etycznych obowiązujących wszystkie osoby tworzące zespół⁴⁹. Znaczenie zasad etycznych jest istotne ze względu na potrzebę uświadamiania konsekwencji, jakie niesie ze sobą nieprzestrzeganie prawa, nieprawidłowości, przestępstwa, nie tylko z punktu widzenia pojedynczych osób działających w strukturze przedsiębiorstwa, ale z perspektywy przedsiębiorstwa jako całości⁵⁰. Wyznawanie wspólnych wartości jest najskuteczniejszą siłą w walce z nadużyciami, chodzi zwłaszcza o poczucie przynależności do większej zbiorowości oraz obowiązku działania w interesie całego przedsiębiorstwa, a nie wyłącznie w interesie partykularnym⁵¹.

Szczególne znaczenie trzeba nadać zagadnieniu, jakim jest przepływ informacji, komunikacja ma dla działania systemu *compliance* znaczenie, którego nie sposób przecenić⁵². Z punktu widzenia wdrażania polityki zgodności ważna jest przede wszystkim komunikacja wewnątrz przedsiębiorstwa.

⁴⁷ Ibidem, s. 59, 60.

⁴⁸ Ibidem, s. 60, 61.

⁴⁹ A. Matuszewska, *Istota i znaczenie etyki w biznesie*, "Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne" 2017, nr 26.s. 409, 410, 412, . Autorka na podstawie przeprowadzonych badań wywodzi, że skłonność do działań etycznych wynika z indywidualnego systemu wartości. Ponadto Autorka wskazuje na korzyści wynikające z ustanowienia zasad etycznych i na potrzebę prowadzenia w tym obszarze również działań podtrzymujących.

⁵⁰ A. M. Wiśniewska, *Etyczny wymiar zarządzania w przedsiębiorstwie*, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula 2015, 44 (6),], s. 192. Autorka stwierdza w swoich wywodach, że „Sukces każdej działalności gospodarczej przede wszystkim zależy od czynnika ludzkiego. To człowiek odpowiada za powodzenie czy porażkę biznesu”.

⁵¹ A. Barcik, *Kapitał intelektualny i compliance w procesach konstituowania doskonałości systemów społecznej odpowiedzialności organizacji*, op. cit., s. 103.

⁵² Zob. T. Braun, M. Kozak, *Programy compliance a prawo ochrony konkurencji? Pozytywnie o relacji między polityką karaniami a systemami compliance*, Europejski Przegląd Sądowy 2020, nr 2, https://sip-1lex-1pl-15d274s8k00ab.han.bg.us.edu.pl/get/publication/pdf/eps/pdf/2020/02/eps_2020_02_009.pdf [dostęp: 26.05.2021 r.], s. 15.

Niektóre z tajemnic przedsiębiorstwa muszą zostać objęte ochroną, dlatego nie powinny trafić do wszystkich pracowników czy zostać ujawnione na zewnątrz, inne natomiast wręcz przeciwnie, przekazanie niektórych informacji będzie obowiązkiem organów kierowniczych. Informowanie pracowników o zasadach panujących w przedsiębiorstwie, także etycznych, regulaminach, procedurach będzie niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania *compliance*. Istotnym aspektem wewnętrznej komunikacji jest system przekazywania informacji, muszą bowiem zostać przekazane w sposób zrozumiały dla całej załogi i niebudzący wątpliwości. Natomiast informacje objęte tajemnicą muszą być zabezpieczone przez zastosowanie odpowiednich procedur. Tu ujawnia się także bardzo ważny aspekt dotyczący ochrony danych osobowych i przyjęcia odpowiednich mechanizmów w zakresie ich gromadzenia i przetwarzania⁵³.

Zwrócić należy także uwagę na problem jakim jest komunikacja zewnętrzna, a więc komunikacja z mediami⁵⁴, partnerami biznesowymi, klientami, ale także organami i instytucjami publicznymi. W tym aspekcie tym bardziej należy zachować ostrożność, wdrożyć odpowiednie systemy, zabezpieczyć przedsiębiorstwo przed ujawnieniem chronionych informacji. Należy wskazać, że niebagatelne znaczenie ma powołanie osoby odpowiedzialnej zarówno za przepływ informacji wewnątrz przedsiębiorstwa, jak i kontakty zewnętrzne. Osoby odpowiedzialne za sprawną komunikację powinny posiadać odpowiednie predyspozycje i cechy osobowości. Ważne są umiejętności interpersonalne, łatwość w nawiązywaniu kontaktów, wzbudzanie zaufania⁵⁵. Jednocześnie osoby takie muszą zachować powściągliwość, gdy idzie o przekazywanie informacji poufnych, zwłaszcza w kontaktach z partnerami biznesowymi i podmiotami zewnętrznymi⁵⁶.

Autorzy wskazują na znaczenie mechanizmów informowania, takich jak powiadamianie o zaistniałych naruszeniach organów nadzoru oraz znaczeniem środków chroniących samych zgłaszających. Problematyka ta będzie poroczona w dalszych rozważaniach, przy okazji omawiania whistleblowing.

⁵³ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 74-76.

⁵⁴ Zob. problematyka *product placement* jako formy komunikacji marketingowej oraz jego związek z public relations, jako sposobu komunikacji przedsiębiorstwa z otoczeniem – K. Grzybczyk, *Problematyka lokowania produktu – zagadnienia ogólne*, https://sip-1lex-1pl-15d-274s8k00ab.han.bg.us.edu.pl/get/publication/pdf/-znuj/pdf/2009/01/znuj_2009_01_112.pdf [dostęp: 26.05.2021 r.], s. 115-118, 120-121.

⁵⁵ A. Barcik, *Kapitał intelektualny i compliance w procesach konstytuowania doskonałości systemów społecznej odpowiedzialności organizacji*, op. cit., s. 71. Autorka wskazuje cechy lidera w „organizacjach społecznie odpowiedzialnych” podkreślając, że sama wiedza w obszarze podejmowanej działalności nie jest wystarczająca. Konieczne jest posiadanie zdolności kierowniczych, umiejętności pracy w zespole, znajomość zespołu, właściwa organizacja pracy oraz planowanie.

⁵⁶ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 75.

Elementem CMS jest system informowania o nieprawidłowościach (SIN), określane także mianem sygnalizacji (*whistleblowing*)⁵⁷. Termin *whistleblowing* pochodzi od angielskich słów *to blow a whistle of something*, w tłumaczeniu zwrócić na coś uwagę⁵⁸. W literaturze wskazuje się trzy komponenty niezbędne do stworzenia sprawnie działającego systemu, tj. zależność osoby zobowiązanej do zgłaszania nieprawidłowości od przedsiębiorcy, najczęściej swojego pracodawcy. W tym aspekcie podkreśla się obowiązek lojalności pracowników wobec pracodawców, który stanowi determinantę działań pracowników w postaci zawiadamiania o dostrzeżonych nieprawidłowościach. Jednakże działanie systemu sygnalizacji na zasadzie dobrowolności może okazać się nieskuteczne, stąd zasadne jest zawieranie odpowiednich klauzul w umowach o pracę⁵⁹. Drugim komponentem SIN jest zaistnienie nieprawidłowości, niewłaściwego postępowania pracownika, samego pracodawcy albo innego podmiotu. Trzeba jednak wskazać na potrzebę dokładnej weryfikacji uzyskanych informacji, ze względu na możliwość wystąpienia nadużyć w tym obszarze, związanych z fałszywym oskarżeniem innej osoby, mogącym mieć bardzo negatywne konsekwencje dla samego zgłaszającego⁶⁰. Wreszcie jako trzeci komponent SIN wskazać trzeba adresata, do którego kierowane jest zawiadomienie. Wskazuje się, że ma to być instytucja albo podmiot specjalnie w tym celu powołana. Jednocześnie zwraca się uwagę, że bardziej skuteczne jest powołanie podmiotu zewnętrznego, niepowiązanego z przedsiębiorstwem, zwłaszcza z pracodawcą. Ma to znaczenie o tyle istotne, że podmiot niezależny będzie wzbudzał zaufanie pracowników, w związku z czym będą bardziej skłonni zawiadamiać o nieprawidłowościach bez obaw, że spotkają się z działaniami odwetowymi⁶¹. Z zagadnieniem tym łączy się kolejny doniosły problem, mianowicie ochrona sygnalisty, czyli osoby zawiadamiającej. Dyrektywa unijna 2019/1937⁶² przyjęta w ramach harmonizacji porządków prawnych państw członkowskich UE w zakresie ochrony sygnalistów

⁵⁷ D. Tokarczyk, *Whistleblowing i wewnętrzne postępowania wyjaśniające*, op. cit., s.11.

⁵⁸ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 98.

⁵⁹ Ibidem, s. 98-99, 101-103.

⁶⁰ Ibidem, s. 98, 100, 101.

⁶¹ Ibidem, s. 98, 104, 105.

⁶² Dyrektywa PE i Rady (UE) 2019/1937 z dnia 23 października 2019 r. w sprawie ochrony osób zgłaszających naruszenia prawa Unii.

przewiduje mechanizmy stanowiące minimalny standard ochrony, który musi być gwarantowany w państwach członkowskich UE⁶³.

W literaturze wyodrębniono podział na *whistleblowing* wewnętrzny i zewnętrzny. Pierwszy z nich odnosi się do zawiadamiania o nieprawidłowościach podmiotów powołanych w tym celu wewnątrz organizacji. Takie działanie pozwala uruchomić procedury reagowania i zapobiec negatywnym skutkom jakie mogą wynikać z publicznego nagłośnienia informacji o nieprawidłowościach, która może okazać się nieprawdziwa. *Whistleblowing* zewnętrzny polega na zawiadamianiu podmiotów zewnętrznych. W odniesieniu do sygnalizacji zewnętrznej można dokonać dalszego podziału ze względu na podmiot, do którego kierowana jest informacja, tj. publicznie, na portalach społecznościowych czy w innych mediach, bądź zawiadamiając organy państwa⁶⁴. Warto wskazać, że funkcjonowanie SIN jest dopuszczalne tylko przy spełnieniu wymogów dotyczących danych osobowych, w przeciwnym razie narzędzie będące środkiem wdrażania skutecznego CMS będzie jednocześnie stanowić źródło jego naruszania i dojdzie do zjawiska określanego jako efekt sprzężenia zwrotnego (*feedback*)⁶⁵.

W odniesieniu do SIN warto poczynić istotne zastrzeżenie związane z kierowaniem przez sygnalistów oskarżeń, w tym także informacji, które pozwalają na stwierdzenie, że określony czyn wyczerpuje znamiona przestępstwa. Oskarżenia takie kierowane są pod adresem osób, którym przysługuje do czasu stwierdzenia winy na podstawie prawomocnego wyroku sądu zagwarantowane konstytucyjnie domniemanie niewinności⁶⁶. W literaturze wskazuje się na potrzebę zapewnienia prawa na kształt domniemanie niewinności także podczas wewnętrznych śledztw⁶⁷. Należy jednak podkreślić, że nie trzeba tu mówić o tworzeniu na potrzeby wewnętrznego dochodzenia jakiejś sztucznej konstrukcji przypominającej domniemanie niewinności, bowiem jak podkreślono w doktrynie procesu karnego domniemanie niewinności przejawia się

⁶³ J. Zdzisławski, B. Jagura, 4. Dyrektywa w sprawie ochrony osób zgłaszających przypadki naruszenia prawa Unii [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, (red.) B. Jagura, B. Makowicz, op. cit. <https://sip-lex-1pl-15d274s8k00ab.han.bg.us.edu.pl/#/monograph/369462408/198/jagura-bartosz-red-makowicz-bartosz-red-systemy-zarzadzania-zgodnoscia-compliance-w-praktyce?keyword=compliance%20whistleblowing&cm=STOP> [dostęp: 26.05.2021 r.].

⁶⁴ D. Tokarczyk, *Whistleblowing i wewnętrzne postępowania wyjaśniające*, Warszawa 2020, s. 33, 34.

⁶⁵ J. Zdzisławski, B. Jagura, 3.2. Potrzeba i wyważenie argumentów [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, (red.) B. Jagura, B. Makowicz, op. cit.

⁶⁶ Zob. art. 42 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

⁶⁷ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 107.

również w aspekcie zewnętrznym. W związku z tym domniemanie niewinności działa także poza procesem karnym, do czasu uprawomocnienia się wyroku skazującego. Zasada ta oddziałuje wówczas wobec każdej osoby, instytucji i organizacji, które do tego momentu nie mogą traktować oskarżonego jako winnego⁶⁸.

Jeżeli w przedsiębiorstwie pojawi się podejrzenie zaistnienia nieprawidłowości to w ramach *compliance* podejmuje się tzw. *internal investigation*. W języku polskim określane jako śledztwo wewnętrzne, definiowane jako zespół środków dochodzeniowo-śledczych przeprowadzanych wewnątrz przedsiębiorstwa w celu wykrycia nieprawidłowości⁶⁹. Wskazuje się w piśmiennictwie, że informacja o nieprawidłowościach pochodzić może z różnych źródeł, tj. działalności własnej pracowników działu *compliance*, kontroli przeprowadzanych w ramach audytu, zgłoszeń nieprawidłowości, ponadto symptomów nadużycia, inaczej określanych jako „czerwone flagi”. Ostatni ze sposobów jest szczególnie ważny w odniesieniu do kontroli ryzyka prania pieniędzy. Ponadto wskazuje się, że informacje o nieprawidłowościach mogą pochodzić również od innych przedsiębiorstw bądź osób trzecich⁷⁰.

W odniesieniu do *internal investigation* podkreśla się konieczność dokonania tzw. priorytetyzacji dokonanych zgłoszeń, a więc kwalifikowania ich do określonych kategorii naruszeń. Znaczenie owej klasyfikacji nadaje fakt, że już na początku możliwe jest nadanie postępowaniu wyjaśniającemu odpowiedniego biegu, poczynienie kroków we właściwym kierunku, bez niepotrzebnego błędzenia, co z pewnością przyspieszy i usprawni bieg postępowania wyjaśniającego⁷¹.

Postępowanie wyjaśniające musi zostać przeprowadzone zgodnie z odpowiednimi procedurami przewidzianymi w przedsiębiorstwie. W opracowaniu J. Zdziarszek i B. Jagura wskazują dokumenty jakie powinny zostać przyjęte w przedsiębiorstwie dla celów prowadzenia wewnętrznych śledztw, są to: kodeks etyki, polityka zarządzania incydentami naruszeń, bardziej szczegółowa procedura przeciwdziałania nieprawidłowościom i ich zgłaszania oraz procedura

⁶⁸ K. Zgryzek, *Zasady procesu karnego* [w:] *Proces karny*, (red.) J. Zagrodnik, Warszawa 2019, s. 138.

⁶⁹ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 61.

⁷⁰ J. Zdziarszek, B. Jagura, 2.3. *Źródła i kanały wykrywania nieprawidłowości w organizacji* [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, (red.) B. Jagura, B. Makowicz, op. cit.

⁷¹ J. Zdziarszek, B. Jagura, 2.4. *Klasyfikacja incydentów i ich priorytetyzacja* [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, (red.) B. Jagura, B. Makowicz, op. cit.

reagowania na incydenty. Ostatni z wymienionych dokumentów ma charakter poufny i nie jest dostępny dla ogółu pracowników przedsiębiorstwa⁷².

W literaturze za istotny etap postępowania wyjaśniającego uznaje się sporządzenie jego planu oraz harmonogramu dokonywania czynności. Oczywiście jest, że na początku czynności dochodzeniowo-śledczych nie jest możliwe precyzyjne określenie terminu zakończenia czynności, niemniej powinny być one podejmowane bez zbędnej zwłoki. Należy zmierzać do sprawnego zakończenia postępowania, co zapobiegnie również ewentualnemu zatarciu czy zniszczeniu dowodów⁷³.

W kwestii postępowania dowodowego warto wskazać, że będzie się ono w dużej mierze opierać na analizie dokumentów, korespondencji, uzupełnionych także o wiedzę powszechnie dostępną, a więc zarówno informacje publicznie dostępne, jak i możliwe do ustalenia z wykorzystaniem dostępnych technologii i narzędzi informatycznych. Ponadto istotne przy ustaleniu naruszenia mogą być rozmowy zarówno z osobą podejrzaną, jak i innymi osobami, mowa tu o tzw. *interviews*⁷⁴.

W konsekwencji wykrycia nieprawidłowości, zależnie od przypadku może pojawić się konieczność poinformowania o nich organów państwowych, a także organów kierowniczych przedsiębiorstwa. Najbardziej negatywne konsekwencje dla przedsiębiorstwa może mieć jednak publiczne wyjawienie naruszenia, gdyż jak już wskazywano może naruszyć jego renomę. Należy wskazać, że ujawnienie nieprawidłowości powinno być zawsze impulsem dla podjęcia działań mających na celu zapobieżenie wystąpienia podobnych naruszeń w przyszłości. Naruszenie jest sygnałem sugerującym, że system *compliance* wymaga zmian zmierzających w kierunku poprawienia mechanizmów prewencji. Nieprawidłowości wskazują, że zachodzi potrzeba ponownej analizy ryzyka, być może wprowadzenia udoskonaleń istniejących rozwiązań albo wprowadzenia całkowicie nowych rozwiązań.

Wykrycie nieprawidłowości oznacza jednocześnie, że gdy idzie o mechanizmy ujawnienia system *compliance* działa właściwie. Jednakże wykryte naruszenie może odbić się negatywnie na reputacji przedsiębiorstwa i jego postrzeganiu przez klientów czy kontrahentów ze względu na mogące pojawić

⁷² J. Zdziarstek, B. Jagura, 2.1. *Procedury regulujące aspekty reagowania na nieprawidłowości* [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, (red.) B. Jagura, B. Makowicz, op. cit.

⁷³ D. Tokarczyk, *Whistleblowing i wewnętrzne postępowania wyjaśniające*, op. cit., s. 63.

⁷⁴ Ibidem, s. 64. Zob. także w przedmiocie rozmów J. Zdziarstek, B. Jagura, 2.6. *Rozmowy wyjaśniające* [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, (red.) B. Jagura, B. Makowicz, op. cit.

się przekonanie, że wykrycie jednego nadużycia oznacza, że przypadek ten nie był odosobniony, a część z zaistniałych naruszeń, pomimo sprawnego systemu CMS może pozostać niewykryta⁷⁵.

Istotnym narzędziem dla wdrożenia skutecznego systemu CMS są szkolenia wewnętrzne o różnej tematyce w zależności od potrzeb danego przedsiębiorstwa, przedmiotu działalności, ale także grupy, dla której szkolenie jest dedykowane. Inne szkolenia będą skierowane dla pracowników niższego szczebla, inne natomiast dla kadry zarządzającej. Szkolenia stanowią element istotny z różnych powodów⁷⁶. Z pewnością przeprowadzenie szkoleń i ich dokumentowanie ma znaczenie dla samego przedsiębiorstwa ze względów dowodowych. Fakt przeprowadzenia szkoleń może stanowić podstawę do łagodzenia sankcji względem przedsiębiorstwa, w którym wykryto nieprawidłowości. Ponadto szkolenia i ewaluacja w postaci informacji zwrotnych od pracowników poprawia komunikację w przedsiębiorstwie, prowadzi do udoskonalania szkoleń w przyszłości i uświadamia pracownikom, że mają wpływ na kształtowanie planowania działalności firmy⁷⁷.

Podsumowując rozważania dotyczące narzędzi stosowanych w ramach CMS wskazać należy na istotne znaczenie szeroko pojętej dokumentacji. Zastosowanie wszelkich omówionych dotychczas środków powinno zostać starannie udokumentowane. To element ważny ze względów prewencyjnych, ale również represyjnych. Jeżeli chodzi o znaczenie prewencyjne to wskazać należy, że skrupulatne dokumentowanie stanów faktycznych skutecznie odstrasza od naruszeń prawa, których utrwalenie w postaci dokumentu mogłoby stanowić podstawę ewentualnego późniejszego zarzutu wobec konkretnej osoby. Dokumentacja szkoleń i jej znaczenie dla polityki *compliance* opisane zostało powyżej⁷⁸. W przypadku możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności cywilnej, dokumentacja może być również istotna dla dowiedzenia zaistnienia okoliczności ekskulpacyjnych bądź egzoneracyjnych wyłączających

⁷⁵ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 66.

⁷⁶ Zob. T. Braun, M. Kozak, *Programy compliance a prawo ochrony konkurencji? Pozytywnie o relacji między polityką karania a systemami compliance*, op. cit., s. 15. Autorzy podkreślają znaczenie szkoleń w polityce *compliance*, jako działań o charakterze prewencyjnym w obszarze prawa konkurencji. Na znaczenie centralne szkoleń w ramach środków CMS, zwłaszcza w celu przeciwdziałania korupcji wskazuje także B. Makowicz, *Uczciwość praktyczna w polskich spółkach – czyli najwujeszzy czas na compliance*, Przegląd prawa handlowego 2018, nr 2, https://sip-1lex-1pl-15d274s8k0430.han.bg.us.edu.pl/get/publication/pdf/pph/pdf/2018/02/pph_-2018_02_028.pdf [dostęp: 26.05.2021 r.], s. 31, 32.

⁷⁷ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 141-145.

⁷⁸ Zob. także B. Jagura, 4.Szkolenia 4.1. *Ogólne wymagania* [w:] *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, (red.) B. Jagura, B. Makowicz, op. cit.

tę odpowiedzialność. Ponadto może wpływać na ocenę rozmiarów powstałej szkody⁷⁹.

Represyjne znaczenie gromadzonej dokumentacji ujawnia się przede wszystkim w dokumentowaniu czynności przeprowadzanych w zakresie wewnętrznego śledztwa. Należy podkreślić, że przeprowadzający czynności powinni należycie je dokumentować poprzez sporządzanie z nich protokołów lub notatek. Istotne mogą okazać się także raporty sporządzone w ramach czynności dochodzeniowo-śledczych, przez specjalistów zewnętrznych, z których pomocy prowadzący postępowanie mogą korzystać. Dodatkowo z wewnętrznego postępowania wyjaśniającego należy sporządzić raport końcowy⁸⁰. Dokumenty zgromadzone podczas *internal investigation* w przypadku, gdy postępowanie potwierdzi, że określona nieprawidłowość zaistniała, mogą następnie zostać przekazane organom zewnętrznym, służąc jako dowody w postępowaniu wszczętym przez te organy⁸¹.

LITERATURA

1. Barcik A., *Kapitał intelektualny i compliance w procesach konstituowania doskonałości systemów społecznej odpowiedzialności organizacji*, Warszawa 2019.
2. Braun T., Kozak M., *Programy compliance a prawo ochrony konkurencji? Pozytywnie o relacji między polityką karania a systemami compliance*, Europejski Przegląd Sądowy 2020, nr 2, https://sip-1lex-1pl-15d274s8k00ab.han.bg.us.edu.pl/get/publication/pdf/-eps/pdf/2020/02/eps_2020_02_009.pdf [dostęp: 26.05.2021 r.].
3. Braun T., *Unormowania compliance w korporacjach*, Warszawa 2017.
4. Dane statystyczne Komenda Główna Policji, Przestępstwa gospodarcze wg jednostek podziału administracyjnego kraju - przestępstwa stwierdzone, przestępstwa wykryte, % wykrycia.
5. Dumkiewicz M., *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2020, art. 586. <https://sip1lex1pl15d274sau0aaf.han.bg.us.edu.pl/#/commentary/587814392/611832?keyword=kodeks%20sp%C3%B3%C5%82ek%20>

⁷⁹ Ibidem, s. 146, 147.

⁸⁰ D. Tokarczyk, *Whistleblowing i wewnętrzne postępowania wyjaśniające*, op. cit., s. 79-84.

⁸¹ B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 147.

handlowych%20komentarz&tocHit=1&cm=SFIRST [dostęp: 25.05.2021 r.].

6. Grzybczyk K., *Problematyka lokowania produktu – zagadnienia ogólne*, https://sip-1lex-1pl-15d274s8k00ab.han.bg.us.edu.pl/get/publication/pdf/znuj/pdf/2009/01/znuj_-2009_01_112.pdf [dostęp: 26.05.2021 r.].
7. https://sip.lex.pl/get/publication/pdf/ikar/pdf/2019/06/ikar_2019_06_092.pdf [dostęp: 27.05.2021 r.].
8. https://sip-1lex-1pl-15d274s8k0430.han.bg.us.edu.pl/get/publication/pdf/pph/pdf/2018/-02/pph_2018_02_028.pdf [dostęp: 26.05.2021 r.].
9. <https://sip-1lex-1pl-15d274sk90178.han.bg.us.edu.pl/#/monograph/369462408/7?key-word=compliance&tocHit=1&cm=SFIRST> [dostęp: 21.05.2021 r.].
10. Jagura B., Makowicz B. (red.), *Systemy zarządzania zgodnością. Compliance w praktyce*, Warszawa 2020.
11. Kiziukiewicz P., *Ustawa o rachunkowości. Komentarz, wyd. VIII*, (red.) Kiziukiewicz T., Warszawa 2021, art. 77, <https://sip-1lex-1pl-15d274sau0aaf.han.bg.-us.edu.pl/#/commentary/587591666/635675?keyword=ustawa%20o%20rachunkowo%C5%9Bci%20komentarz&tocHit=1&cm=SFIRST> [dostęp: 25.05.2021 r.].
12. Kuliński M. W., *Geneza i rozwój unormowań compliance*, s. 123, 124, https://mysl.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/oficyna/Mysl_Ekonomiczna_i_Polityczna/meip_68__1__meip_69_2/MEiP_1-20_9-M.Kulinski.pdf [dostęp: 21.05.2021 r.].
13. Makowicz B., *Compliance w przedsiębiorstwie*, Warszawa 2011.
14. Makowicz B., *Uczciwość praktyczna w polskich spółkach – czyli najwyższy czas na compliance*, Przegląd prawa handlowego 2018, nr 2.
15. Materna G., *Prowadzenie programu compliance jako okoliczność łagodząca wymiar kar pieniężnych w świetle wytycznych włoskiego organu ds. konkurencji (Autorit'a Garante della Concorrenza e del Mercato)*.
16. Matuszewska A., *Istota i znaczenie etyki w biznesie*, "Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne" 2017, nr 26.

17. Raport „Rola compliance w zapobieganiu przestępczości gospodarczej” 2016, https://www.dzp.pl/files/shares/Publikacje/raport_compliance_online.pdf [dostęp: 21.05.2021 r.].
18. Sikorski P., Kolmus F. (red.), *Compliance w firmie – poradnik dla małych i średnich przedsiębiorców*, Warszawa 2019.
19. Tokarczyk D., *Komentarz do niektórych przepisów ustawy – Kodeks pracy* [w:] *Przestępstwa i wykroczenia związane z zatrudnieniem. Komentarz*, Warszawa 2021, art. 281, 282, 283. <https://sip-lex-1pl-15d274sau0aaf.han.bg.us.edu.pl/#/commentary/-587835919/633359?keyword=kodeks%20pracy%20komentarz&tocHit=1&cm=STOP> [dostęp: 25.05.2021 r.].
20. Tokarczyk D., *Whistleblowing i wewnętrzne postępowania wyjaśniające*, Warszawa 2020.
21. Wilk L., Zagrodnik J., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Wyd. 5, Warszawa 2021, art. 61, <https://sip-legalis-1pl-1lp6svaau0b42.han.bg.us.edu.pl/-document-view.seam?-documentId=mjxw62zogi3damrxgy2tmmro-obqxalrvgiztqojzg42-q#tabs-metrical-info> [dostęp: 25.05.2021 r.].
22. Wiśniewska A. M., *Etyczny wymiar zarządzania w przedsiębiorstwie*, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula 2015, 44 (6).
23. Zgryzek K., *Zasady procesu karnego* [w:] *Proces karny*, (red.) Zagrodnik J., Warszawa 2019.

Akty prawne

1. Dyrektywa PE i Rady (UE) 2019/1937 z dnia 23 października 2019 r. w sprawie ochrony osób zgłaszających naruszenia prawa Unii.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.
3. Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy, Dz. U. 1999 Nr 83 poz. 930.
4. Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych, Dz.U. 2000 nr 94 poz. 1037.
5. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy, Dz. U. 1974 Nr 24 poz. 141.
6. Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe, Dz.U. 2003 nr 60 poz. 535.

7. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz. U. 1994 Nr 121 poz. 591.

COMPLIANCE MANAGEMENT SYSTEM AS AN INNOVATIVE METHOD OF COMBATING MISCONDUCTS

Summary: The article is an attempt to present an innovative CMS, the implementation is aimed at supporting the risk of abnormalities that may arise. System compliance is an innovative method that through the implementation of comprehensive solutions adapted to the business object and followed by the risk assessment is an effective method of avoiding abnormalities. As part of the system, it is assumed that the person is established and responsible for its implementation, adapting appropriate methods to achieve the goals of the CMS. In a situation where abuses occur, the system's task is to break the cause and effect relationship between the abnormalities and the so-called worst case⁸², or black scenario. In the wake of the media scandal, the decline of law enforcement, the impact to damage the reputation, the decline and earnings, and the consequences of sanctions, financial outflow. In this case, cooperation is to rebuild trust for you among contractors and staff. Abnormalities in enterprises, crimes, non-compliance with ethical principles, and the lack of results of the pattern on the part of the question are the result of inadequate organizations. The system is designed to transform in case of abnormalities in such situations, which will be free of abnormalities. If the expected state is reached, the system's task is to keep it on the status-quo.

Keywords: Compliance, risk, misconducts, abuses, system, company.

⁸²

B. Makowicz, *Compliance w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 12.

GLOKALIZACJA PRZESTĘPSTW W XXI W. NA PRZYKŁADZIE ZJAWISKA STALKINGU

Streszczenie: Autor w swojej pracy prezentuje zjawisko rozprzestrzenienia się penalizacji zjawiska stalkingu w kontekście postępującego procesu globalizacji. Punktem wyjściowym jest przedstawienie zarysu siatki pojęciowej na podstawie, której autor wykazuje rdzeń, który stanowi opis podstawowych znamion typu czynu zabronionego przestępstwa stalkingu oraz różnice w przepisach prawnych poszczególnych krajów wynikających z dostosowania znamion typów czynów zabronionych do warunków legislacyjnych panujących w poszczególnych krajach wywodzących się z kultury w ujęciu sensu largo danego regionu. Autor powiązał relację występującą w pojęciu ekonomicznym jakim jest cykl Kondratiewa do zjawiska szerzącej się globalizacji wykazując podobieństwo zachowań, jednakże ze znacznym skróceniem interwałów pomiędzy okresem dostrzeżenia problemu prawnego do momentu penalizacji danego pejoratywnego zachowania działając na przykładzie przestępstwa stalkingu.

Słowa kluczowe: Stalking, nękanie, globalizacja przestępstw, cykl Kondratiewa.

GLOKALIZACJA PRZESTĘPSTW - ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Każdy zakątek świata to zupełnie inna kultura i odmienne postrzeganie praw i wolności obywatelskich, a także stosownych granic tychże oraz systemów ich chroniących. Światowe systemy prawne w poszczególnych krajach pomimo swoich różnic wynikających w znacznej mierze z odmiennych

¹ Mgr, WSPiA Rzeszowska Szkoła Wyższa w Rzeszowie.

zagadnień rozwojowo-kulturowych coraz częściej przenikają się wzajemnie rozwiązaniami o standardzie ogólnoswiatowym mając na celu ustandaryzowanie podstawowych praw i wolności każdego człowieka przebywającego w danej chwili w konkretnym państwie, w którym szczegółowe *legalis ratio* jest odmienne od tego, w którym na co dzień egzystuje ów człowiek. Zawrotne tempo rozwoju społeczeństwa w ujęciu ogólnym w tym także w dziedzinie prawa, m. in. dzięki rozwojowi infrastruktury elektronicznej jakiego doświadczamy w XXI wieku generuje również skutki negatywne, w tym przypadku rozwój nowych przestępstw. Jednym z międzynarodowych rozwiązań w dziedzinie penalizacji nowych czynów zabronionych (spenalizowanych w ramach globalizacji przestępstw) mającą chronić obywateli gdziekolwiek by się oni znajdowali było nazwanie, a w konsekwencji usankcjonowanie przestępstwa uporczywego nękania w Stanach Zjednoczonych oraz przeniesienie tejże sankcji do państw o odmiennych systemach prawa w trosce o ochronę zdrowia i życia obywatela uwzględniając przy tym lokalne wcześniej obowiązujące regulacje prawne. Podjęty przez autora temat to nowatorskie badanie rozwoju globalizacji w kontekście globalnego systemu prawnego. Autor wykazuje nieproporcjonalnie szybki rozwój prawa na poziomie międzynarodowym w kontekście klasycznej teorii ekonomicznej traktującej o zagadnieniu globalizacji.

PRAWNE ZALEŻNOŚCI GLOKALIZACJI W RELACJI DO POJĘĆ EKONOMICZNYCH

Pojęcie globalizacji pierwotnie użyte zostało po raz pierwszy przez Rolanda Robertsona. Początkowo termin ten odnosił się tylko do wymiaru ekonomicznego i oznaczał dostosowywanie globalnych strategii marketingowych do lokalnych warunków. Jej istota sprowadza się do twierdzenia: „myśl globalnie działaj lokalnie”². Obecnie globalizacja definiowana jest jako proces polegający na dostosowywaniu globalnych trendów, produktów i usług do lokalnych uwarunkowań społecznych, kulturowych, religijnych itd.³. Zadaaniem Autora globalizację w świetle ekonomicznym można zatem określić jako zbiór zadań postawionych przed spółkami międzynarodowymi celem maksymalizacji zysków, które poprzez działalność globalną dostrzegają konkretne poszczególne potrzeby rynków lokalnych stanowiących grupę odbiorców

² R. Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, Sage Publications, London 1992, s. 6.

³ Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego, <https://nowewyrazy.uw.edu.pl/haslo/globalizacja.-html> [dostęp: 24.04.2021 r.].

końcowych danego produktu, a zatem takiego, który łączy w sobie elementy lokalne charakterystyczne dla danego miejsca oraz globalne takie jak system prowadzenia oraz budowania zasięgów oraz wpływów danego międzynarodowego przedsiębiorstwa. Należy jednak pamiętać, aby harmonijnie łączyć pierwiastek globalny i lokalny, ażeby docelowo nie zatracić tożsamości firmy jak i wywołać więź pomiędzy sprzedającym, a kupującym, który należy do innego kręgu kulturowego.

Obecnie, zdaniem Arjuna Appaduraia model świata określony przez centrum i peryferie (opisywany w pracach Immanuela Wallersteina) jest niewystarczający do określenia nowej, globalnej sytuacji kultury, gdyż nie uwzględnia ułokalnienia czynników przenikających z centrum. Nowe formy kulturowe przystosowują się do „tubylczych” zwyczajów. Zachodzą złożone procesy interpretacji, translacji, mutacji i adaptacji treści globalnych, a także delokalizacji⁴.

Regionalizm pozwala na większe zaangażowanie społeczności lokalnych w procesy przeobrażeń społeczno-ekonomicznych i przez to optymalną realizację wyzwań stojących przed krajami. Ponadto dla gospodarujących jednostek i społeczeństw niezwykle istotna jest wiedza o społecznych, ekonomicznych, przestrzennych, politycznych i kulturowych uwarunkowaniach ich działania. W analizach struktury społeczno-ekonomicznej regionów szczególną rolę odgrywa sposób lokalizacji w przestrzeni poszczególnych podmiotów gospodarczych, kształtowania się ich wzajemnych powiązań, formowania się ich skupisk, różnicowania się form, typów i efektów ich działalności⁵. Tak przedstawione założenia zdaniem autora, obecnie mają swoje zastosowanie niemalże w każdej dziedzinie życia w tym także w prawie, bowiem społeczeństwo i system prawny wspólnie tworzą system naczyń połączonych, w którym to wielotorowy rozwój społeczeństwa determinuje potrzebę sankcjonowania coraz to nowych szkodliwie społecznych zjawisk, które nie istniały lub nie były traktowane przez społeczeństwo w kategorii czynów pejoratywnych wymagających interwencji karnej państwa. Analogię potwierdzającą tę tezę można odnaleźć w ekonomicznej teorii długofalowego cyklu N.D. Kondratiewa, którego rezultaty zostały opublikowane w 1928 r. w publikacji *Wielkie cykle koniunktury gospodarczej*, w której analizował przebieg koniunktury w Anglii, w Niemczech, w Stanach Zjednoczonych i we Francji w latach 1780-1920

⁴ A. Dylus, *Globalizacja. Refleksje etyczne*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 2005, s. 271.

⁵ K. Miszczak, *Procesy globalizacji w rozwoju nowoczesnego terytorium*, Acta Universitatis Lodzensis Folia Oeconomica 289, 2013.

mówiącej o przyczynach długich cykli koniunkturalnych oraz o zmiennych regulujących procesy gospodarcze, która w czasach obecnych nabiera nowego znaczenia. Pierwotnie autor uważał, że przyczynami długich cykli jest zużywanie się, zastępowanie i wzrost zasobu podstawowych dóbr kapitałowych infrastruktury (drog kolejowych, kanałów). Produkcja tych dóbr wymaga dużych inwestycji oraz długiego czasu. Analiza wykazała występowanie wielu regularności w procesach gospodarczych, które przybierają formę cyklu trwającego od 50 do 60 lat, z fazami wzrostu i spadku koniunktury. Odtworzenie i modernizacja infrastruktury następują pod wpływem postępu technicznego falami⁶. Aby przełożyć tę trafną w swych założeniach tezę na realia - w tym wypadku prawne - odpowiadające XXI wiekowi należy zaktualizować zmienią odpowiadającą tempu rozwoju infrastruktur kapitałowych oraz uwzględnić nowopowstałe ich kategorie takie jak powszechny dostęp do Internetu, środków transportu czy środków przekazu informacji. Zadaniem autora nasilenie się oraz kumulacja tychże czynników wraz ze wzrostem liczby ludności, oraz - co najważniejsze - rozwojem „społeczeństw globalnych” powoduje, że interwał wskazany w magnum opus Kondratiewa z 50-60 lat ulega diametralnemu skróceniu często do okresu ok. 10ciu lat, a w niektórych przypadkach do zaledwie kilku lat pomiędzy zaistnieniem zjawiska, jego pejoratywizacji, a w efekcie końcowym koniecznością jego penalizacji. Powodując tym samym częstszą potrzebę nowelizacji ustaw karnych, których konstrukcja byłaby aktualizowana w miarę potrzeb wynikających z głosu społeczeństwa.

PRZEPISY ANTYSTALKINGOWE – RYS HISTORYCZNY

Pojęcie „nękania” było znane człowiekowi już od czasów starożytnych, jednakże jak pokazuje historia rozwoju tego zjawiska, jego pejoratywizacja nastąpiła dopiero pod koniec XX w., kiedy to świat ogarnęły medialnie głośne i tragiczne w skutkach morderstwa. Autor z żalem przyznaje, że choć pojęcie nękania, a potem pojęcie stalkingu były znane społeczeństwu to wprowadzenie go jako nowego typu przestępstwa oraz jego globalizacja nastąpiło kolejny raz dopiero jako skutek tragicznych wydarzeń, których efektów można było uniknąć uprzednio szukając prawnej ochrony dla wzrastającej liczby jego ofiar. Dotychczas bowiem, sprawca, który nękał swoją ofiarę dodatkowo nie

⁶ A. Korotayev, S. Tsirel S., *A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis*, Structure and Dynamics: eJournal of Anthropological and Related Sciences, 2010. Vol.4. #1. P.3-57.

wypełniał znamion innego czynu karalnego przewidzianego w obowiązujących przepisach uniemożliwił tym samym skazanie go tylko za czyn nękania, gdyż nie był on spenalizowany jako odrębny zatem niemożliwa była pomoc prawna ofiarom tegoż przestępstwa. Na początku lat 90. XX w. media anglosaskie zaczęły używać terminu „celebrity stalkers” w stosunku do ludzi, którzy prześladowali lub nękali znane osobistości, np. amerykańskiego baseballistę Eddiego Waitkusa, muzyka Johna Lennona oraz aktorkę Jodie Foster, której nękanie zakończyło się próbą zamachu na prezydenta Stanów Zjednoczonych Ronalda Reagana⁷.

Prekursorem przeciwdziałania stalkingowi oraz pomocy jego ofiarom stały się Stany Zjednoczone, a konkretnie stan Kalifornia, gdzie to w 1991 r. doszło do kilku morderstw będących wynikiem stalkingu przez co w życie wszedł pierwszy przepis antystalkingowy. Pierwszym z trzech kluczowych momentów przed usankcjonowaniem przestępstwa nękania był tzw. „stalking incydent” mający miejsce 15 marca 1982 r. Teresa Saldana – amerykańska pisarka, aktywistka, a przede wszystkim aktorka była prześladowana przez 46-letniego szkota Arthura Richarda Jacksona, który to po obejrzeniu jednej z jej ról filmowych nabawił się obsesji na jej punkcie. Jackson zatrudnił prywatnego detektywa celem pozyskania prywatnego adresu zamieszkania Saldany po czym bez skrupułów zjawił się pod jej domem i zadał jej 10 ciosów nożem myśliwskim. Napastnik został powstrzymany, a życie aktorki po czteromiesięcznej rekonwalescencji wróciło do normy. W 1989 roku miało miejsce zabójstwo młodej, obiecującej aktorki Rebeki Schaeffer przez jej 19 letniego fana Roberta Johna Bardo, który mając obsesję na jej punkcie prześladował ją 3 lata, a dzięki braku precyzyjnych przepisów chroniących dane osobowe obywateli bazując na niestrzeżonych danych urzędowych zarejestrowanych pojazdów zdobył on adres zamieszkania aktorki odtwarzając modus operandi Arthura Jacksona po czym w akcie psychotycznej zazdrości pochodzącej z wyimaginowanej relacji łączącej go z Rebeką zastrzelił ją w jej własnym domu. Co ciekawe po zabójstwie aktorki amerykański kongres wprowadził prawo, które chroni dane właścicieli praw jazdy i numery rejestracyjne ich pojazdów. To właśnie z tej bazy Bardo uzyskał, przy pomocy detektywa, domowy adres aktorki⁸. Zdarzeniem, które przypieczętowało konieczność

⁷ R. Meloy, L. Sheridan, J. Hoffman, *Stalking, Threatening, and Attacking Public Figures: A Psychological and Behavioral Analysis*, Oxford University Press, New York 2008, s. 86, 520.

⁸ J. Douglas, A. W. Burgess, A. G. Burgess, R. K. Ressler, *Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crimes*, Jossey-Bass, San Francisco 2006 r., s. 369–371.

wprowadzenia przepisów antystalkingowych było masowe morderstwo popełnione w 1988 r. przez Richarda Farley'a który przez okres 4 lat nieustannie nękał swoją koleżankę z pracy, z którą trwał w urojonym związku, a gdy ta złożyła wniosek o tymczasowy zakaz zbliżania się Farley bez przeszkód prawnych, legalnie dokonał zakupu broni oraz znacznej ilości amunicji po czym wszedł do biura gdzie wspólnie pracowali i otworzył ogień do przypadkowych osób tam przebywających⁹. Bilans tego zdarzenia zamknął się w liczbie 7 osób zabitych i 4 rannych w tym ofiara stalkera – Laura Black. Co ciekawe, Laura Black zgłaszała problem nękania swoim przełożonym. Farley został skierowany na konsultację psychologiczną jednak po jej zakończeniu nękanie współpracownicy nie ustąpiło, firma jednak nie mogła poczynić żadnych kroków prawnych dążących do zwolnienia Farley'a, gdyż byłoby to zwolnienie bezpodstawne przez co mogliby oni narazić się na ogromne odszkodowanie¹⁰.

Przepis kodeksu karnego stanu Kalifornia wszedł w życie 1 stycznia 1991 r. i pierwotnie brzmiał następująco: „Każdy, kto z zamiarem, złośliwie oraz wielokrotnie śledzi lub prześladowa drugą osobę, oraz każdy, kto składa realną groźbę z zamiarem wywołania u tej osoby uzasadnionej obawy o jej życie lub znacznego uszczerbku na zdrowiu, jest winny przestępstwa stalkingu, zagrożonego karą pozbawienia wolności w więzieniu hrabstwa, na okres nie dłuższy niż rok, albo karą grzywny w wysokości nie większej niż tysiąc dolarów, albo karą zarówno pozbawienia wolności, jak i grzywny” (tłumaczenie własne)¹¹. Przepis w swojej pierwotnej treści odwołuje się do realnej groźby śmierci lub uszkodzenia ciała, którą w kolejnych nowelizacjach zamieniono na realną groźbę z zamiarem wywołania u ofiary uzasadnionej obawy o jej bezpieczeństwo, co w konsekwencji pozwoliło do stalkingu zaliczyć także groźby chociażby kidnapingu. Początkowo przestępstwo stalkingu było traktowane tylko jako występki, gdyż społeczeństwo w dyskusjach medialnych uważało, iż wystarczającym zabiegiem legislacyjnym byłaby nowelizacja ówczesnie obowiązujących przepisów dot. Nietykalności osobistej, obecnie – w zależności od czynu – może być występkiem lub zbrodnią (w rozumieniu prawa stanu Kalifornia). W ramach rozwoju społeczeństwa co przełożyło się na kolejne nowelizacje, rozszerzono także przepis o bezpieczeństwo członków rodziny i podwyższono wymiar kary.

⁹ P. Don, *The Workplace Violence Prevention Handbook*, Rowman & Littlefield Publishing Group Inc. 2009 r. s. 32.

¹⁰ D. Kelleher, *Profiling the Lethal Employee: Case Studies of Violence in the Workplace*, Greenwood Publishing Group, s. 46.

¹¹ C. B. Gregson, *California's Antistalking Statute: The Pivotal Role of Intent*, „Golden Gate University Law Review” 1998 r., s. 28.

Podsumowując wątek historyczny pierwszego przepisu antystalkingowego zdaniem autora całościowy obraz nowej kodyfikacji obarczony był tzw. chorobą wieku dziecięcego przez co stał się nieco ironiczny w stosunku do ataków na dwie aktorki. Należy bowiem wskazać, iż nawet gdyby przepis antystalkingowy obowiązywał w czasie, gdy doszło do obu zdarzeń, nie uchroniłby aktorek, gdyż sprawcy swoim zachowaniem nie wypełnili jego znamion z uwagi na brak zaistnienia świadomości u ofiar negatywnych skutków działań swoich stalkerów. Kobiety nie wiedziały, że są w jakiś sposób „poszukiwane”, a same zamachy na ich życie stanowiły czyny nagłe, których linia czasu od powzięcia zamiaru do realizacji czynu przez stalkersów były niezwykle krótkie.

GLOKALIZACJA PRZEPISÓW ANTYSTALKINGOWYCH NA PRZYKŁADZIE STANÓW ZJEDNOCZONYCH

Uchwycenie istoty zagadnienia stalkingu oraz jego penalizacja przez stan Kalifornia nie pozostało bez odpowiedzi ze strony wszystkich pozostałych stanów USA, które to zaczęły tworzyć własne przepisy antystalkingowe, żeby docelowo do końca 1993 r. wszystkie posiadały już odpowiednią legislację w tym przedmiocie. Należy jednak zaznaczyć, iż nie wszędzie utworzono odrębny rodzaj przestępstwa nękania bowiem stany o charakterze konserwatywnym początkowo jedynie zakwalifikowały stalking jako odmianę przestępstwa napastowania¹². Generalnie zarówno w Kalifornii, jak i w pozostałych stanach uznaje się, że na przestępstwo stalkingu składają się co najmniej dwie czynności sprawcy. Autor po analizie przepisów poszczególnych stanów wskazuje, że niektóre z nich wprowadziły jednak na tyle nieprecyzyjne przepisy, że zarzucano im niekonstytucyjną nieostrość regulacji – np. w stanie Oregon za przesłankę stalkingu można już było uznać bliżej niezdefiniowane zachowanie określone jako „bez uzasadnionego powodu”¹³. By zapobiec tego typu podejrzeniom, amerykański Narodowy Instytut Sprawiedliwości stworzył w 1996 r. modelowy kodeks przepisów antystalkingowych (Model Anti-Stalking Code for the States), mający służyć jako wzór do ujednolicenia przepisów poszczególnych stanów oraz rozpatrywania wszelkiego rodzaju aspektów prawnych związanych ze stalkingiem. Najważniejszymi założeniami tegoż kodeksu było traktowanie stalkingu jako zbrodni, omówienie koncepcji lęku, zamiaru czy

¹² B. S. Fisher, S. P. Labs, *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2010 r., s. 907.

¹³ Wyrok sądu apelacyjnego stanu Oregon z dn. 03.05.1995 r. FindACase™ | Oregon v. Norris-Romine, [dostęp: 27.04.2021 r.].

realnej groźby, a także dostosowanie kary do wagi popełnionego czynu. Pomimo jednak próby standaryzacji obecnie wciąż istnieją różnice w poszczególnych stanach w zakresie przepisów antystalkingowych. Przykładowo przepis stanu Michigan wyróżnia wprowadzony celem uniknięcia zarzutów niekonstytucyjności katalog czynności wypełniających znamiona stalkingu, obejmujący m.in. śledzenie ofiary, przebywanie bez celu w pobliżu miejsca jej zamieszkania, inwigilację, przekazywanie ofercie treści obraźliwych¹⁴. Interesujący był też pierwotny przepis stanu Wirginia Zachodnia, który ograniczał krąg ofiar stalkingu do osób, które wcześniej były w konkubinacie lub tworzyły bliski związek ze sprawcą¹⁵.

Jak widać, proces globalizacji penalizacji zjawiska stalkingu na przykładzie Stanów Zjednoczonych jest niejednorodny w zakresie zarówno samej definicji przestępstwa jak i wysokości kary, wynika to jednak bezpośrednio z faktu, iż system prawny obowiązujący na terytorium tego kraju nie jest systemem jednolitym dla każdego stanu. W kontekście omawianego zagadnienia nie są jednak ważne pojedyncze zagadnienia techniczne, a przykład prędkości i skali samego zaistnienia oraz późniejszego rozprzestrzeniania się danego zjawiska mającego swoje źródło w pojedynczym miejscu. Co więcej zdaniem autora niezwykle ważnym z punktu widzenia zagadnienia globalizacji jest fakt, iż każdy stan świadomie dodaje do głównej definicji stalkingu konkretne przesłanki precyzujące dane zachowanie bazujące na realiach zachodzących w tychże poszczególnych stanach. Jak więc można zauważyć, odpowiedź społeczeństwa na problemy stalkingu występujące początkowo w Kalifornii za pomocą nowych środków masowego przekazu – co zmieniło również mentalność społeczną – była znacznie szybsza w odniesieniu do ówczesznie panującej teorii długich cykli koniunkturalnych, ponieważ diametralnemu rozwojowi uległy zasoby podstawowych dóbr kapitałowych infrastruktury. Dla przypomnienia, cykl koniunkturalny Kondratiewa trwał około 50-60 lat natomiast jak widać na przykładzie Stanów Zjednoczonych, od momentu dyskusji społecznej o nasilającym się problemie do jego pierwszej penalizacji minęło zaledwie niespełna dekada, a do jego globalizacji na pozostałe stany to już okres zaledwie 5 lat.

¹⁴ Kodeks karny stanu Michigan – Act 328 of 1931 – Section 750.411h, <http://www.legislature.-mi.gov/%28S%28jcoxpjb4qu32nuzqmzieyin%29%29/mileg.aspx?page=getobject&objectname=mcl-750-411h&query=on&highlight=stalking> [dostęp: 27.04.2021 r.].

¹⁵ R. N. Miller, *Stalk talk: a first look at anti-stalking legislation*, „Washington & Lee Law Review” 1993 r., s. 1315.

PRZEBIEG PROCESÓW GLOKALIZACYJNYCH PRZESTĘPSTWA STALKINGU W ODNIESIENIU DO PAŃSTW UJĘTYCH W PIERWOTNYM BADANIU CYKLU KONDRATIEWA

Anglia

Penalizacja zjawiska stalkingu w krajach kultury anglosaskiej począwszy od Stanów Zjednoczonych Ameryki spowodowała, iż władze Anglii dostrzegły problem w tym nowo tworzącym się zjawisku. Dotychczasowe przepisy, podobnie jak w innych krajach, okazały się jednak niewystarczające z Anti-Stalking and Harassment Support Association rozpoczęła kampanię postulującą wprowadzenie przepisu antystalkingowego już w 1993 r., jednakże dopiero w 1996 r. Parlament wprowadził odpowiednie ustawodawstwo, uchwalając *The Protection from Harassment Act* (ustawa chroniąca przed nękaniami – termin *harassment*, pomimo zbliżonego znaczenia do słowa stalking, ma szerszy zakres i odnosi się do większej liczby zachowań), który zaczął obowiązywać na terenie Anglii i Walii 16 czerwca 1997 r.¹⁶

Odmiana regulacji brytyjskiej prezentująca dostosowanie globalnego prawodawstwa do lokalnych „warunków prawnych”, w przeciwieństwie do analogicznych przepisów w Stanach Zjednoczonych, Australii i Kanadzie, swym zakresem wykracza poza samo przestępstwo stalkingu i dotyczy także czynów rasistowskich czy też zachowania sąsiadów naruszających dobre obyczaje. Za punkt odniesienia dla oceny faktu, czy sprawca powinien zdawać sobie sprawę, że jego czyny można uznać za nękanie, przyjęto nieprecyzyjne kryterium nakazujące badać, czy racjonalna osoba uznałaby daną czynność za nękanie, co powoduje, że sędziowie w Wielkiej Brytanii samodzielnie decydują, czy uznać dane zachowanie za nękanie¹⁷. Takowa konstrukcja przepisu daje ogromne możliwości interpretacyjne angielskiemu wymiarowi sprawiedliwości co z kolei przekłada się na szeroki wachlarz możliwości pomocy ofiarom przestępstwa stalkingu.

Niemcy

Niemieckie prawo karne penalizuje przestępstwo stalkingu w artykule 238 kodeksu karnego obowiązującego od wiosny 2007 r. i stanowi on przykład zgoła odmiennej od angielskiej postawy, która prezentuje skrajną

¹⁶ J. Harris, *An evaluation of the use and effectiveness of the Protection from Harassment Act 1997*, Research, Development and Statistics Directorate, Home Office, London 2001, s. 3.

¹⁷ M. Pathe, *Surviving Stalking*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s. 86.

przykład kodyfikacji bowiem przepisy mające podłoże w tymże porządku prawnym ściśle określają konieczną liczbę niechcianych od sprawcy wiadomości sms czy telefonów, po których wystąpieniu pokrzywdzony może składać zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa stalkingu na jego osobie. Wystarczy, że ofiara będzie nękana przez miesiąc, a powtarzalnych zachowań będzie 10¹⁸. Co ciekawe stalking jest w Niemczech uregulowany nie tylko w kodeksie karnym, ale również w ustawie „O przeciwdziałaniu przemocy” ustanowionej w 2001 roku. Poza standardowym zgłoszeniem sprawy policji, ofiara stalkingu w Niemczech może też złożyć wniosek do sądu cywilnego o nakaz powstrzymania się sprawcy od kontaktów osobistych, telefonicznych i za pomocą innych środków telekomunikacyjnych, w sytuacji, gdy „osoba nielegalnie i umyślnie niepokoi inną osobę wbrew jej woli przez powtarzające się śledzenie jej albo kontaktowanie się za pomocą środków telekomunikacyjnych”. Tak ściśle skodyfikowany system prawa dokładnie charakteryzujący znamiona przestępstwa stanowi doskonały przykład zaistnienia zjawiska globalizacji również i w tym przypadku bowiem należy wskazać, iż w Niemczech obowiązuje tzw. idea „porządku”, która jest powszechnie uznawana za kluczowy frazes w opisie kultury niemieckiej zaistniałym już w latach 30 XX wieku¹⁹. Autor wskazuje zatem, że pomimo wykorzystania rdzenia przepisu traktującego o stalkingu jako o zjawisku wymagającym regulacji państwowych, niemieckie prawo karne dostosowało kodyfikację ów przestępstwa w sposób zgodny z ich kulturą narodowościową ażeby przepis ten przepis ten spełniał restrykcyjne wymogi niemieckiego systemu prawnego.

Francja

Generalnie można przyjąć, że wszystkie państwa, których prawodawstwo przewiduje odrębne przepisy antystalkingowe, należą do tzw. grupy państw rozwiniętych, które pojawiają się w czołówce zestawień takich jak lista *High-Income Economies* (gospodarki wysokodochodowe) przygotowywana przez Bank Światowy czy *Human Development Index* (wskaźnik rozwoju społecznego) sporządzony przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju²⁰. Nie można jednak nie dostrzec, że jednocześnie wiele krajów zaliczanych do

¹⁸ A. Ropers, *German Law Journal*, Volume 21, Issue 4, Cambridge University Press on behalf of the German Law Journal, 2020 r., s. 787 – 798.

¹⁹ B. Tomalin, *Germany - Culture Smart! The Essential Guide to Customs & Culture*, Kuperard 2006, s. 37.

²⁰ *Human Development Index*, <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519#High-income> [dostęp: 28.05.2021 r.].

rozwinętych, takich jak Francja właśnie, pomimo posiadania wysoko rozwiniętego systemu prawa to regulacja służąca zwalczaniu przestępstwa stalkingu i pomaganiu ofiarom tegoż przestępstwa została wprowadzona nowelizacją karnego kodeksu dopiero w 2002 roku²¹. Elementem zawierającym w sobie pierwiastek globalizacji jest sam opis znamion przestępstwa już w typie podstawowym bowiem określa stalking jako „molestowanie moralne”, czyli: „nękanie innej osoby poprzez powtarzające się zachowanie, które ma na celu lub prowadzi do pogorszenia warunków jej pracy, które mogą zaszkodzić jej prawom i godności, zdrowiu fizycznemu lub psychicznemu lub perspektywom zawodowym. Jest to o tyle charakterystyczny opis bowiem odwołuje się on do francuskiej zasady „Wolność, równość, braterstwo” rozpowszechnionej w czasach Wielkiej Rewolucji Francuskiej oraz finalnie użytej w Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, która zburzyła nie tylko Francję feudalną, ale także porządek całej ówczesnej Europy. Rewolucja Francuska ustanowiła nowy model państwa i narodu, który przetrwał do dziś, dlatego tak ważnym dla ludności francuskiej jest odwołanie się do zasad ustanawiających wolność, godność oraz poczucie bezpieczeństwa dla każdego bez wyjątku jako jego przyrodzone prawo.

PODSUMOWANIE

Pojęcie globalizacji towarzyszy ludzkości od momentu, gdy społeczności ludzkie zaczęły się przenikać co w konsekwencji powodowało wielopłaszczyznowy rozwój społeczeństw i stworzenie pojęcia „myśl globalnie, działaj lokalnie”. Należy jednak zaznaczyć, iż rozwój ten następował za sprawą doświadczenia coraz to nowych zagadnień kulturowych i nie powodował on zastąpienia trzonu danej kultury, a jej poszerzenia i przystosowania do tejże pierwotnej kultury w oparciu o nowopoznany różnogatunkowy dorobek.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż obecnie stalking penalizowany jest jedynie w 19 krajach świata, a przepisy antystalkingowe poszczególnych państw, a czasem nawet te w obrębie jednego kraju, różnią się od siebie co doskonale oddaje ducha globalizacji, gdyż różnice te wynikają właśnie ze zróżnicowanych odmian znamion przestępstw opartych jednak swoim zachowaniem na pojęciu stalkingu, którego znamiona typu podstawowego pozostały pierwotnie niezmiennione.

²¹ "Section 3 bis: Du harcèlement moral (Articles 222-33-2 à 222-33-2-2) - Légifrance", www.legifrance.gouv.fr [dostęp: 29.05.2021 r.].

Niezwykle ciekawym zjawiskiem jest również analiza konstrukcji prawnych na przykładzie penalizacji zjawiska stalkingu w oparciu o założenia ekonomiczne związane z czasem potrzebnym na ustanowienie zmian, tj. ze wzrostem lub ze spadkiem koniunktury penalizacji nowopowstałych zjawisk społecznych. Do tej pory zmiany koniunkturalne opisane przez Kondratiewa czy zmiany postrzegania danego zjawiska zarówno przez pryzmat społeczny jak i rządowy miały długi, bo blisko 60 letni interwał zmian, który zawierał w sobie zarówno wzrost jak i spadek koniunktur rynku. W przypadku jednak tak zwiększonego tempa rozwoju społeczeństwa, a wręcz przekształcenia społeczeństwa w „globalną wioskę” za sprawą rozwoju kanałów informacyjnych autor wykazał, że w dobie zarówno globalizacji jak i glokalizacji interwał cyklu zaistnienia problemu do wprowadzenia regulacji prawnych w danym zakresie uległ znacznemu skróceniu.

Należy również zaznaczyć, iż pierwotna przyczyna penalizacji omawianego zjawiska stanowiła zaledwie próbę doraźnego zaspokojenia społecznej potrzeby bezpieczeństwa, naruszonej najczęściej wskutek głośnych morderstw, czego efektem końcowym było wykonanie niezbędnych, nowych analiz i badań nowopowstałego pejoratywnego zjawiska społecznego. Powstanie takowych przepisów wypełniło istniejące braki prawne, które pojawiły się, gdy stalking zaczął być postrzegany jako zjawisko wymagające interwencji ze strony organów państwowych, które to jednak różniły się od siebie w zależności od danego regionu kraju, zatem opis nowego czynu zabronionego musiał oddawać cechy zmodyfikowanych „lokalnych” popełnianych czynów zabronionych, jednakże zawierające rdzeń jakim było stalkingu celem ochrony zdrowia i życia każdego obywatela.

BIBLIOGRAFIA

1. Don P., *The Workplace Violence Prevention Handbook*, Rowman & Littlefield Publishing Group Inc. 2009 r.
2. Douglas J., Burgess A. W., Burgess A. G., Ressler R. K., *Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crimes*, Jossey-Bass, San Francisco 2006 r.
3. Dylus A., *Globalizacja. Refleksje etyczne*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 2005 r.
4. Fisher B. S., Labs S. P., *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2010 r.

5. Gregson C. B., *California's Antistalking Statute: The Pivotal Role of Intent*, „Golden Gate University Law Review” 1998 r.
6. Harris J., *An evaluation of the use and effectiveness of the Protection from Harassment Act 1997*, Research, Development and Statistics Directorate, Home Office, London 2001.
7. Human Development Index, https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/-articles/906519#High_income [dostęp: 28.05.2021 r.].
8. Kelleher D., *Profiling the Lethal Employee: Case Studies of Violence in the Workplace*, Greenwood Publishing Group 1997 r.
9. Kodeks Karny Republiki Francuskiej "Section 3 bis: Du harcèlement moral (Articles 222-33-2 à 222-33-2-2) – Légifrance". www.legifrance.gouv.fr [dostęp: 29.05.2021 r.].
10. Kodeks karny stanu Michigan – Act 328 of 1931 – Section 750.411h <http://www.legislature.mi.gov/%28S%28jcoxpjb4qu32nuzqmzie-yin%29%29/mileg.aspx?page=getobject&objectname=mcl-750-411h&query=on&highlight=stalking> [dostęp: 27.04.2021 r.].
11. Korotayev A., Tsirel S., *A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis*, Structure and Dynamics: eJournal of Anthropological and Related Sciences, 2010 r.
12. Lawson-Cruttenden T., "Is there a law against stalking?", New Law Journal. No. 6736.
13. Meloy R., Sheridan L., Hoffman J., *Stalking, Threatening, and Attacking Public Figures: A Psychological and Behavioral Analysis*, Oxford University Press, New York 2008 r.
14. Miller R. N., *Stalk talk: a first look at anti-stalking legislation*, „Washington & Lee Law Review” 1993 r.
15. Miszczak K., *Procesy globalizacji w rozwoju nowoczesnego terytorium*, Acta Universitatis Lodziensis Folia Oeconomica 289, 2013 r.
16. Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego, <https://nowewyrazy.uw.-edu.pl/haslo/globalizacja.html> [dostęp: 24.04.2021 r.].
17. Pathe M., *Surviving Stalking*, Cambridge University Press, Cambridge 2002 r.

18. Pinais D. A., *Stalking: Psychiatric Perspectives and Practical Approaches*, Oxford University Press, New York 2007 r.
19. Robertson R., *Globalization: Social Theory and Global Culture*, Sage Publications, London 1992 r.
20. Ropers A., *German Law Journal*, Volume 21, Issue 4, Cambridge University Press on behalf of the German Law Journal 2020 r.
21. Tomalin B., *Germany - Culture Smart! The Essential Guide to Customs & Culture*, 2006 r.
22. Wyrok Sądu Apelacyjnego stanu Oregon z dn. 03.05.1995 r. FindA-Case™ | Oregon v. Norris-Romine [dostęp: 27.04.2021 r.].

THE GLOCATION OF CRIME IN THE 21ST CENTURY ON THE EXAMPLE OF THE STALKING PHENOMENON

Summary: In his work, the author presents the phenomenon of the spread of penalisation of the stalking occurrence in the context of the progressive process of glocalisation. The starting point is the outline of a conceptual grid on the basis of which the author shows the core, which is a description of the principles features of the type of stalking offense and the differences in the legal regulations of individual countries resulting from the adaptation of the features of the types of prohibited acts to the legislative conditions prevailing in individual countries derived from culture in understanding the broader sense of a given region. The author linked the relationship in the economic concept of the Kondratiev wave to the phenomenon of widespread glocalisation, showing the similarity of behavior, however, with a significant shortening of the intervals between the period of noticing a legal problem until the penalization of a given pejorative behavior, using the example of the crime of stalking.

Keywords: Stalking, harassment, glocalisation of crimes, Kondratiev wave.

KNOWLEDGE ARCHITECTURE OF GLOBALISATION VS GLOCALIZATION – A CORPUS STUDY

Abstract: The aim of this study is to reconstruct the linguistic knowledge architecture of the words *globalisation* and *glocalisation*. The field of our research is applied linguistics [8] which integrates the methodologies of Corpus Linguistics [4, 20, 21] and Systemic Functional Linguistics [9, 10, 11]. The object of our research involves the words *globalisation* and *glocalisation*. The subject-matter of our research is focused on semantic structures of *globalisation* and *glocalisation* to reconstruct the linguistic knowledge architecture [3, 11], limited to the level of definitions, related topics, collocations, and clusters, as recorded in NOW Corpus [22].

Keywords: Corpus Linguistics, Systemic Functional Linguistics, knowledge architecture, *globalisation*, *glocalisation*.

INTRODUCTION

Globalisation and *glocalisation* are processes of interaction and integration at macro and micro scales. The global interaction and integration have been developing in different fields of human activities since the 18th century due to the progress of communication and transportation technology. The easier communication and transportation have contributed considerably to the development of international trade as well as the exchange of beliefs and ideas. The economic effects of globalisation are closely associated and

¹ Ph.D. student, the Jan Kochanowski University in Kielce, Poland, katarzynaoberda@gmail.com.

related to social and cultural aspects that started the journey from globalisation to glocalisation [22, 25, 26]. As stated by Albrow and King (1990) the process of globalisation involves the exchange of data, goods, technology, and services as well as the business resources of the capital [1]. The development of globalisation has been facilitated by the achievements in transportation and communication infrastructure, like, steam and jet engines, as well as the telegraph, mobile phones, and the internet. The journey starting with globalisation has led to glocalisation in which there occurs a merger of both global and local approaches to the universalizing tendencies in cultural, economic, political, and social systems [24, 25, 26].

The conceptual structure of the research related to *globalisation* and *glocalisation* is based on the categories of Corpus Linguistics [4, 20, 21] and Systemic Functional Linguistics [9, 10, 11], and their descriptions that include the research field, the research object, the research subject-matter as well as the applied methodology. The research field in which the terms *globalisation* and *glocalisation* are studied is Applied Linguistics [8] that integrates words into the architecture of language in operational and functional dimensions [11].

The research object of this study is *globalisation* and *glocalisation* as revealed in the integral discourse of NOW Corpus [22] within their content and context transparency in the English language registers worldwide. In this research, the subject-matter covers such linguistic aspects of the words *globalisation* and *glocalisation* as a graphic representation, definition, collocates, clusters, and collocations. Consequently, this study aims at reconstructing the linguistic knowledge architecture of *globalisation* and *glocalisation* that operates in various spheres of human activity worldwide.

REVIEW OF LITERATURE

The journey from globalisation to glocalisation is set in temporal and spatial dimensions. Glocalisation has become a refinement of globalisation [25]. This shift from globalisation issues to glocalisation issues occurs in the specific context of distinction between the global and the local. Therefore, nowadays, the problem of global communication is directly related to the problem of glocalisation.

The ideational perspective of globalisation involves the economic, cultural, and political dimensions [1, 2]. The issues related to economic globalisation are discussed by Joshi (2009), Riley (2005), Hill, (2014), or Pitelis

and Sugden (2000) [19, 24, 12, 23]. Joshi (2009) underlines the point that economic globalisation results in the increasing interdependence of national economies on the international exchange of trade and services [19]. Riley (2005) points out that this increasing process of economic integration leads to the emergence of the global market, which can be viewed as a positive or negative phenomenon [24]. Hill (2014) states that the globalisation of markets involves the issues of international corporations, international competition, and technology transfers [12]. The view on globalisation from an economic perspective is discussed by Pitelis and Sugden (2000), who consider a multinational corporation as a worldwide enterprise that manages the production of goods or services in different countries in the world [23]. The globalisation of economic markets results in the transfer of corporate culture worldwide. Moreover, as stated by James (2006) the transmission of ideas and values through communication media including the Internet has contributed to the development of cultural globalisation [18]. Steger and James (2010) indicate that cultural globalisation involves the shared norms and knowledge associated with cultural identities [28]. Political globalisation is based on international non-governmental organisations and social movement organisations that lead to the declining importance of the nation or the state. Thompson et al. [29, p.59] define political globalisation as "the expansion of a global political system, and its institutions, in which inter-regional transactions (including, but certainly not limited to trade) are managed".

The discussion of globalisation in its various dimensions has been connected with the discussion of time and space [7] as well as the issues of universalism [25, 26]. Giddens [7, p.21] states that "in a general way, the concept of globalisation is best understood as expressing fundamental aspects of time-space distanciation. Globalisation concerns the intersection of presence and absence, the interlacing of social events and social relations 'at distance' with local contextualities".

As a refined concept of globalisation [25], the problem of glocalisation also involves three dimensions related to economies, culture, and politics, however, at the micro-scale. The idea of glocalisation aims at tailoring and advertising the goods and services produced globally to the local markets [30, 31]. Glocalisation refers to the adaptation of global goods and services to local standards and needs [30, 31]. It is a notion that draws attention to the local particular context in the global economy, culture, and politics and emphasizes the importance of local culture, system of values, and practices. Robertson (1994, 1995) perceives the concept of glocalisation as a fusion of

global and local ideas, time and space dimensions as well as homogeneity and heterogeneity [26, 27]. This type of fusion tries to reconcile those polarities as we follow globalising trends from our local perspectives. As Robertson [26, p. 37] states “local culture ‘becomes’ national culture, while civilisation is given a distinctively global, worldwide flavour”.

Robertson (1994) discusses globalisation and glocalisation showing the relationship between those two concepts [26]. His conceptualisation of glocalisation contains “much of what [he has] in fact been writing in recent years about globalisation” [26, p. 38]. From Robertson’s standpoint, “the concept of globalisation has involved the simultaneity and the inter-penetration of what are conventionally called the global and the local, or – in more general vein – the universal and particular” [26, p. 38]. Robertson [26, p. 39] clearly states that in the current discourse of globalisation the term *glocalisation* may substitute “the contested term ‘*globalisation*’”.

RESEARCH METHODOLOGY

In this study, we apply the methodology of Corpus Linguistics in its quantitative and qualitative dimensions [4, 20, 21] with the use of Systemic Functional Linguistics as a methodological tool [9, 10, 11, 6]. The quantitative and qualitative research methods are applied to collect the information related to the words *globalisation* and *glocalisation* from dictionary corpora and NOW Corpus [22].

The research data related to the words *globalisation* and *glocalisation* collected from the NOW Corpus [22] comes from the web newspapers and magazines in the period from 2010 to 2021 worldwide. The quantitative data related to the frequency of the words *globalisation* and *glocalisation* occurrence is followed by the qualitative analysis of those words. As a result, the collected data from NOW Corpus become the basis for the reconstruction of the linguistic architecture of the words *globalisation* and *glocalisation*.

The methodological procedure of the empirical analysis related to the words *globalisation* and *glocalisation* is based on Corpus Linguistics and Systemic Functional Linguistics quantitative and qualitative research methods. The collected data contribute to gather relevant information from dictionary corpora and NOW Corpus. The information gathered from dictionary and NOW corpora is structured to the conceptual framework of Corpus Linguistics and Systemic Functional Linguistics to visualise semantic structures

of the analysed words within the architecture of language [11], and linguistic knowledge architecture [3] as presented in Figures below.

RESULTS AND DISCUSSION

The results of the quantitative analysis of the frequency of the word *globalisation* by year in the period from 2010 to 2021 are presented in Table 1 below:

Table 1. Frequency of the word globalisation by year

Frequency by year				
SECTION	FREQ	SIZE (M)	PER MIL	
<u>2010</u>	606	244.1	2.48	
<u>2011</u>	784	304.8	2.57	
<u>2012</u>	787	371.3	2.12	
<u>2013</u>	893	401.5	2.22	
<u>2014</u>	1,067	429.4	2.48	
<u>2015</u>	1,005	512.5	1.96	
<u>2016</u>	6,620	1,531.3	4.32	
<u>2017</u>	6,890	1,746.5	3.94	
<u>2018</u>	4,610	1,569.1	2.94	
<u>2019</u>	4,771	1,987.5	2.40	
<u>2020</u>	5,321	2,607.8	2.04	
<u>2021</u>	968	1,024.7	0.94	
TOTAL	34,322			

Source: NOW Corpus [22].

The data presented in Table 1 above show the highest frequency of the word *globalisation* is in 2017 and the lowest frequency is in 2010 as recorded in the newspapers and magazines of the NOW Corpus. The results of the frequency of the word *globalisation* by country in the period from 2010 to 2021 are presented in Table 2 below:

Table 2. Frequency of the word globalisation by country

SECTION	FREQ	SIZE (M)	PER MIL	
United States	998	3,903.6	0.26	
Canada	285	1,463.9	0.19	
Great Britain	5585	1,480.7	3.77	
Ireland	2504	916.5	2.73	
Australia	4323	895.6	4.83	
New Zealand	1818	476.1	3.82	
India	5664	1,284.3	4.41	
Sri Lanka	941	94.7	9.94	
Pakistan	1694	322.1	5.26	
Bangladesh	541	75.3	7.18	
Malaysia	1636	317.0	5.16	
Singapore	3116	492.5	6.33	
Philippines	112	379.7	0.29	
Hong Kong	158	62.5	2.53	
South Africa	2220	656.4	3.38	
Nigeria	1469	646.3	2.27	
Ghana	266	151.4	1.76	
Kenya	464	220.6	2.10	
Tanzania	143	29.2	4.89	
Jamaica	300	47.1	6.36	

Source: NOW Corpus [22].

The highest frequency of the word *globalisation* by country is noticeable in Sri Lanka- 9.94, Bangladesh – 7.18, Singapore - 6.33, Jamaica 6.36 per million words. The lowest frequency per million words is recorded in such countries as Canada- 0.19 and the United States – 0.26.

The results of the quantitative analysis of the frequency of the word *glocalisation* by year in the period from 2010 to 2021 are presented in Table 3 below:

Table 3. Frequency of the word *glocalisation* by year

Frequency by year				
SECTION	FREQ	SIZE (M)	PER MIL	
<u>2010</u>	4	244.1	0.02	
<u>2011</u>	3	304.8	0.01	
<u>2012</u>	4	371.3	0.01	
<u>2013</u>	1	401.5	0.00	
<u>2014</u>	4	429.4	0.01	
<u>2015</u>	7	512.5	0.01	
<u>2016</u>	5	1,531.3	0.00	
<u>2017</u>	23	1,746.5	0.01	
<u>2018</u>	14	1,569.1	0.01	
<u>2019</u>	18	1,987.5	0.01	
<u>2020</u>	25	2,607.8	0.01	
<u>2021</u>	0	1,024.7	0.00	
TOTAL	108			

Source: NOW Corpus [22].

In the discussed period from 2010 to 2021, there are only 108 occurrences of the word *glocalisation* with the highest frequency in 2020 i.e. 25. The recent years have shown that *glocalisation* has become an important issue in global processes and development. The quantitative results of the frequency by country are presented in Table 4.

The linguistic knowledge architecture of the words *globalisation* and *glocalisation* starts with the etymology and definition of those terms. The origin of the word *globalisation* dates back to 1961, as a noun of action from the verb *globalise* [13]. The word *globalisation* means "growth to a global or worldwide scale, the globalization of the communication industry" [14].

Table 4. Frequency of the word globalisation by country

Frequency by country				
SECTION	FREQ	SIZE (M)	PER MIL	
United States	2	3,903.6	0.00	
Canada	0	1,463.9	0.00	
Great Britain	11	1,480.7	0.01	
Ireland	9	916.5	0.01	
Australia	0	895.6	0.00	
New Zealand	4	476.1	0.01	
India	28	1,284.3	0.02	
Sri Lanka	0	94.7	0.00	
Pakistan	5	322.1	0.02	
Bangladesh	0	75.3	0.00	
Malaysia	1	317.0	0.00	
Singapore	17	492.5	0.03	
Philippines	0	379.7	0.00	
Hong Kong	0	62.5	0.00	
South Africa	12	656.4	0.02	
Nigeria	12	646.3	0.02	
Ghana	1	151.4	0.01	
Kenya	2	220.6	0.01	
Tanzania	1	29.2	0.03	
Jamaica	3	47.1	0.06	

Source: NOW Corpus [22].

In the development of the concept of globalisation Robertson (1992) distinguishes five stages, namely:

- the first stage 1400-1750 – age of European exploration
- the second stage 1750-1875 – the consolidation of the state -system

in Europe and North America

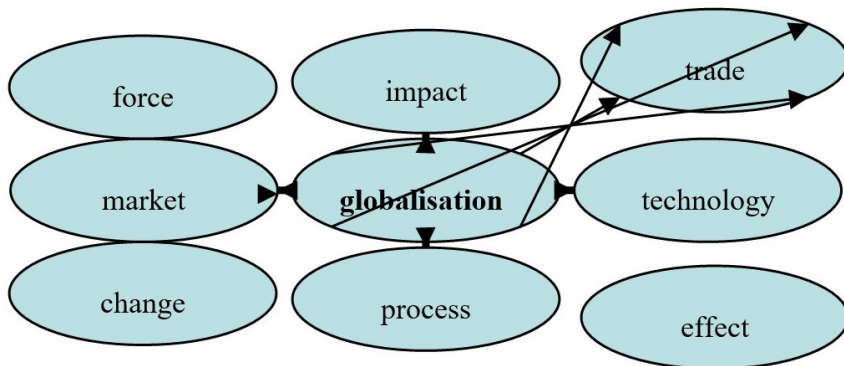
- the third stage 1875-1925 – the beginning of a second industrial revolution in communication and transport technology
- the fourth stage 1925 - 1969 – the creation of international institutions e.g. the World Bank, the United Nations
- the fifth stage 1969 onwards contemporary globalisation marked by immigration and global impact of communication and information technologies [25].

The origin of the word *glocalisation* in English likewise dates back to the second half of the twentieth century. The morphological structure of the word *glocalisation* shows that it is a blending, i.e. "a combination of the words "globalization" and "localization." The term is used to describe a product or service that is developed and distributed globally but is also adjusted to accommodate the user or consumer in a local market" [15].

The second element in the linguistic knowledge architecture of the words *globalisation* and *glocalisation* is that of synonymous structure. The conducted analysis shows that the word *globalisation* is synonymous with *proliferation*, *development*, *extension*, *growth*, and *maturation*, *attainment*, *feat*, *realization*, *sensation*, *star*, *triumph*, *victory*, *winner* [17]. The word *glocalisation* has no synonymous entries [17], however, as it is a variety of globalisation we can assume that it has the same synonyms as the noun *globalisation*, however, at the micro-level.

The third construction element of the linguistic knowledge architecture of words *globalisation* and *glocalisation* builds the structure of globalisation and glocalisation collocates. The noun collocates of the word *globalisation* are presented in Fig.1 below:

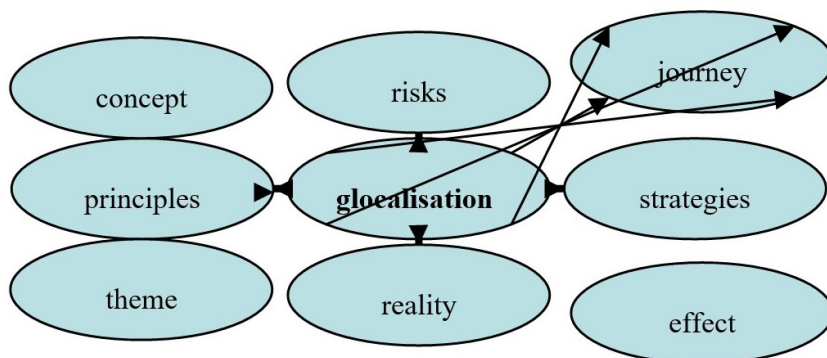
Fig. 1. The word globalisation as the Head premodifier

Source: The NOW Corpus [22].

The word *globalisation* functions as the Head premodifier to such nouns as *impact*, *trade*, *technology*, *effect*, *process*, *chance*, *market*, *force* in the noun collocates. The noun collocates with the word *glocalisation* are presented in Fig. 2 below:

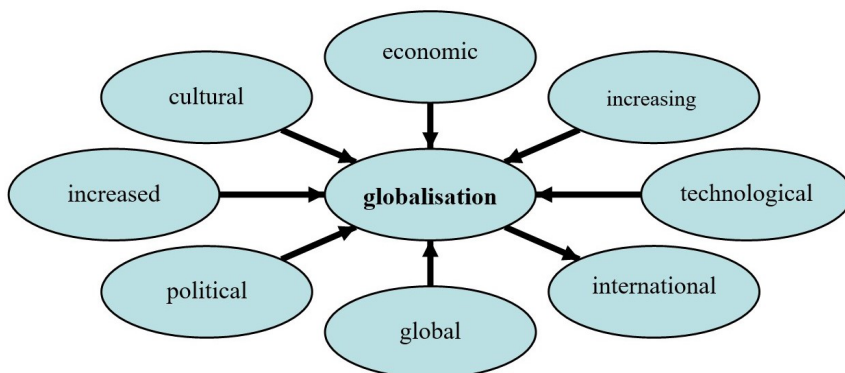
Fig. 2. The word *glocalisation* as the Head premodifier

Source: The NOW Corpus [22].

The term *glocalisation* functions as the Head premodifier of such nouns as *risks*, *journey*, *effect*, *reality*, *theme*, *principles*, *concept* in the noun collocates. Both words *globalisation* and *glocalisation* are pre-modified by adjectives as shown in Fig. 3 and Fig. 4 below:

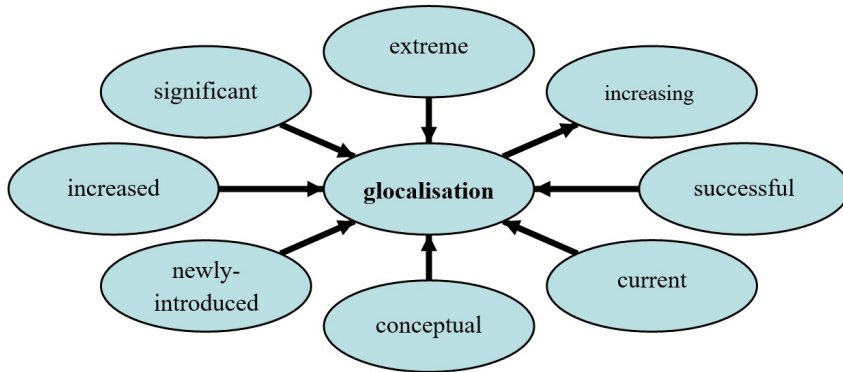
Fig. 3. The word *globalisation* collocations with adjectives as premodifiers of the Head *globalisation*

Source: The NOW Corpus [22].

As illustrated in Fig. 3 the Head *globalisation* is pre-modified by such adjectives as *economic*, *increasing*, *technological*, *international*, *global*, *political*, *increased*, and *cultural* [22], whereas the Head *glocalisation* by *extreme*, *increasing*, *successful*, *current*, *conceptual*, *newly-introduced*, *increased*, and *significant* as presented in Fig. 4 below:

Fig. 4. The word *glocalisation* collocations with adjectives as premodifiers of the Head *glocalisation*

Source: The NOW Corpus [22].

The verb collocations with words *globalisation* and *glocalisation* are presented in Table 5 below:

Table 5. words *globalisation* and *glocalisation* - Verb collocates

Words	Verb
<i>globalisation</i>	benefit, argue, embrace, accelerate, analyse, pose, blame, impact
<i>glocalisation</i>	vary, sweep in, mean,

The comparison of those verb collocates shows that they collocate with different verbs.

The fourth constructional element of the linguistic knowledge architecture related to the words *globalisation* and *glocalisation* is based on clusters in which those terms occur. Both *globalisation* and *glocalisation* appear in the clusters related to *business*, *economy*, *development*, *markets*, and *technology* [22].

The fifth construction layer of the linguistic knowledge architecture concerning the words *globalisation* and *glocalisation* is built on word-formation processes, which involve the derivation as in the case of *globalisation* and blending as in the case of *glocalisation*. The word *globalisation* is a derivative from the verb *globalise* + noun suffix *-tion*, whereas the word *glocalisation* is a blending of two words *globalisation* and *localisation* as indicated above.

In NOW Corpus the words *globalisation* and *glocalisation* occur in the context of economics, global economy, trade, political development, politics, inequality, international crisis, democracy, capitalism, labour, European culture, debate, society, capital, contemporary trends, country [22]. In those contexts, the linguistic knowledge architecture related to *globalisation* and *glocalisation* is recorded in the following quotes:

“**Globalisation** has caused universal health and economic emergencies...” [22],

“**Globalisation** has split families across the world...” [22],

“In principle, **globalisation** of higher education is welcome ...” [22],

“Modern economics, with its faith in free markets and **globalisation**, had promised prosperity for all...” [22],

“**Globalisation** is defined as the process by which technology and the information and communication technology (ICT) revolution of the 1990s—enabled faster transaction times and processes for exchanges of currency, capital flows, information, innovation, and goods and people around the world...” [22],

whereas, the word *glocalisation* is registered, for example, in the following passages:

“**Glocalisation** is essentially the ability to think globally and act locally...” [22],

“Our strategy is to focus on **glocalisation** -- which is going global by offering localised solutions in each market...” [22],

“...thanks to the power of the Internet, Globalisation is being transformed into **Glocalisation** - that is a proper balance between the global and the local...” [22],

“Technology has made the concept of **glocalisation** even simpler where the companies aiming to go global can still have local flavors...” [22],

“**Glocalisation** -- the upside of Globalisation -- was a growing international movement connecting with landscape, indigeneity, and what is “precious rare and at-risk...” [22],

CONCLUSION

The linguistic knowledge architecture of the words *globalisation* and *glocalisation* reveals the shift from globalisation to glocalisation. The semantic structures of the words embedded in the context of economy, politics, social and cultural processes show the journey from global to local. Although the etymology of those two words dates back to the second half of the twentieth century, the origins of global tendencies reach the times of European exploration as stated by Robertson (1992) [25].

The quantitative and qualitative data show that the concept of globalisation, the origin of which is grounded in European exploration [25] has undergone the journey from the global approach to the local one and contributed to the development of a linguistic hybrid uniting the concept of globalisation and that of localisation. The shift of perspective from the global level to the regional one underlines the heterogenetic local tendencies in the process of centralisation and globalisation.

The two levels of universal tendencies worldwide, namely the global and local levels show the need for interconnectedness between space and identity. Although due to the advances in communication and technology we experience globalisation, yet due to local circumstances, we are immersed in glocalisation as well.

The balance between national identities and international processes seems to be necessary firstly to preserve local identities and secondly to become integrated with the transnational socioeconomic realities. The involvement in global socioeconomic interaction should follow national strategies not only to strengthen them but also to modify them according to transnational tendencies with the autonomy and identities preserved.

REFERENCES

1. Albrow M., King E., *Globalisation, Knowledge and Society*, Sage, London 1990.
2. Babones S., ‘*Studying Globalization: Methodological Issues*’ [in:] *The Blackwell Companion to Globalisation*, (ed.) Ritzer, George, John Wiley & Sons, Malden 2008.
3. Bedford D., *Knowledge Architectures Structures and Semantics*, Routledge, London and New York 2021.

4. Biber D., Conrad S., Reppen R., *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
5. Cox K. R., "Globalization and the Politics of Distribution", In Kevin R. Cox (ed.) *A Critical Assessment. Spaces of globalization, reasserting the power of the local*, The Guilford Press, New York and London 1997.
6. Ebbelind A., Segerby C., System functional linguistics as a methodological tool in mathematics education. *Nordic Studies in Mathematics Education*, 20(1), 2015. pp. 33-54.
7. Giddens A., *Modernity and Self-Identity*, Polity, Oxford 1991.
8. Grucza F., *Dzieła zebrane. Tom 9 Lingwistyka stosowana. Historia-Zadania-Osiągnięcia*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017.
9. Halliday M. A. K., *Complementarities in language*, Commercial Press, Beijing Shi 2008.
10. Halliday M. A. K., Hasan R., *Language, Context, and Text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*, Oxford University Press, Oxford 1991.
11. Halliday M. A. K., Matthiessen C., *Halliday's introduction to functional grammar*. Routledge, Abingdon, Oxon 2014.
12. Hill C. W. L., *International business: competing in the global marketplace*, McGraw-Hill, New York 2014.
13. <http://www.finedictionary.com/globalisation.html>.
14. <https://www.etymonline.com/word/globalization>.
15. <https://www.investopedia.com/terms/g/globalization.asp>.
16. <https://www.thesaurus.com/browse/globalization>.
17. <https://www.yourarticlelibrary.com/globalization/globalization-what-is-the-meaning-of-globalization/33000>.
18. James P., *Globalism, Nationalism Tribalism*, Sage Publications, London 2006.
19. Joshi R. M., *International Business*, Oxford University Press, New Delhi and New York 2009.

20. Lindquist H., *Corpus Linguistics and the Description of English*, University Press Edinburgh, Edinburgh 2009.
21. McEnery T., Wilson A., *Corpus Linguistics*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2001.
22. NOW Corpus <https://www.english-corpora.org/now/>.
23. Pitelis C., Sugden R., *The nature of the transnational firm*, London and New York, Routledge 2000.
24. Riley T., *Years 12 Economics*, Tim Riley Publications, Dee Why 2005.
25. Robertson R., "Glocalization: Time-space and Homogeneity-heterogeneity" [in:] *Global Modernities*, eds., M. Featherstone et al. Sage, London 1995.
26. Robertson R., *Globalisation or glocalisation?*, Journal of International Communication, 1994, 1:1, pp. 33-52,
27. Robertson R., *Globalization - Social Theory and Global Culture*, Sage Publications, London 1992.
28. Steger M. B., James P., "Ideologies of Globalism" [in:] *Globalisation and Culture: Vol.4 Ideologies of Globalism*, Paul James, Manfred B., Steger eds Sage Publication, London 2010.
29. Swyngedouw E., "Globalisation or 'Glocalisation'? Networks, Territories and Rescaling", Cambridge Review of International Affairs, 2004, 17(1): 25-48.
30. Swyngedouw E., "Neither Global nor Local: 'Glocalization' and the Politics of Scale" [in:] *Spaces of globalization, reasserting the power of the local*, (ed.) Kevin R., Cox, New York, London, The Guilford Press 1997, pp. 137-166.
31. Thompson W. R., Modelski G., Devezas T., *Globalization as Evolutionary Process: Modelling Global Change*, Routledge, London and New York 2007.

TURYSTYKA JAKO PRZYKŁAD DYFUZJI I NIEROZERWALNOŚCI DWÓCH WYMIARÓW – GLOBALNEGO I LOKALNEGO

Streszczenie: W opracowaniu uwaga skupiona jest na fenomenie turystyki, która z elitarnego zjawiska o początkowo marginalnym znaczeniu ekonomicznym stała się globalną gospodarką oraz katalizatorem rozwoju państw, regionów i lokalnych społeczności. Główny cel rozważań stanowią badania związku między turystyką a globalizacją, a także wzajemne relacje zachodzące na rzecz jej rozwoju na poziomach lokalnym i globalnym, określane mianem glokalizacji. W gospodarce turystycznej, uznawanej za najbardziej zglobalizowaną spośród wszystkich innych branż, przybierają one cechy permanencji. Tekst ma charakter przeglądowo-systematyzujący, objaśnia przyczyny nierozzerwalności dwóch łączących turystykę wymiarów i ich relacji, a także wnioski i analizy dokonane w oparciu o badania przeprowadzone metodą desk reasarch.

Słowa kluczowe: Turystyka, gospodarka turystyczna, glokalizacja, globalizacja, gлотurystyka.

WSTĘP

Podkreślając wzajemność relacji wymiarów lokalnego i globalnego, oddające ideę glokalizacji, hasło „Myśl globalnie, działaj lokalnie” wyraża również jedną z reguł rozwoju turystyki, zjawiska społeczno-ekonomicznego zachodzącego na różnorodnych poziomach i skalach, cechującego się

¹ Mgr, MBA, manager turystyki, Katedra Gospodarki Regionalnej, Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu; ORCID: 0000-0001-7603-7801

heterogenicznością form i rodzajów oraz przestrzennością. Turystykę - definiowaną jako całokształt stosunków i zjawisk wynikających z podróży i pobytu osób przyjezdnych², przekładającą się na efekty ekonomiczne podmiotów, miejsc i regionów przyjmujących turystów oraz zaspakajających ich potrzeby podczas podróży - uważa się za fenomen gospodarki rynkowej. W porównaniu z innymi branżami jej rozwój na świecie nastąpił niezwykle szybko³. Zaledwie w ciągu jednego wieku turystyka przekształciła się ze zjawiska elitarnego o marginalnym znaczeniu ekonomicznym w jedną z największych dziedzin gospodarki światowej⁴, tworząc wraz z powiązanimi z nią branżami najwięcej miejsc pracy i długi łańcuch wartości. Współcześnie jest jedną z głównych sił napędowych globalnego rozwoju gospodarczego, a także czynnikiem rozwoju lokalnego.

Cel rozważań w niniejszym opracowaniu stanowią lokalno-globalne relacje ukazywane z poziomu turystyki – branży, w której przybierają one cechy trwałości i nierozzerwalności, a także wzajemności. Materiał ma charakter przeglądowo-systematyzujący, zawiera wnioski i analizy oparte o badania przeprowadzone metodą desk research.

POJĘCIE TURYSTYKI I JEJ WYMIARÓW – WYBRANE ASPEKTY

Turystyka jest zagadnieniem, któremu w literaturze naukowej poświęca się wiele uwagi. Sprzyja temu jej złożoność, wielopłaszczyznowość, interdyscyplinarność i charakter, umożliwiające podejście do niej od strony szeroko rozumianej problematyki społecznej czy ekonomicznej. Najczęściej rozpatruje się ją w pięciu wymiarach - jako zjawisko przestrzenne, psychologiczne, społeczne, ekonomiczne i kulturowe.

Przestrzenne aspekty turystyki omawiane są na dwóch płaszczyznach. Pierwsza dotyczy migracji turystycznych⁵, druga odnosi się do zagospodarowania turystycznego przekształcającego środowiska w związku z poprawą infrastruktury umożliwiającą korzystanie z walorów turystycznych. Podkreśla się również, że turystyka jest czynnikiem poprawy ładu przestrzennego, ale może

² W. Hunziker, A. G. Kers, *Le Tourisme Social: caracteres et problemes*, Geneva 1951.

³ V. Zappino, *Caribbean Tourism and Development: An Overview*, ECDMD Paper 65, 2005, 1–38.

⁴ W. Alejsiak, *Globalna polityka turystyczna - utopia, alternatywa, czy konieczność?*, „Folia Turistica”, nr 25 (2), Kraków 2011, s. 344.

⁵ Zob. L. Mazurkiewicz, *Model przestrzennego zachowania turystów*, Przegląd Geograficzny 2007, 79, s. 99.

przyczyniać się także do degradacji środowiska przyrodniczego i kulturowego⁶.

Ujęcie psychologiczne turystyki odnosi się do zaspokojenia potrzeb turysty, motywów podejmowania przez niego podróży, które są bardzo różne od momentu, gdy turystyka przestała być potrzebą wyższego rzędu. Współcześnie jest ona sposobem także na regenerację, przywracając fizyczną i duchową siłę zużytą podczas codziennego życia, pracy, nauki⁷. Zaspokajają potrzeby edukacji, kultury, nowych przeżyć i doświadczeń⁸.

Społeczny wymiar turystyki odzwierciedlają relacje pomiędzy turystami a społecznościami odwiedzanymi, stereotypy więzi społeczne jak i konflikty. Zdaniem Gaworeckiego aspekt społeczny turystyki zachodzi za każdym razem podczas procesów, jakie na nią się składają, dlatego, że zawsze uczestniczy w niej człowiek⁹. A zatem objawia się on zarówno w relacjach nawiązywanych w trakcie odbywanych podróży jak i w zachowaniu interesariuszy uczestniczących w kształtowaniu produktów turystycznych we wspólnej przestrzeni publicznej wykorzystywanej dla rozwoju gospodarki turystycznej i konfliktach z tym związanych. Kontrowersje społeczne mogą występować np. gdy samorząd lokalny odpowiedzialny za organizację życia w lokalnej wspólnocie zachowuje bierną postawę wobec problemów, jakie pojawiają się podczas kreowania działań w turystyce, za którą na poziomie lokalnym w Polsce wizerunkowo odpowiada. Píše o tym m.in. Osojca-Kozłowska, która omawia problematykę kształtowania produktów turystyki miejskiej z uwzględnieniem tzw. trudnego dziedzictwa określanego również dziedzictwem niechcianym¹⁰.

Ekonomiczny wymiar turystyki ujawnia się w roli, jaką spełnia ona w gospodarce. Jako forma konsumpcji turystyka jest obecna we wszystkich strefach gospodarowania i powoduje dla nich liczne konsekwencje w obszarach produkcji dóbr, usług, wymiany oraz konsumpcji¹¹. Rozwijając się na poziomie lokalnym, jak i ponadnarodowym turystyka aktywizuje regiony, przyciąga nowe inwestycje, zmniejsza bezrobocie, wpływa na wielkość i strukturę popytu, wydatków, powoduje transfer osób i środków płatniczych, przyczynia

⁶ U. Myga-Piątek, G. Jankowski, *Wpływ turystyki na środowisko przyrodnicze i krajo-braz kulturowy – analiza wybranych przykładów obszarów górskich*, Problemy Ekologii Krajo-brazu, 2009, T. XXV, s. 27-38.

⁷ G. Gołębski, *Kompendium wiedzy o turystyce*, PWN, Poznań 2002, s. 41.

⁸ M. Herzig, J. Zdebski, *Psychologia w pracy pilota wycieczek*, Proksenia, Kraków 2009, s. 142.

⁹ W. Gaworecki, *Turystyka*, PWE, Warszawa 2007.

¹⁰ S. Osojca-Kozłowska, *Heritage unwanted and desired. The "Red Baron" as a tourist product of the town of Świdnica*, CEEJM, Vol. 5, No. 4, 145-167, 2017, 146-167.

¹¹ Zob. R. Szopa, M. Szczerbowski, *Turystyka jako czynnik przemian ekonomicznych*, Katowice, 2013, s. 27.

się do rozwoju innych branż. Jej ekonomiczne korzyści dostrzegane są w skali mikro i makro, jak również na poziomie lokalnym, stąd coraz więcej gmin w Polsce zaczyna traktować turystykę jako wiodący bądź uzupełniający kierunek swojego rozwoju.

Kulturowy wymiar turystyki jest zagadnieniem bardzo złożonym i zróżnicowanym. Przyjęło się uważać, że turystyka ukierunkowana na kulturę ułatwia dialog i wzajemne zrozumienie, uczy tolerancji, usuwa uprzedzenia oraz stereotypy, bywa także czynnikiem zmian zarówno wśród turystów, jak i w środowiskach przez nich odwiedzanych¹². Przeclawski wyraża pogląd, że turystyka w relacjach z kulturą może być zarówno podmiotem jak i przedmiotem. Określając koligacje obu wylicza, że turystyka jest funkcją kultury, jej elementem i przekazem, a może być również spotkaniem kultur i czynnikiem przemian kulturowych¹³, których charakter nie zawsze jest pozytywny. Negatywnymi konsekwencjami przemian kulturowych może być np. akulturacja określana jako rodzaj kompleksowej dyfuzji mieszkańców obszaru recepcyjnego bądź zatracanie w ich społecznościach poszukiwanej przez turystę autentyczności¹⁴.

Wskutek relacji i sprzężeń, jakie zachodzą pomiędzy turystyką a kulturą - zarówno tą współczesną jak i tą czasów minionych, której element stanowi materialne i niematerialne dziedzictwo, dla potrzeb praktyki i nauki wyłoniono kategorię turystyki nazywaną turystyką kulturową. Wyróżnia ją szczególny rodzaj motywacji podróży ukierunkowanej na poszukiwanie autentyczności¹⁵.

Relacje i elementy dotyczące omówionych wymiarów, jak całe zjawisko turystyki, materializują się na szczeblu: lokalnym, regionalnym, międzynarodowym czy globalnym.

TURYSTYKA I GLOBALIZACJA – KOHERENTNY ZWIĄZEK?

Globalizacja jako jedna z najpotężniejszych sił, wpływająca na współczesny świat, uważana za przejaw rewolucji telekomunikacji, komputeryzacji, wzrostu wolnego handlu, upadku komunizmu i demokratyzacji rynków

¹² R. Winiarski, J. Zdebski, *Psychologia turystyki*, WAiP, Warszawa 2008, s. 81.

¹³ K. Przeclawski, *Deontology of tourism*, Toronto, 1997, s. 105-111.

¹⁴ M. Durydiwka, *Miedzy tradycja a nowoczesnoscia. Wybrane aspekty przemian kulturowych pod wplywem turystyki na przykladzie regionow recepcyjnych*, „Turystyka Kulturowa”, nr 10/2014, s. 37.

¹⁵ L. Mazurkiewicz, *O istocie turystyki kulturowej*, „Turystyka i Rekreacja”, Tom 4/2008, s. 51.

finansowych¹⁶, skupia uwagę wielu autorów, czego odzwierciedleniem jest znacząca liczba publikacji na jej temat w zasobach naukowych a także liczne próby jej zdefiniowania. W tabeli 1 zestawiono przykłady tych prób. Wynika z nich, że globalizacja jest procesem zależności, jaki realizuje się w życiu gospodarczym świata, oddziałującym na życie pojedynczego człowieka oraz społeczności przynosząc ze sobą różnorodne konsekwencje i skutki – zarówno pozytywne jak i negatywne.

Tabela 1. Termin ‘globalizacja’ w ujęciu definicyjnym różnych autorów

Autor	Definicja globalizacji
M. Albrow E. King	wszystkie te procesy, poprzez które narody świata są włączone do jednej światowej społeczności.
A. Giddens	intensyfikacja ogólnoswiatowych relacji społecznych, które łączą odległe miejscowości w taki sposób, że lokalne wydarzenia kształtowane są przez wydarzenia zachodzące wiele kilometrów dalej i odwrotnie.
Lechner, Boli	obrazy, informacje i produkty pochodzące z jednej części świata mogą być dostępne gdziekolwiek i kiedykolwiek dla rosnącej stale liczby odbiorców na całym świecie
J. Stiglitz	jednoczesny proces i efekt znoszenia barier na drodze wolnego handlu oraz bliższej integracji gospodarek narodowych
J. Scholte	globalizacja oznacza, że każdego dnia doświadczają się, na różnych płaszczyznach, zanikania granic: gospodarczych, w przekazie informacji, w ekologii, w technice, w sferze konfliktów transkulturowych i w relacjach społecznych
I. Jędrzejczyk,	proces wywołujący uzależnienia się każdego podmiotu gospodarczego od otoczenia międzynarodowego i koniunktury światowej,
Haiyan Song, Gang Li, Zheng Cao	proces (lub zestaw procesów), który obejmuje kompresję przestrzeni i czasu oraz intensyfikację współzależności gospodarczej, społecznej, politycznej i kulturowej w skali globalnej

Źródło: Opracowanie własne.

Turystykę jako umiędzynarodowione zjawisko przestrzenne, którego imperatywem jest konieczność przemieszczania się ludności, zmiana otoczenia i wymiana rynkowa, określa się „najbardziej zglobalizowanym sektorem

¹⁶ I. Dwyer, D. Edwards, N. Mistilis, N. Scott, C. Cooper, C. Roman, *Trends Underpinning Tourism to 2020 An analysis of key drivers for change*, CRC, 2008, Australia, s. 24.

przemysłowym”¹⁷ i „hiperglobalizacyjną branżą”¹⁸, przy czym - jak zauważa Alejziak - turystyka jest zglobalizowana od chwili swojego powstania¹⁹. Jednakże znaczny postęp globalizacji rynku turystycznego dostrzegalny jest dopiero od lat 50. XX wieku i – wg poglądów Kachniewskiej - realizuje się wraz z rozwojem korporacji transnarodowych (np. w sferze linii lotniczych, łańcuchów hotelarskich czy organizatorów turystyki), które posiadają swoje oddziały w większości państw i zaspokajają znaczącą część światowego popytu turystycznego²⁰. Tulibacki, podkreślając pozytywne aspekty globalizacji, zaznacza, iż dzięki niej turystyka stała się dostępna dla większej liczby osób. Zmieniając ukierunkowanie z elitarnej początkowo części społeczeństwa, która ze względu na dyspozycję czasu wolnego i dużych środków finansowych mogła sobie pozwolić na podróże po świecie, otworzyła się na masowego klienta, często o ograniczonych środkach finansowych i niewygórowanych oczekiwaniach²¹.

GLOKALIZACJA JAKO CZYNNIK ROZWOJU TURYSTYKI

Turystyka i globalizacja są wzajemnie zdeterminowane. Trwała zależność pomiędzy nimi objawia się tym, że turystyka stanowi kluczową siłę kształtującą globalizację, a globalizacja daje znaczący impuls globalnemu wzrostowi turystyki, co oznacza ni mniej ni więcej to, że rozwój wyjątkowo wrażliwego na kryzysy sektora turystycznego znajduje się pod wpływem rosnących na całym świecie współzależności²². Zależność tą podkreśla również Hjalager konstatując, że podróże oraz rozwijająca się w ich efekcie gospodarka turystyczna wynikają z procesów globalizacyjnych, przy czym turystyka międzynarodowa w rzeczywistości stale rośnie wraz z falą globalizacji²³. Turystyka nie mogłaby jednak wzrastać, a nawet przetrwać na międzynarodowym rynku, bez zaangażowania się w nią społeczności lokalnych, z miejsc, w których następuje

¹⁷ R. A. Nankervis, D. Wan, Chin Huat Ong, *Globalization, employment and vulnerability issues: The hotel industry in ASEAN*, „Management Research Review”, Vol. 23, No. 2–4, s. 39.

¹⁸ Zob. D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt, J. Perraton, *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Polity Press, Cambridge 2009.

¹⁹ W. Alejziak, op. cit. s. 344.

²⁰ M. Kachniewska, *Franchising jako narzędzie budowy łańcucha wartości przedsiębiorstw hotelarskich na europejskim rynku turystycznym*, [w:] Wspólna Europa. Tworzenie wartości przedsiębiorstwa na rynku Unii Europejskiej, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2007, s. 103.

²¹ T. Tulibacki, *Organizacja pracy*, WSiP, Warszawa 2009, s. 55.

²² H. Song, G. Li, Z. Cao, *Tourism and Economic Globalization: An Emerging Research Agenda*, Journal of Travel Research 2018, Vol. 57(8) 999–1011.

²³ A. M. Hjalager, *Stages in the Economic Globalization of Tourism*, „Annals of Tourism” 2007, 34 (2), 437–57.

konsumpcja turystyczna oferowanych usług, atrakcji i produktów turystycznych. Zwraca na to uwagę również Mayer, podkreślając, iż immanentną cechą globalizacji jest partycypowanie w lokalnych układach. Zależność tą, nazywaną w literaturze przedmiotu globalizacją, uznaje się za jeden z największych współczesnych paradoksów polegających na łączeniu ze sobą sprzeczności czy „hartowania w lokalnych warunkach skutków globalnej presji”²⁴.

Biorąc pod uwagę współczesny stan wiedzy ekonomicznej, można wyrazić pogląd, iż bez procesów globalizacji i glocalizacji, a więc bez podejmowania działań w środowisku lokalnym, regionalnym, krajowym, międzynarodowym oraz typowej dla globalizacji otwartości różnych podmiotów na świat, turystyka nie stałaby się przemysłem, z jakim obecnie mamy do czynienia - zapewniającym dochód jednostkom, zyski przedsiębiorstwom, korzyści społecznościom lokalnym i regionom, a państwom całego świata znaczący wkład do produktu krajowego brutto (PKB).

Pomimo iż miernik PKB rozpatruje się w skali krajowej, jego wielkość determinowana jest przez wiele czynników, w tym m.in. również poprzez decyzje podejmowane na poziomie międzynarodowym, krajowym, regionalnym czy lokalnym. W jego strukturę wchodzi również wydatki, jakie na obszarach poszczególnych państw ponoszą turyści, w tym turyści zagraniczni, których proliferacja implikowana jest postępującą globalizacją. Ograniczenie procesu globalizacji, do którego doszło w okresie wystąpienia fali światowej pandemii koronawirusa COVID-19, objawiające się obostrzeniami i utrudnieniem w odbywaniu podróży międzynarodowych, przełożyło się na znaczący spadek dochodów z turystyki (i branż z nią powiązanych) poszczególnych gospodarek świata. Pozwoliło dostrzec zależność pomiędzy globalizacją a zjawiskiem turystyki, z której jasno wynika, że gdyby nie procesy globalizacji, nie byłoby w ogóle turystyki międzynarodowej, a jedynie turystyką wewnątrzkrajową, którą można określić jako domową lub lokalną. Pomijając oczywiste kwestie dochodowe, jakie gwarantuje przepływ ruchu turystycznego z zagranicy, należy zauważyć, że bez rozwoju - czy w ogóle bez istnienia turystyki międzynarodowej - cała gospodarka światowa, której przedstawiciele korzystają w realizacji celów biznesowych zagranicą z usług turystycznych (wszak wyjazdy służbowe są formą turystyki biznesowej zaliczaną do kategorii turystyki) nie wzrastałaby w tempie, do którego nowoczesne społeczeństwa

²⁴

Zob. M. Słodowa-Helpe, *Między globalizacją a glocalizacją*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2017, vol. 5, no 5, s. 8.

przywykły. Oznacza to, że pomiędzy globalizacją a turystyką istnieje silny związek objawiający się wzajemną determinacją ich rozwoju.

Dla procesu globalizacji, a także dla związku turystyki z globalizacją, kluczową kwestię stanowi lokalność, którą rozumieć można jako wyodrębnioną przestrzeń geograficzną wraz z zamieszkującą ją i tworzącą wspólnotę lokalną społecznością posiadającą określony charakter, w którym istotne są tożsamość i dziedzictwo kulturowe. Lokalność jest dopełnieniem współzależności zachodzących pomiędzy globalizacją a turystyką, a tworząca ją wspólnota społeczna stanowić może o rozwoju turystyki na swoim obszarze, związanych z nią procesach globalizacyjnych i wreszcie o samorozwoju określanym w literaturze przedmiotu terminem 'rozwój lokalny'. Społeczność lokalna partycypuje aktywnie bądź biernie w rozwoju poprzez tworzenie i udostępnianie turystom produktów i atrakcji turystycznych opartych najczęściej o lokalne dziedzictwo kulturowe. Wytworzony produkt turystyczny jest ściśle związany z miejscem, w którym jest powstał²⁵, toteż jego konsumpcja turystyczna zachodzi w warunkach lokalnych i jest w dużej części napędzana przez lokalne walory, budujące atrakcyjność danego miejsca dla odbiorców z zewnątrz – turystów krajowych i zagranicznych²⁶. Zależności te sprawiają, że globalizacja staje się zorientowana lokalnie, a oddziaływanie szczebla lokalnego, który nabiera w turystyce coraz większego znaczenia, zaczyna mieć zasięg globalny²⁷. Cooper twierdzi, iż globalizacja zorientowana lokalnie, w przypadku turystyki, zachodzi tam, gdzie jest ona wytwarzana i konsumowana. „Turystyka jest działalnością dostarczaną w lokalnych ośrodkach przez miejscową ludność (w najlepszym wypadku) i wspierającą się na miejscowej kulturze, kuchni i atrakcjach, którą dotyczą globalne procesy, stwarzając dylematy wynikające ze sprzężenia globalizacji z lokalnością”²⁸. Dylematy te dotyczą najczęściej negatywnych skutków globalizacji – takich jak m.in. akulturacja, kontrowersje i konflikty społeczne, czy utowarowienie.

²⁵ H. L. Theuns, *Globalization and Tourism: Pros and Cons*, TRR, 33(1), 2008, s. 101.

²⁶ T. N. Clark, *The city as an entertainment machine*, Research in Urban Policy, vol. 9, 2004, Oxford, s. 294.

²⁷ P. Zmyślony, *Globalizacja i turystyka w miastach: korzyści i zagrożenia*, Folia Turistica, nr 25 (2), Kraków 2011, s. 331-332.

²⁸ C. Cooper, *Globalization is more than an economic phenomenon*, TRR, 33(1), 2008, 109.

PODSUMOWANIE

Pojmowana współcześnie turystyka to zdecydowanie coś więcej aniżeli forma spędzenia czasu wolnego zorientowana na wypoczynek, rekreację, zwiedzanie zabytków czy rozrywkę. To globalna, partycypująca w układach lokalnych, gospodarka, ukierunkowana w swoim rozwoju zarówno na indywidualne jednostki jak i na inne kooperujące z nią bezpośrednio i pośrednio przedsiębiorstwa, dla których stanowi czynnik wzrostu.

Procesy turystyki i globalizacji są ze sobą silnie skorelowane i zachodzą w układach lokalnych, wywołując zjawisko glocalizacji, czyli globalizacji zorientowanej lokalnie. Najważniejszą i najbardziej charakterystyczną cechą tego zjawiska jest nierozzerwalność wymiarów: lokalnego i globalnego, która również stanowi właściwość turystyki i powoduje, że działania na rzecz rozwoju gospodarki turystycznej podejmowane na szczeblu lokalnym, we wspólnotach samorządowych, mają także zasięg globalny.

Turystyka jest globalnie rozwiniętym zjawiskiem, tworzącym długi łańcuch zależności, którego ogniwa stanowią także podmioty innych sektorów, w tym również te działające tylko w środowisku lokalnym. Na poziomie powiązań, jakie jej towarzyszą, nie jest w stanie rozwijać się z ograniczeniem ruchu międzynarodowego, o czym świat miał się możliwość przekonać się w okresie lockdownu spowodowanego pandemią COVID-19. Ograniczenie funkcjonowania turystyki międzynarodowej oznacza brak dochodów w całym zależnym od niej systemie, a także w branżach na pozór od niej niezależnych, a korzystających na co dzień z jej narzędzi, usług czy nawet efektów. Implikuje poważne problemy gospodarcze dla całego świata, w tym dla Polski, której duże miasta m.in. Warszawa, Gdańsk, Poznań, Kraków określić można już miastami globalnymi.

BIBLIOGRAFIA

1. Aleziak W., *Globalna polityka turystyczna - utopia, alternatywa, czy konieczność?*, „Folia Turistica”, nr 25 (2), Kraków 2011.
2. Clark T. N., *The city as an entertainment machine*, „Research in Urban Policy”, vol. 9, Elsevier, 2004, Oxford.
3. Cooper C., *Globalization is more than an economic phenomenon*, „Tourism Recreation Research”, 33(1): 2008, 109-111.

4. Durydiwka M., *Między tradycją a nowoczesnością. Wybrane aspekty przemian kulturowych pod wpływem turystyki na przykładzie regionów recepcyjnych*, „Turystyka Kulturowa”, nr 10/2014.
5. Dwyer I., Edwards D., Mistilis N., Scott N., Cooper Ch., Roman C., *Trends Underpinning Tourism to 2020 An analysis of key drivers for change*, CRC, 2008.
6. Gołębski G., *Kompendium wiedzy o turystyce*, PWN, Poznań 2002.
7. Gaworecki W., *Turystyka*, PWE, Warszawa 2007.
8. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J., *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Polity Press, Cambridge 2000.
9. Herzig M., Zdebski J., *Psychologia w pracy pilota wycieczek* [w:] *Kompendium pilota wycieczek*, (red.) Kruczek Z., Proksenia, Kraków 2009.
10. Hjalager, A. M., *Stages in the Economic Globalization of Tourism*, „Annals of Tourism Research” 2007, 34 (2), 437–57.
11. Jędrzejczyk I., *Turystyka jako element integracji ekonomicznej i kulturowej* [w:] *Turystyka w Polsce w warunkach integracji europejskiej i globalizacji rynku światowego*, AWF, Katowice 2003.
12. Kachniewska M., *Franchising jako narzędzie budowy łańcucha wartości przedsiębiorstw hotelarskich na europejskim rynku turystycznym* [w:] *Wspólna Europa. Tworzenie wartości przedsiębiorstwa na rynku Unii Europejskiej*, Szkoła Główna Handlowa Warszawa 2007.
13. Meyer B., *Turystyka a ład przestrzenny - wzajemne relacje*, „Turyzm” 2011, 21, 1-2.
14. Mazurkiewicz L., *O istocie turystyki kulturowej*, „Turystyka i Rekreacja”, t. 4/2008.
15. Nankervis R. A., Wan D., Chin Huat Ong, *Globalization, employment and vulnerability and sustainability issues: The hotel industry in ASEAN*, „Management Research Review”, Vol. 23, No. 2–4.
16. Osójca-Kozłowska S., *Heritage unwanted and desired. The “Red Baron” as a tourist product of the town of Świdnica*, „Central and Eastern European Journal of Management and Economics”, Vol. 5, No. 4, 2017, s. 146-167.

17. Przecławski K., *Deontology of tourism* [w:] *Tourism development: environmental and community issues*. John Wiley and Sons Cooper C., Wanhill S., Chichester, Toronto, 1997, 105-111.
18. Słodowa-Helpa M., *Między globalizacją a glocalizacją*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2017, vol. 5. no 5, s. 8.
19. Song H., Li G., Cao Z., *Tourism and Economic Globalization: An Emerging Research Agenda*, „Journal of Travel Research” 2018, Vol. 57(8), 999–1011.
20. Stiglitz J., *Globalization and its Discontents*, Penguin, 2002, London.
21. Theuns H. L., *Globalization and Tourism: Pros and Cons*, „Tourism Recreation Research” 2008, 33(1), 99-105.
22. Tulibacki T., *Organizacja pracy*, WSiP, Warszawa 2009.
23. Winiarski R., Zdebski J., *Psychologia turystyki*, WAiP, Warszawa 2008.
24. Zmyślony P., *Globalizacja i turystyka w miastach: korzyści i zagrożenia*, „Folia Turistica”, nr 25 (2), Kraków 2011, s. 331-342.

TOURISM AS AN EXAMPLE OF DIFFUSION AND PERMANENCE OF TWO DIMENSIONS - GLOBAL AND LOCAL

Summary: The study focuses on the phenomenon of tourism, which has turned from an elite phenomenon of marginal economic importance to a global economy and a catalyst for the development of countries, regions and local communities. The main aim of the considerations is the study of the relationship between tourism and globalization, as well as the mutual relations for its development at the local and global levels, referred to as glocalisation. In the tourism economy, considered the most globalized among all other industries, they take on the features of permanence. The text is reviewing and systematising, it explains the reasons for the inseparability of the two dimensions connecting tourism and their relations, as well as conclusions and analyzes based on research carried out using the desk research method.

Keywords: Tourism, tourism economy, globalization, glocalisation, gloturism.

POLITYKA ZAGRANICZNA II RZECZYPOSPOLITEJ JAKO PRÓBA ODNALEZIENIA SIĘ ODRODZONEGO PAŃSTWA W EUROPEJSKIM SYSTEMIE RÓWNOWAGI SIŁ

Streszczenie: Praca poświęcona jest polityce zagranicznej prowadzonej przez II Rzeczpospolitą w okresie tzw. XX-lecia Międzywojennego, czyli w latach 1918-1919. Na wstępie nakreślona została sytuacja międzynarodowa oraz tworzący się w Europie nowy ład, w którym odradzające się państwo musiało się odnaleźć. Krótko przedstawiony został proces krystalizowania się granic II RP. W następnej części pracy wskazane są strategiczne cele polskiej polityki zagranicznej oraz opisany został proces formowania sojuszy politycznych i wojskowych, które miały zapewnić realizację owych celów. Następnie opisane zostały działania polskiej dyplomacji na arenie europejskiej, zarówno poprzez członkostwo w Lidze Narodów, promowanie międzynarodowych paktów bezpieczeństwa zbiorowego jak i bezpośrednie relacje z sąsiednimi krajami- przede wszystkim Niemcami i ZSRR. W ramach zakończenia, autor próbuje wskazać przyczyny niepowodzenia w realizacji elementarnych celów polityki zagranicznej II RP (czyli zachowania integralności terytorialnej i suwerenności), szukając ich zarówno w błędach strategicznych polskiej dyplomacji jak i sytuacji w Europie.

Słowa kluczowe: Liga Narodów, II Rzeczpospolita, III Rzesza, Związek Radziecki, polityka równowagi, polityka zagraniczna.

¹ Student, Uniwersytet Wrocławski; ORCID: 0000-0001-7558-6999

WSTĘP

11 listopada to data celebrowana w całej Europie jako zakończenie I wojny światowej, czyli konfliktu tyleż wielkiego co tragicznego dla jego prodymatorów. Wielka Wojna bywa dzisiaj nazywana zbiorowym samobójstwem mocarstw. Europejscy władcy i politycy wychowani w blasku *la belle époque* przekonani o potędze i prymacie swoich krajów na kontynencie parli do szybkiej i zwycięskiej wojny, poprzez którą mieli urzeczywistnić swoje aspiracje. Niestety owa „szybka i zwycięska” wojna ciągnęła się przeszło cztery lata i pomimo zdecydowanej militarnej wiktoryi państw ententy trudno mówić o jakimkolwiek europejskim mocarstwie jako o zwycięzcy. Zrujnowanie kontynentu, poświęcenie milionów ludzkich istnień i konieczność interwencji Stanów Zjednoczonych sprawiło, że Europa bezpowrotnie straciła prymat na kontynencie. Wskutek realizowania przez amerykańskiego prezydenta polityki „nowej dyplomacji” i „samostanowienia narodów”, powojenna Europa stała się miejscem nieprzypominającym areny przedwojennej równowagi sił. Dwa filary wcześniejszego ładu, Austro-Węgry i Rosja przestały istnieć, a na kontynencie pojawiło się dziesięć nowych państw. Jednym z nich była odradzająca się po 123 latach Polska. Ustalenia międzynarodowego konsensusu co do niepodległości Rzeczypospolitej, wymagało ze strony młodego państwa odpowiednich działań politycznych (a z początku także militarnych), aby tę niepodległość zabezpieczyć, a także osiągnąć w granicach gwarantujących maksymalny poziom bezpieczeństwa. Celem pracy jest przedstawienie polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej, jako Państwa powracającego do Europy, którego głównymi celami było wywalczenie sobie pozycji w Lidze Narodów – nowopowstałym kolegialnym organie bezpieczeństwa zbiorowego, a także zabezpieczenie granic państwa, przede wszystkim ze wschodu i zachodu. Zakres chronologiczny obejmuje okres istnienia niepodległej i suwerennej II Rzeczypospolitej od symbolicznej daty odzyskania niepodległości 11.11.1918 r. do również symbolicznej daty kapitulacji Warszawy 28.09.1939 r. Nie opisuję późniejszych działań polityki zagranicznej w ciągu II wojny światowej, ponieważ nie była to polityka suwerenna, a polskie terytorium było pod okupacją obcych wojsk.

WALKA II RP O POZYCJĘ W POWOJENNEJ EUROPIE

Największy wpływ na stosunek sił w Europie na początku XX-lecia międzywojennego miały postanowienia Konferencji w Paryżu obradującej od

18.01.1918 r. do 21.01.1920 r. Nowy ład charakteryzował się utraceniem pozycji mocarstwowej przez Niemcy, dominacją Francji i Wlk. Brytanii, oraz pojawieniem się wielu nowych państw w Europie. Elementem służącym do utrzymania pokoju miała być powstała w 1920 r. Liga Narodów, czyli organizacja międzynarodowa starająca się odgrywać rolę mediatora pomiędzy skonfliktowanymi stronami. W Lidze zabrakło izolowanych Rosji Radzieckiej i Niemiec.

II RP powstała w wyniku klęski trzech państw zaborczych podczas I wojny światowej. Symboliczną datą odzyskania niepodległości jest wspomniana we wstępie data 11.11.1918 r., kiedy Józef Piłsudski przejął władzę w Warszawie. Rdzeniem II RP było dawne Królestwo Polskie z Pomorzem Gdańskim (bez Gdańska, który miał być Wolnym Miastem. Od tej pory zaczyna się okres kształtowania polskich granic zarówno orężem, jak i dyplomacją. Komitet Narodowy Polski Romana Dmowskiego przekonał mocarstwa zachodnie o konieczności utworzenia niepodległego i silnego państwa polskiego, co zaowocowało uznaniem przez Zachód polskiego rządu i obecności polskich przedstawicieli na konferencji pokojowej w Paryżu. Równoległe do działań dyplomatycznych, starano się militarnie powiększyć oraz zabezpieczyć młode państwo. Na zachodzie stosowano politykę faktów dokonanych. Zwycięskie Powstanie Wielkopolskie na przełomie lat 1918 i 1919, pozwoliło przyłączyć do kraju Wielkopolskę i usankcjonować to Traktatem Wersalskim. Trzy Powstania Śląskie z lat 1919-1921 doprowadziły do pomyślnego dla Polski podziału Górnego Śląska, zostawiając po stronie polskiej większość okręgu przemysłowego. Na wschodzie działania wojenne były konieczne do obrony przed Rosją Radziecką, która rozpoczęła ofensywę na zachód. Po odparciu rosyjskiego ataku 18.03.1921 r. podpisano Traktat Ryski ustalający polską granicę wschodnią od Dźwiny na południe, na zachód od Mińska do Zbrucza i Zbruczem do Dniestru. W trakcie wojny polsko-bolszewickiej wojska polskie podczas „buntu” gen. Żeligowskiego zajęły też Wileńszczyznę, do której rościli sobie prawa Litwini. W 1922 r. oficjalnie przyłączono ten obszar do Polski, co było przyczyną przewlekłego sporu z Litwą, ponieważ ta nigdy nie uznała Wilna w granicach polskich. Wykorzystując walkę Polski na wschodzie Czechosłowacja w 1919 r. zajęła polski Śląsk Cieszyński. Ostatecznie przyznano jej 56% powierzchni tego terytorium (tzw. Zaolzie), z czym nigdy nie pogodziła się Polska. Wskutek wojny stracono również możliwość zyskania plebiscytowych terytoriów na Mazurach i Powiślu. Proces kształtowania granic II RP zakończył się oficjalnie 15.03.1923 r., gdy Zachód uznał granice

II RP, jednak samodzielną politykę zagraniczną Polska mogła prowadzić już po odparciu bolszewików i zawarciu z nimi rozejmu 12.10.1920 r.

BUDOWA SOJUSZY POLITYCZNYCH I WOJSKOWYCH

Nowo powstałym państwom, w tym II RP zależało na utrzymaniu tego stanu rzeczy. Sytuacja międzynarodowa skłoniła Polskę do szukania sojusznika we Francji, z którą miała tego samego wroga w postaci Niemiec. 19.02.1921 r. podpisano polsko-francuski układ polityczny i konwencję wojskową. Układy przewidywały pomoc zbrojną w wypadku agresji Niemiec na jedno z państw oraz pomoc transportową i zaopatrzeniową w razie agresji Rosji Radzieckiej na Polskę. Drugim ważnym sprzymierzeńcem została Rumunia, która miała z II RP wspólnego wroga w postaci Rosji Radzieckiej. 03.03.1921 r. podpisano polsko-rumuńskie przymierze obronne i tajną konwencję wojskową. Postanowienia układu przewidywały pomoc militarną w razie ataku na jedno z państw ze strony Rosji Radzieckiej. Sojusze z Francją i Rumunią próbowano dopełnić porozumieniem z Czechosłowacją, ale z powodu wrogich stosunków między tymi krajami nie doszło do tego. Następnym elementem sieci sojuszy obronnych II RP, już po zawarciu traktatu w Rydze było porozumienie z państwami bałtyckimi (poza Litwą) podpisane 17.03.1922 r. Sygnatariusze zobowiązali się do zachowania życzliwej neutralności w razie agresji na któreś z państw i do prowadzenia wspólnej polityki wobec Rosji Radzieckiej. Obok Rumunii miały być one ważnym sojusznikiem na wschodzie. Dopełnieniem bloku sojuszków II RP był podpisany 23.07.1923 r. traktat z Turcją o wiecznym pokoju i przyjaźni. Sojusz miał znaczenie czysto symboliczne. Podpisując go kierowano się utrzymywaniem jak najlepszych stosunków z europejskimi sąsiadami ZSRR², ³. Podstawowym celem tej misternej sieci sojuszków było zapewnienie sobie bezpieczeństwa w razie agresji niemieckiej bądź radzieckiej. Co prawda w roku 1921 zagrożenia bezpośredniego nie było z powodu słabości Niemiec i Rosji, jednak zdawano sobie sprawę z tymczasowości tego stanu rzeczy.

² M. K. Kamiński, M. J. Zacharias, *Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa 1987, s. 70-73

³ 30.12.1922 r. w miejsce Rosji Radzieckiej wprowadzono nazwę Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR).

WZMACNIANIE POZYCJI W LIDZE NARODÓW I WALKA Z WIDMEM NIEMIECKO-ROSYJSKIEGO SOJUSZU

W 1922 r. odbyła się światowa konferencja ekonomiczna w Genui, na którą zostały zaproszone także izolowane wcześniej Niemcy i Rosja Radziecka, które 16.04 podpisały układ w Rapallo. Regulował on wszystkie spory, przywracał stosunki dyplomatyczne oraz przewidywał nastąpienie ożywionej niemiecko-rosyjskiej współpracy gospodarczej. 11.08 uzupełniono traktat porozumieniem o współpracy wojskowej. Układ w Rapallo przynosił duże korzyści obu ze stron. Rosji Radzieckiej dawał możliwość wyjścia z izolacji międzynarodowej za najniższą cenę, a Niemcy wzmocniły swoją pozycję w stosunku do Ligi Narodów. Największym przegranym z powodu porozumienia niemiecko-rosyjskiego była II RP, ponieważ traktat w Rapallo pośrednio zawarty był przeciwko Polsce. Jak pisał Stanisław Cat-Mackiewicz *Polska przegrywa, jeśli pomiędzy Niemcami a Rosją istnieje współdziałanie i solidarność*⁴. Zapowiadające się dobre stosunki niemiecko-radzieckie zaniepokoiły polskich polityków. 08.06.1922 r. upadł rząd, a na stanowisku MSZ Konstanty Skirmut został zastąpiony przez Gabriela Narutowicza. Porozumienie niemiecko-radzieckie przestraszyło również Zachód i stało się jedną z przyczyn prowadzenia przezeń za parę lat przyjaznej polityki wobec Niemiec i poskramiania rewanżyzmu możliwością rewizji niemieckiej granicy wschodniej.

Po podpisaniu traktatu w Rapallo w II RP dawało się odczuć napięcie i niepewność spowodowane możliwością konfliktu zbrojnego na wschodzie. Z powodu ruchu wojsk radzieckich blisko polskiej wschodniej granicy przedłużono w II RP służbę wojskową. Sytuacja uspokoiła się dopiero latem. Z kolei z Niemcami nastąpiło chwilowe odprężenie, ponieważ rozwój niemiecko-radzieckiego handlu wymagał tranzytu towarów przez II RP. W lipcu 1922 r. Republika Weimarska zniosła blokadę eksportu do Polski. Jednak ten stan zakończyła antyniemiecka polityka premiera Francji Raimonda Poincaré'a, której rezultatem była okupacja Zagłębia Ruhry przez wojska francuskie w 1923 mająca wyegzekwować spłatę reparacji wojennych⁵. II RP poparła akcję Francji, z którą ożywiła swoje kontakty wojskowe po Rapallo. W maju z wizytą do Polski przybył marszałek Francji Foch w celu opracowania planu wojny obronnej przeciw Niemcom, został też symbolicznie mianowany Marszałkiem Polski. Polityka Poincaré'a (1922-1924 r.) to ostatni

⁴ S. Cat-Mackiewicz, *O jedenastej- powiada aktor- sztuka jest skończona. Polityka Józefa Becka*, Kraków, 2012, s. 33.

⁵ J. Krasuski „Między wojnami”, Warszawa 1985, s. 70.

czas, kiedy Francja zabiegała o wzmocnienie współpracy polsko-francuskiej i prowadziła aktywną politykę antyniemiecką. W czerwcu 1924 r. władzę we Francji przejmuje skłonniejszy do łagodniejszego traktowania Niemiec kartel lewicy. Na rezultaty zmiany francuskiej i europejskiej polityki nie trzeba było długo czekać. W 1924 r. uchwalono „plan Dawesa” poprawiający warunki spłaty reparacji wojennych. 16.10.1925 r. z inicjatywy Niemiec z początku roku podpisano układy lokareńskie gwarantujące niemiecką granicę z Francją i Belgią. Traktat nie obejmował swoim zasięgiem granic II RP. Oznaczało to, że Francja wyżej wyceniła porozumienie się z Niemcami niż interesy jej polskiego sojusznika. Informacja o podpisaniu paktu w Locarno spotkała się w Polsce z niepokojem.

Stosunki polsko-niemieckie w 1925 r (szczególnie po układzie w Locarno). uległy pogorszeniu. Celem niemieckiego MSZ von Stresemanna było dążenie do zachwiania pozycji Polski na arenie międzynarodowej poprzez eskalację konfliktu w Gdańsku, podburzanie mniejszości niemieckiej na terenie II RP i doprowadzenie Polski do jak najgorszej sytuacji ekonomicznej (w tym celu wywołano wojnę celną), by potem móc dokonać rewizji granicy wschodniej.

Do umiarkowanych sukcesów z lat 1925-1926 należy jedynie konkordat, czyli pośrednie uznanie polskich granic przez Watykan i przedłużenie konwencji wojskowej z Rumunią. Lata te były przełomowe w Europie, ponieważ od tego czasu. Francja prowadziła defensywną politykę zagraniczną zadowolone złudnym lokareńskim systemem bezpieczeństwa, a Niemcy wychodziły z izolacji i zdobywały równorzędną pozycję w stosunkach z państwami zachodnimi. Nadrzędnym celem Polski w następnych latach była ochrona przed niemieckim rewizjonizmem, próba osłabienia porozumienia rosyjsko-niemieckiego i zachowanie znaczenia sojuszu z Francją.

W wyniku dokonanego 12-14.05.1926 r. tzw. przewrotu majowego, autorytarne rządy w II RP objął Józef Piłsudski wraz z jego stronnikami. W nowym rządzie Marszałek miał wpływ na prowadzenie polityki zagranicznej. Jej kurs nie zmienił się dynamicznie, nie przewidywano żadnych gwałtownych wydarzeń na arenie europejskiej w najbliższych latach. Na MSZ wybrano 15.05.1926 r. Augusta Zaleskiego. Piłsudski wraz z Zaleskim ustalili, że Polska powinna starać się poprawić stosunki z Niemcami i ZSRR, oraz utrzymać obecne sojusze wojskowe. Szybko okazało się, że porozumienie z Berlinem nie byłoby możliwe bez rewizji granicy wschodniej. Wobec tego pierwszym poważnym problemem Zaleskiego było spodziewane przystąpienie Niemiec do Ligi Narodów i ich wejście do Rady Ligi we wrześniu 1926r.,

co ułatwiłoby prowadzenie antypolskiej polityki na arenie międzynarodowej i używanie w tym celu Małego Traktatu Wersalskiego⁶. W odpowiedzi na to MSZ wystarał się o wybór II RP, jako półstałego członka Rady Ligi Narodów w tym samym miesiącu. Pomogło to w odpieraniu ataków niemieckich na arenie międzynarodowej w następnych latach.

II RP z uwagi na napięte stosunki z ZSRR i Niemcami, w 1927 r. wysunęła projekt międzynarodowego paktu wyrzekającego się prowadzenia wojny, jako środka polityki zagranicznej. Pomysł ten urzeczywistnił się rok później. 27.08.1928 r. podpisano otwarty pakt Brianda-Kellogga (od nazwisk MSZ Francji i Stanów Zjednoczonych) o wyrzeczeniu się wojny. W związku z powolną ratyfikacją paktu Zaleski i zastępca MSZ ZSRR Litwinow postanowili podpisać protokół wprowadzający pakt Brianda-Kellogga w Europie wschodniej niezależnie od jego ratyfikacji. Ostatecznie tzw. „protokół Litwinowa” podpisano 09.02.1929r. Sygnatariuszami była Polska, Łotwa, Estonia, ZSRR i Rumunia. Podpisanie protokołu Litwinowa doprowadziło do nawiązania stosunków przez Rumunię z ZSRR i położyło fundamenty pod rozmowy o polsko-radzieckim układzie o nieagresji podpisanym 25.07.1932 r. Układ ten wieńczył starania wschodniej polityki zagranicznej II RP. Oczywiście zdawano sobie sprawę, że to trudna sytuacja wewnętrzna i zagrożenie ze strony Japonii zmusiły Związek Radziecki do zabezpieczenia od wschodu, jednak pakt ten pozwolił Polsce usamodzielić się w stosunkach międzynarodowych, wbić klin między niemiecko-radziecką współpracą (zawarcie układu spotkało się z dezaprobatą Niemiec) i pozwolił kontynuować prowadzenie solidarnej polityki wobec ZSRR z państwami Bałtyckimi. Sowietzi zobowiązali się bowiem do zawarcia równoległe paktów o nieagresji z bałtyckimi sojusznikami Polski.

W latach 1928-1932 II RP stosunki z Republiką Weimarską stawały się coraz bardziej napięte. Wzmocnione zakończeniem okupacji wojskowej Nadrenii w 1929 r. Niemcy osiągnęły apogeum swojej antypolskiej polityki nie rezygnując z lansowania tezy na Zachodzie o pokojowej rewizji granic. Punkt kulminacyjny napięć polsko-weimarskich (i gdańskich) wystąpił w czerwcu 1932 r., kiedy Zaleski zagroził władzom gdańskim użycia siły, jeśli nie zaprzestaną utrudniać funkcjonowania Polaków w Wolnym Mieście. Niemcy świadome polskiej przewagi militarnej nie interweniowały w obronie gdańszczyzny i pozwoliło to unormować stosunki polsko-gdańskie.

⁶ Mały Traktat Wersalski został podpisany 28.06.1919 r. przez Polskę i gwarantował przez nią poszanowanie mniejszości narodowych zamieszkujących jej terytorium.

30.01.1933 r. do władzę w Niemczech objęli naziści. Piłsudski reagując na sytuację zagroził przeprowadzeniem wymierzonej w Niemcy wojny prewencyjnej. Najprawdopodobniej był to blef mający odwieść Hitlera od prowadzenia antypolskiej polityki. wzorem Republiki Weimarskiej, II RP nie byłaby w stanie takiej wojny w rzeczywistości przeprowadzić⁷.

Nowy kanclerz Niemiec, Adolf Hitler odszedł od polityki porozumienia z zachodem kosztem II RP. Niemcy nie ratyfikowały Paktu Czterech⁸ i 14.10.1933 r. wystąpiły z Ligi Narodów. Hitler planował w przyszłości napisać na Związek Radziecki, dlatego niedługo po objęciu rządów przerwał też niemiecko-rosyjską współpracę wojskową. Następnie III Rzesza zmierzała do porozumienia z Polską, z dwóch powodów. Chciała, aby II RP była niemieckim sojusznikiem podczas ataku na ZSRR, a także potrzebowała wyjść z izolacji politycznej zapoczątkowanej wystąpieniem z Ligi Narodów. Joseph Goebbels pisał w swoich pamiętnikach *Berlin-Belgrad-Warszawa. To już jest początek. Wyjście z izolacji. I uzbroić się po zęby. W ten sposób staniemy się znowu pożądanymi [partnerami]*⁹. Obie strony zawarły 26.01 1934 r. deklarację o niestosowaniu przemocy. Układ z Niemcami uniezależniał pozycję II RP wobec Zachodu i wzmacniał względem ZSRR, z którym w konsekwencji 05.03.1934 r. przedłużono układ o nieagresji na 11 lat. Pakt traktowany był przez Niemcy jako wstęp do współpracy przeciwko ZSRR, co przy odrzuceniu przez Polskę tych żądań w przyszłości stawiało pod znakiem zapytania trwałość porozumienia.

POLITYKA RÓWNEGO DYSTANSU

Zawarcie paktów o nieagresji z III Rzeszą i ZSRR zapoczątkowało nowy etap w polityce zagranicznej II RP. Skupiono się na zachowaniu równego dystansu pomiędzy tymi państwami. W mniejszym stopniu niż wcześniej oparto się na Lidze Narodów. Realizatorem tej polityki miał być powołany już 02.11.1932 r. na stanowisko MSZ Józef Beck. Zgodnie z nowymi wytycznymi polityki zagranicznej postąpiono w 1934 r, kiedy. Francja zaniepokojona działaniami III Rzeszy postanowiła stworzyć tzw. Pakt Wschodni,

⁷ *Idee wojny prewencyjnej wobec III Rzeszy w polskiej polityce zagranicznej 1932-1933*, <http://jpilsudski.org/>. [dostęp: 20.07.2021 r.].

⁸ Pakt Czterech - porozumienie między Wlk. Brytanią, Francją, Niemcami i Włochami w lipcu 1933 zawarte z inicjatywy Mussoliniego w obawie przed przyszłą ekspansją Hitlera. Wyraz polityki Zachodu dążącej do pogodzenia się z Niemcami za cenę rewizji postanowień wersalskich.

⁹ E. C. Król, *Joseph Goebbels Dzienniki*, Warszawa 2013, s. 285.

czyli europejski sojusz bezpieczeństwa w oparciu o Związek Radziecki. II RP nie chciała do niego przystąpić, ponieważ oznaczałoby to zbliżenie do Moskwy, co było sprzeczne z polityką równowagi. Ostatecznie projekt upadł i podpisano 02.05.1935 r. jedynie francusko-radziecki układ o wzajemnej pomocy. Jednak jeszcze w trakcie negocjacji, 08.10.1934 r. zaproszono ZSRR do Ligi Narodów. II RP obawiała się, że w tym wypadku Związek Radziecki zechce wykorzystać Mały Traktat Wersalski do jej destabilizacji wewnętrznej, i szykanowania na arenie międzynarodowej pod pretekstem obrony praw mniejszości narodowych tak samo jak robiła to Republika Weimarska. Dlatego 13.09.1934 r. II RP zdecydowała się go wypowiedzieć. Te dwa zdarzenia pokazują, że Polska faktycznie zaczęła prowadzić samodzielną politykę wobec Francji i Ligi Narodów, jednak te wydarzenia niewątpliwie negatywnie rzutowały na stosunki polsko-francuskie i polsko-radzieckie.

12.05.1935 r. umarł Józef Piłsudski i odtąd pełnię sterów w polityce zagranicznej przejął Beck. Zapowiadało to pewną zmianę. Marszałek widział w obu paktach o nieagresji możliwość zyskania na czasie przed nieuniknioną wojną. Beck natomiast nie doceniał możliwego niebezpieczeństwa ze strony Niemiec. Swoje stanowisko ugruntował po rozmowie z Hitlerem w lipcu 1935, kiedy kanclerz zapewnił go, że w jego interesie leży silna Polska u boku III Rzeszy¹⁰. Deklaracje były tylko częścią polityki Hitlera, która polegała na przekonaniu II RP do współpracy przeciwko ZSRR. Propozycje niemieckie ciągnęły się już od 1933 r. Początkowo były nieśmiałe i delikatne, jednak od 1935 r. się to zmieniło. Na początku 1935 r. III Rzesza powiększyła tonaż swojej marynarki wojennej i przywróciła obowiązkową służbę wojskową. Hitlerowi udało się też sprzymierzyć z Włochami, izolowanymi na arenie międzynarodowej z powodu zajęcia Abisynii. 25.11.1936 r. oba państwa wraz z Japonią podpisały tzw. „pakt antykominternowski” początkujący powstanie grupy Państw Osi. Dzięki temu III Rzesza zyskała mocniejszą pozycję w stosunku do II RP, co pozwoliło na formowanie coraz bardziej stanowczych żądań w następnych latach.

III Rzesza widząc słabość Ligi Narodów podczas kryzysu abisyńskiego zdecydowała się na remilitaryzację Nadrenii¹¹ 07.03.1936 r. wypowiadając *de facto* traktat w Locarno. Reagując na sytuację Francja próbowała stworzyć nowy zbiorowy system bezpieczeństwa z udziałem Niemiec zwany „Paktem Zachodnim”. Beck liczył na rozszerzenie paktu na Europę wschodnią i na

¹⁰ M. K. Kamiński, M. J. Zacharias, *Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej...* s. 200.

¹¹ Nadrenia według postanowień traktatu wersalskiego miała pozostać strefą zdemilitaryzowaną.

objęcie w nim ważnej roli przez Polskę. Próbował też wykorzystać sytuację do zacieśnienia współpracy wojskowej z Francją. Ostatecznie nie podpisano paktu z powodu sprzeciwu Wlk. Brytanii i Niemiec.

Rozwój sytuacji międzynarodowej po fiasku Paktu Zachodniego przybrał niebezpieczny obrót dla II RP. III Rzesza stawiała się coraz mocniejsza i zaczęła podporządkowywać sobie inne państwa. Pierwszą ofiarą ekspansjonizmu Hitlera była Austria. 12.03.1938 r. naziści przyłączyli ją do Niemiec (tzw. *Anschluss*). Po aneksji Austrii III Rzesza z trzech stron otoczyła Czechosłowację, co umożliwiało łatwe jej podporządkowanie. Proces ten rozpoczął się 29.09.1938 r. na konferencji w Monachium, gdzie przedstawiciele Wlk. Brytanii, Francji i Włoch oddali obszar czeskich Sudetów III Rzeszy. Beck zachował życzliwą neutralność wobec niemieckiej ekspansji. Starał się ją wykorzystać do stworzenia bloku państw zagrożonych przez III Rzeszę i ZSRR. 5 dni po *Anschlussie*, 17.03.1938 r. pod pretekstem konfliktu granicznego wysłano na Litwę ultimatum żądające nawiązania stosunków dyplomatycznych, które zostało skwapliwie przyjęte. Próbowano w ten sposób wyrwać Litwę ze strefy wpływów niemieckich i radzieckich. MSZ w czerwcu złożył też wizyty w Estonii, Norwegii i na Łotwie namawiając te państwa do projektu wspólnego sojuszu¹². Dzień po konferencji w Monachium, 30.09 II RP bez konsultacji z mocarstwami zajęła zbrojnie Zaolzie (zagarnięte przez Czechów 19 lat wcześniej). Próbowano przy tym nakłonić Węgry do zajęcia Rusi Zakarpackiej w celu osiągnięcia granicy z II RP i zachęcić Słowaków do separacji z Czechami oraz zbliżenia do Polski. Jednak działania zostały podjęte zbyt późno. Po *Anschlussie* i konferencji w Monachium państwa wschodnioeuropejskie znalazły się pod wpływem III Rzeszy lub bały się wobec niej wystąpić, a działania Becka zostały odebrane na arenie międzynarodowej, jako element współpracy polsko-niemieckiej^{13, 14}.

Niemcy po *Anschlussie* i anektowaniu czeskich Sudetów stały się bardzo pewne siebie wobec Polski. Właśnie w końcowych miesiącach 1938 wyjdą na jaw wszystkie błędy polityki II RP wobec III Rzeszy a „polityka równowagi” okaże się niemożliwa do dalszego prowadzenia. 24.10 MSZ Niemiec, Joachim von Ribbentrop przedstawił ambasadorowi polskiemu w Berlinie propozycję uregulowania spornych stosunków pomiędzy dwoma państwami. Oznaczało to wcielenie Gdańska do Rzeszy, poprowadzenia przez Pomorze

¹² M. K. Kamiński, M. J. Zacharias, *Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej...*, s. 239.

¹³ S. Cat-Mackiewicz, *O jedenastej...* s. 246.

¹⁴ *Polityka J. Becka wobec Anschlussu Austrii i kryzysu Czechosłowackiego*, <http://jpilsudski.org/> [dostęp: 20.07.2021 r.].

eksterytorialnej autostrady do Prus i przystąpienie Polski do Paktu antykominternowskiego. W zmian za to oferowano przedłużenie paktu o nieagresji o 25 lat. Żądania zostały odrzucone przez Becka, co rozgniewało Hitlera, który zaczął się liczyć z koniecznością użycia siły przeciwko II RP w przyszłości. Odbiło się na Polsce nierozwiązanie tych kwestii z Niemcami do 1935 r., kiedy pozycja II RP wobec nich była znacznie silniejsza.

Nie lepiej układały się stosunki z drugim członem „polityki równowagi”, czyli z ZSRR. Beck zaniedbał stosunki z Moskwą, skupiając się na izolowaniu jej wobec Francji (np. poprzez chęć oparcia Paktu Zachodniego na Polsce i niedopuszczenia ZSRR do niego). Poza tym, Sowietci potępiali agresywną politykę polską wobec Czechosłowacji i Litwy oraz obawiali się polsko-niemieckiego współdziałania i możliwej agresji na wschód. Dopiero pod koniec 1938 r. starano się unormować stosunki polsko-radzieckie, czego rezultatem była umowa handlowa zawarta 19.02.1939 r.¹⁵, co z kolei wywołało niezadowolenie i podejrzenia w Niemczech. Dobitnie to pokazuje, że dalsze lawirowanie między Berlinem a Moskwą nie było już wtedy możliwe.

POLITYKA ZAGRANICZNA W PRZEDDZIEN WYBUCHU II WOJNY ŚWIATOWEJ

W obliczu coraz agresywniejszych poczynań III Rzeszy Beck postanowił w styczniu 1939 naradzić się z premierem Składkowskim i Naczelnym Wodzem Rydzem-Śmigłym, co do dalszego postępowania. Ustalono, że Polska nie ugnie się pod żądaniami Niemiec i będzie bronić swojej suwerenności. Na tle sytuacji międzynarodowej było to działanie ryzykowne. 10.03.1939 r. przywódca ZSRR Józef Stalin pośrednio składa Niemcom ofertę powrotu do współpracy w trakcie słynnej *kasztanowej mowy*. 15.03 utworzono zależne od III Rzeszy Protektorat Czech i Moraw i Słowację w miejscu Czechosłowacji. Niemcy otaczały II RP już od trzech stron, co mocno utrudniało obronę granic w wypadku wojny. Jednak ta ostatnia niemiecka agresja spotyka się z ostrym sprzeciwem Wlk. Brytanii. Skutkowało to jej próbą utworzenia koalicji antyhitlerowskiej, a więc zbliżeniem do Polski i jej pozyskaniem, jako sojusznika przeciw III Rzeszy. 31.03.1939 r. brytyjski premier udzielił II RP gwarancji pomocy w wypadku agresji niemieckiej, 06.04 Beck w Londynie podpisał traktat o wzajemnej pomocy. Trudno pozytywnie ocenić ten ruch dyplomacji polskiej. III Rzesza uznała to za złamanie układu o nieagresji

¹⁵

M. K. Kamiński, M. J. Zacharias, *Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej...* s. 256.

z 1934r. i wypowiedziała go 28.04. Ostatecznie przypieczętowało to atak III Rzeszy na Polskę i porozumienie z ZSRR, ponieważ Hitler planując podbić Europę Zachodnią, w tym Wlk. Brytanię i Francję, nie mógł sobie pozwolić na narażenie się na atak od tyłu ich polskiego sojusznika. Poza tym w 1939r. Wlk. Brytania ani Francja nie były gotowe do wojny. Wśród historyków pojawia się opinia, że gwarancje brytyjskie były jedynie próbą zyskania na czasie i cynicznego skierowania niemieckiej ekspansji w pierwszej kolejności na Polskę.

Ostatnie miesiące przed wojną ubiegły na przygotowaniu Polski do wojny obronnej z Niemcami. Znamienne jest to, że Beck nie dostrzegł niebezpieczeństwa radzieckiego. Nawet informacja o podpisanym 23.08 niemiecko-rosyjskim pakcie Ribbentrop-Mołotow nie zmieniła tego. Prawdopodobnie nie wiedział on ani nie podejrzewał o występowaniu tajnego punktu o podziale Europy wschodniej (w tym IIRP) na strefy wpływów obu państw. Po podpisaniu go Hitler wyznaczył termin agresji na Polskę na 26.08, jednak swoje plany zawiesił, kiedy dowiedział się o odpisaniu polsko-brytyjskiego układu sojuszniczego 25.08, mówiącego o wzajemnej pomocy w wypadku ataku Niemiec. Kiedy kanclerz upewnił się, że nie będzie się z tym aktem wiązała pomoc zbrojna Brytyjczyków, wyznaczył termin ataku na 01.09. II RP szła na wojnę z III Rzeszą razem z Wlk. Brytanią, zobowiązaną układem sojuszniczym i Francją, którą obowiązywała konwencja wojskowa z 1921 r. Teoretycznie nie można było sobie wyobrazić lepszego sojuszu obronnego. Zaatakowanie Niemiec przez Francję i Wlk. Brytanię w razie niemieckiej agresji na Polskę leżało w ich interesie, ponieważ posiadając tak dużą przewagę wojsk nad Renem mogły wkroczyć do Niemiec i pokonać Hitlera. Patrząc jednak na politykę zagraniczną tych państw wcześniej, można było mieć wątpliwości, czy wobec agresji niemieckiej nie postąpią tak samo jak wobec remilitaryzacji Nadrenii, *Anschlussu* i Monachium. Nie są to wnioski formułowane *post factum*, ponieważ już Piłsudski w prywatnych rozmowach przyznawał, że wątpi czy Francja przyjdzie Polsce z pomocą¹⁶, a Władysław Studnicki latem 1939 wydał książkę *Wobec nadchodzącej II wojny światowej*, w której przewidywał bierność sojuszników w razie niemieckiej agresji i interwencję ZSRR¹⁷. Przewidywania te potwierdziły się. 01.09.1939 r. Hitler napada na II RP, a 17.09 zgodnie z tajnym punktem paktu Ribbentrop-Mołotow wkracza na polskie ziemie ZSRR. Wypowiedzenie wojny Niemcom przez sojuszników polskich

¹⁶ Tamże, s. 123.

¹⁷ R. Habielski, *O polityce zagranicznej lat 1918-1939*, <http://jpilsudski.org/> [dostęp: 20.07.2021 r.].

03.09 nie miało większego znaczenia, ponieważ zgodnie z przewidywaniami Hitlera nie zdecydowali się oni na większe działania wojenne. Warszawa kapituluje 28.09. i jest to dobry moment by przystąpić do podsumowania.

ZAKOŃCZENIE

Oceniając skuteczność polityki zagranicznej II RP na europejskiej arenie należy pamiętać, że głównym jej celem było zapewnienie państwu bezpieczeństwa i zachowanie suwerenności. Wraz ze zmianą układu sił w Europie, zmieniały się metody osiągnięcia tego zadania. W latach 1921-1926 polityka Polski polegania na Lidze Narodów i Francji nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. Nie udało się zapobiec porozumieniu Niemiec z Rosją Radziecką i z Zachodem. Te porozumienia pośrednio były wymierzone w II RP, co przyczyniło się do zmiany jej polityki. Od 1926, kiedy rządy przejął Józef Piłsudski, prowadzono politykę bardziej niezależną i priorytetem było ułożenie sobie poprawnych stosunków z dwoma sąsiadami. Polityka ta zaczęła odnosić sukcesy w odniesieniu do Związku Radzieckiego. W 1929 r. podpisano protokół Litwinowa, a 3 lata później układ o nieagresji. Szansa na stworzenie przyjaznych stosunków z Niemcami nastąpiła dopiero po dojściu Adolfa Hitlera do władzy. W 1934 r. podpisano z III Rzeszą układ o nieagresji. Pakty te stanowiły podstawę podjętej w latach 30. polityki równowagi, która ostatecznie okazała się porażką, ponieważ równoczesne dobre stosunki z III Rzeszą i ZSRR były jedynie efektem tymczasowej pozytywnej koniunktury międzynarodowej. Zdawał sobie z tego sprawę Piłsudski, mówiąc *Mając te dwa pakty siedzimy na dwu stołkach – to nie może trwać długo. Musimy wiedzieć, z którego spadniemy najpierw i kiedy*¹⁸. Parafrazując słowa Marszałka Beck nie zdawał sobie sprawy z niebezpieczeństwa upadku w przyszłości i chciał siedzieć przez cały czas na obydwu stołkach nie bacząc na to, że rozsuwają się one od siebie. W rezultacie skończyło się to głośnym upadkiem z obydwu stołków naraz. Zresztą politykę Becka, szczególnie w latach 1935-1938 trudno było uznać za faktyczne trzymanie równego dystansu między tymi państwami. Odbierano ją za proniemiecką, przyczyniającą się do wzmacniania Niemiec bez równoczesnego wzmacniania Polski. Można też zarzucić w tym okresie zaniedbanie stosunków z ZSRR i marginalizowanie roli ważnych wcześniej sojuszy z Rumunią i państwami bałtyckimi. Jeśli w istocie Beck chciał kontynuować politykę równowagi, a nie doprowadzić do związania z Niemcami

¹⁸ *Polityka równowagi i położenie międzynarodowe w latach 1931-1932*, <http://jpilsudski.org/> [dostęp: 01.11.2015 r.].

to przeciwstawił się III Rzeszy o wiele za późno, w momencie, kiedy II RP była już przez nią praktycznie otoczona od zachodu, a na wschodzie ZSRR tylko czyhał na zastąpienie Polski w roli wschodniego sojusznika Niemiec. W takiej sytuacji położenie Polski niewiele zmieniło nieoczekiwane i szczęśliwe zbliżenie do Wlk. Brytanii. Czymże więc były najgłośniejsze sukcesy Becka, czyli ultimatum wobec Litwy, zajęcie Zaolzia i doprowadzenie do zbliżenia z Wlk. Brytanią, jeśli nie wiązały się one ze zrealizowaniem podstawowego celu polityki zagranicznej II RP, a więc utrzymania suwerennego państwa? Na usprawiedliwienie Becka można zaznaczyć, że sam Piłsudski określił stworzenie państwa polskiego jako wstrzymanie koła historii na chwilę¹⁹. Być może upadek II RP był już przesądzony od chwili jego powstania, ponieważ koło historii prędzej czy później musiało zacząć się kręcić a Polska upaść tak jak powstała, z powodu niezależnej od Polaków koniunktury międzynarodowej, a alternatywne scenariusze różniłyby się tylko skalą klęski.

BIBLIOGRAFIA

1. Cat-Mackiewicz S., *O jedenastej- powiada aktor- sztuka jest skończona. Polityka Józefa Becka*, Kraków 2012.
2. Habielski R., *O polityce zagranicznej lat 1918-1939*, <http://jpilsudski.org/> [dostęp: 20.07.2021 r.].
3. *Idee wojny przewencyjnej wobec III Rzeszy w polskiej polityce zagranicznej 1932-1933*, <http://jpilsudski.org/> [dostęp: 20.07.2021 r.].
4. Kamiński M. K., Zacharias M. J., *Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa 1987.
5. Krasuski J., *„Między wojnami”*, Warszawa 1985.
6. Król E. C., *Joseph Goebbels Dzienniki*, Warszawa 2013.
7. Nałęcz T., „Wszystkie porażki marszałka”, <http://www.historia.newsweek.pl/> [dostęp: 20.07.2021 r.].
8. *Polityka J. Becka wobec Anschlussu Austrii i kryzysu Czechosłowackiego*, <http://jpilsudski.org/> [dostęp: 20.07.2021 r.].
9. *Polityka równowagi i położenie międzynarodowe w latach 1931-1932*, <http://jpilsudski.org/> [dostęp: 20.07.2021 r.]

¹⁹ T. Nałęcz, „Wszystkie porażki marszałka”, <http://www.historia.newsweek.pl/> [dostęp: 20.07.2021 r.].

THE FOREIGN POLICY THE SECOND REPUBLIC AS A TRIAL FINDING A RENEWED STATE IN THE EUROPEAN BALANCE OF POWER

Summary: The work is devoted to the foreign policy pursued by the Second Polish Republic in the period of the so-called The 20th anniversary of the interwar period, i.e. in the years 1918-1919. At the beginning, the international situation was outlined, as was the new order that was being created in Europe, in which the reborn state had to find its place. The process of crystallization of the borders of the Second Polish Republic is briefly presented. The next part of the work identifies the strategic goals of Polish foreign policy and describes the process of forming political and military alliances that were to ensure the achievement of these goals. Then, the activities of Polish diplomacy in the European arena were described, both through membership in the League of Nations, promotion of international collective security pacts and direct relations with neighboring countries - primarily Germany and the USSR. The Second Polish Republic (i.e. preserving territorial integrity and sovereignty), looking for them both in the strategic mistakes of Polish diplomacy and the situation in Europe.

Keywords: League of Nations, Second Polish Republic, Third Reich, Soviet Union, balance policy, foreign policy.

WPŁYW BEZPOŚREDNICH INWESTYCJI ZAGRANICZNYCH NA INNOWACYJNOŚĆ KRAJU GOSZCZĄCEGO

Cel badawczy: W artykule podjęto próbę analizy wpływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych na innowacyjność gospodarki kraju goszczącego. Pozwoliło to na wyodrębnienie syntetyczne głównych kanałów transferu innowacyjności wraz z identyfikacją kluczowych prawidłowości oraz wyzwań stojących przed lokalnymi podmiotami w związku z napływem nowych technologii. **Metody badawcze:** Artykuł ma charakter teoretyczny. W niniejszym artykule, zastosowano metody badawcze obejmujące analizę dorobku literatury z zakresu handlu zagranicznego, bezpośrednich inwestycji zagranicznych, mikro i makroekonomii. Do pogłębienia analizy wykorzystano przegląd modeli teoretycznych ukazujących efekty ekspansji inwestora zagranicznego w kraju goszczącym z podziałem na sferę mikro, mezo i makroekonomiczną. Eksploracja uzupełniona została stanem badań, które są zawarte w specjalistycznych raportach oraz literaturze przedmiotu.

Główne wnioski: Analiza pozwoliła na stwierdzenie, iż napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych do kraju goszczącego wiąże się z szeregiem korzyści jak i zagrożeń. Pozytywne aspekty wiążą się przede wszystkim z transferem technologii, licencji, *know-how*, metod organizacji pracy i produkcji. Ukazano również wagę inwestycji w kapitał ludzki i podnoszenia kwalifikacji lokalnych pracowników. Wartym podkreślenia jest fakt występowania efektów pośrednich, które ukazują się w procesie interakcji z podmiotami krajowymi. Dodatkowo, wśród głównych wyzwań związanych z ekspansją zagranicznych inwestorów wymienia się uzależnienie technologiczne oraz drenaż talentów.

Słowa kluczowe: bezpośrednie inwestycje zagraniczne, transfer technologii, innowacje.

¹ Uniwersytet w Białymstoku.

WSTĘP

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne stanowią motor w dokonywanych procesach rozwoju gospodarczego poszczególnych gospodarek. Tworzą one podstawę do napływu kapitału, skutkujący niwelowaniem barier rozwojowych oraz deficytu w krajach rozwijających się. Widoczny jest znaczący wzrost zainteresowania tematyką bezpośrednich inwestycji zagranicznych w badaniach teoretycznych oraz empirycznych, co wiąże się z głębokimi przemianami, które dokonują się w ramach procesów umiędzynarodowienia, postępu technicznego czy wzrostu handlu zagranicznego i powiązań międzynarodowych.

Analiza BIZ oraz ich roli w procesach gospodarczych była szczególnym przedmiotem badań na początku XXI wieku. Podejmowano ją wraz z badaniem dynamiki wzrostu gospodarczego oraz poszukiwano głównych determinant napływu zagranicznych inwestycji².

Istotna część wyników badań empirycznych, które dotyczą wpływu BIZ na kraj przyjmujący inwestycje wskazuje, że napływ BIZ jest ważnym źródłem

² P. Misztal, Bezpośrednie inwestycje zagraniczne jako czynnik wzrostu gospodarczego [w:] *Finanse: czasopismo Komitetu Nauk o Finansach PAN*, nr 1(5), Warszawa 2012, s. 9–34; V.N. Balasubramanyam, M. Salisu, D. Sapsford, Foreign direct investment and growth in EP and IS countries, „*The Economic Journal*”, 1996, No. 106; E. Borensztein, J. De Gregorio, J.W. Lee, How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?, „*Journal of International Economics*”, 1998, No. 45; M. Carkovic, R. Levine, Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth?, w: H.T. Moran, E. Graham, M. Blomstrom (eds.), *Does FDI Promote Development?*, Institute for International Economics, Washington 2002; L. Alfaro, A. Chanda, S. Kalemli-Ozcan, S. Sayek, How does foreign direct investment promote economic growth? Exploring the effects of financial markets on linkages, „*NBER Working Paper Series*”, 2006, No. 12522; M. Bengoa, B. Sanchez-Robles, Foreign direct investment, economic freedom and growth: new evidence from Latin America, „*European Journal of Political Economy*”, 2003, No 19; A. Cieślík, FDI in Central Europe's Transition: Early Results, Warsaw University, Faculty of Economic Sciences, Economic Discussion Paper 1996, vol. 28, Warsaw; M. Lansbury, N. Pain, K. Smidkova, Foreign Direct Investments in Central Europe since 1990: An Econometric Study, „*National Institute Economic Review*” 1996, no. 156(1), s. 104–113; P. Brenton, F. Di Mauro, M. Lucke, Economic Integration and FDI: An Empirical Analysis of Foreign Investment in the EU and in Central and Eastern Europe, „*Empirica*” 1999, no. 26(2), s. 95–121; V. Benacek, M. Gronicki, D. Holland, M. Sass, The Determinants and Impact of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe: A Comparison of Survey and Econometric Evidence, „*Transnational Corporations*” 2000, vol. 9(3), s. 163–212; K. Wach, L. Wojciechowski, Determinants of Inward FDI into Visegrad Countries: Empirical Evidence based on Panel Data for the Years 2000–2012, „*Economics and Business Review*” 2016, vol. 2(1), s. 34–52; D. Tang, The Determinants of European Union (EU) Foreign Direct Investments in the EU countries from Central and Eastern Europe during 1994–2012, „*Comparative Economic Research*” 2017, vol. 20(1), s. 75–99; I. Markowicz, D. Miłaszewicz, Analiza determinant bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Polsce, „*Wiadomości Statystyczne*” 2007, nr 6, s. 24–33; G. Ancyparowicz, Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej, „*Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*” 2009, nr 77, s. 89–103; A. Cieślík, Determinants of MNE Activity in Poland: The Case of Firms from EU-15, „*Entrepreneurial Business and Economics Review*” 2017, vol. 5(1), s. 151–167.

kapitału, stanowiąc podstawę dla krajowych inwestycji prywatnych. Wskazuje się również kreację nowych miejsc pracy oraz import technologii do kraju goszczącego, co może wpłynąć na wzrost gospodarczy.

Wartym podkreślenia jest fakt, iż znaczna część analiz makroempirycznych ukazuje słabe poparcie dla korzystnego wpływu BIZ na dynamikę wzrostu gospodarczego gospodarek przyjmujących inwestycje. Związane jest to z faktem posiadania zdolności do absorpcji pozytywnych efektów BIZ, która jest głęboko ograniczana przez wewnętrzne uwarunkowania kraju przyjmującego, tj. poziom wykształcenia obywateli, chłonność gospodarki czy stopień rozwoju lokalnego rynku finansowego.

W świetle rozważań wpływu BIZ na kraj goszczący należy zwrócić szczególną uwagę na postrzeganie ich jako źródło przemieszczenia wiedzy i technologii, które posiadają zdolność do wpływania na wzrost gospodarczy poprzez inwestycje w kapitał ludzki, sferę badań i rozwoju (B+R), infrastrukturę, szkolenia, czy technologie.

Innowacyjność przedsiębiorstw stanowi kluczowy czynnik pozwalający na utrzymanie przewagi konkurencyjnej. Posiada zatem charakter strategiczny, ponieważ wpływa na poprawę jakości produktów lub usług, poszerzanie rynków zbytu, minimalizację kosztów produkcji oraz współpracę z zewnętrznymi jednostkami. Strategiczne znaczenie innowacyjności rozumie się jako możliwość do tworzenia i wykorzystywania przez jednostki innowacji w praktyce i odnosi się do sfery zarządzania oraz finansowej działalności przedsiębiorstw³.

Istotną barierą w kreacji innowacyjności przedsiębiorstw jest brak wystarczających środków na zakup usług z obszaru sfery B+R. Przedsiębiorstwa z zagranicznym kapitałem charakteryzują się posiadaniem wystarczających środków finansowych na działania innowacyjne, stwarzając potencjalną sposobność na absorpcję innowacyjności przez podmioty krajowe⁴.

W artykule skoncentrowano się na teoretycznych aspektach problemu. Celem artykułu jest ukazanie wpływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych na innowacyjność kraju goszczącego. W celu dogłębnego wprowadzenia w tematykę handlu zagranicznego, w pracy ukazano obecny stan wiedzy dotyczący badań nad pojęciem relacji inwestycji bezpośrednich i wzrostem gospodarczym, ze szczególnym uwzględnieniem parametru związanego z innowacyjnością oraz przedstawiono przegląd efektów BIZ w podziale na skalę mikro, mezo oraz makroekonomiczną. Analiza ta stanowiła wprowadzenie do

³ M. Kolarz, Wpływ zagranicznych inwestycji bezpośrednich na innowacyjność przedsiębiorstw w Polsce, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, s. 7.

⁴ Tamże.

tematyki związanej z innowacyjnością, w której wyróżniono kategorie pośrednie i bezpośrednie.

WYMIAR NAPŁYWU KAPITAŁU ZAGRANICZNEGO DLA KRAJU PRZYJMUJĄCEGO INWESTYCJE W ŚWIETLE LITERATURY

Wśród podstawowych potrzeb krajów goszczących kapitał wymienianych literaturze wyróżnia się⁵:

- potrzebę modernizacji krajowej gospodarki,
- potrzebę unowocześnienia technologicznego gospodarki, z uwzględnieniem metod zarządzania,
- wypełnienie luki kapitałowej, powstających w wyniku niewystraczających oszczędności krajowych,
- potrzebę dynamizacji gospodarczej w regionach o niskim stopniu rozwoju,
- rozwój konkurencyjności gospodarki.

Należy również wskazać na korzyści ekonomiczne osiągane z tytułu napływu do kraju goszczącego omawianych inwestycji. Przedsiębiorstwa zagraniczne mogą w ten sposób osiągać większą skalę oraz dynamikę akumulacji kapitału. Inwestorzy bezpośredniego inwestowania celowo utrzymują w krajach goszczących niższy, wymagany stopień niedorozwoju, ponieważ luka rozwojowa jest zgodna z ich interesem.

Efekty, korzyści i zagrożenia BIZ w podziale na wiele form były dotąd częstym przedmiotem badań⁶. W tabeli 1. zaprezentowano korzystne i niekorzystne skutki oraz efekty w podziale na sferę mikro, mezo i makroekonomiczną.

⁵ W. Karaszewski, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne. polska na tle świata*, Wydawnictwo TNOiK „Dom Organizatora”, Toruń 2004, s. 72; W. Zysk, *Zagraniczne finansowanie potencjału gospodarczego- przypadek Polski* [w:] E. Gruszevska (red.), *Współczesne wyzwania rozwoju gospodarczego. Polityka i kreacja potencjału. Kreacja-Innowacyjność-Handel zagraniczny*, Część I, Wydawnictwo UwB, Białystok 2015, s. 316-317.

⁶ World Investment Report, UNCTAD, 1999, s. 235; M. Jaworek, M. Kuzel, *Efekty napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych do nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej na przykładzie Polski*, [w:] M. Dudek, *Inwestycje i handel w warunkach integracji europejskiej*, Uniwersytet Zielonogórski, Wyższa Szkoła Menedżerska w Legnicy, Legnica-Zielona Góra 2006, s. 9; A. Limański, I. Drabik, *Marketing międzynarodowy*, Difin, Warszawa 2010, s. 27; R. Oczkowska, *Międzynarodowa ekspansja przedsiębiorstw w warunkach globalizacji. Motywy, strategie, tendencje.*, Difin, Warszawa 2013, s. 99.

Tabela 1. Korzyści i zagrożenia wynikające z ekspansji inwestora zagranicznego w kraju goszczącym

Skala	Rodzaj efektu	Kategoria	Opis szczegółowy
Skala makro-ekonomiczna	Korzyści	wzrost	wspieranie rozwoju gospodarczego
			minimalizacja niedoboru kapitału
			rozbudowa produkcji
			łagodzenie niedoboru menedżerów
		bilans płatniczy	maksymalizacja wpływów dewizowych
			zastąpienie importu produkcją własną
			maksymalizacja eksportu
		efekt strukturalny	wyrównanie strukturalne gospodarki odniesieniu do sektorów
			regionalizacja struktury gospodarki
		zatrudnienie	tworzenie nowych miejsc pracy
	Zagrożenia	dekoniunktura	transfer zysków i kapitałów hamujący wzrost gospodarczy
			przejmowanie i likwidacja krajowych przedsiębiorstw
			import słabej jakości towarów
		kryzys walutowy	nadmierny import zmniejszający wpływy dewizowe
			przenoszenie zysków za granicę
		dualizm gospodarczy	inwestycje w rejonach rozwiniętych zniekształcające strukturę gospodarki
		bezrobocie	inwestowanie w wybrane sektory gospodarki
			redukcja potencjalnych miejsc pracy w ramach kapitałochłonnych systemów produkcji
Skala mezo-ekonomiczna	Korzyści	konkurencja	wzrost konkurencji w branżach
		poziom cen	masowa produkcja umożliwiająca stabilizację cen
			minimalizacja kosztów
		dyfuzja	postęp techniczny, w tym import technologii
			transfer kapitału ludzkiego
		środowisko	technologie przyjazne środowisku naturalnemu
	Zagrożenia	przewaga kapitałowa	minimalizacja konkurencji w branżach
			upadek przedsiębiorstw krajowych
			przejęcie przedsiębiorstw krajowych
		monopolizacja	wzrost cen
			maksymalizacja siły rynkowej
		nieadekwatność technologii	patenty
			import niedobrej kapitałochłonnej technologii
		degradacja środowiska	technologie niszczące środowisko naturalne

Skala mikro- ekonomiczna	Korzyści	płace	maksymalizacja wynagrodzeń
			fakultatywne świadczenia pracownicze
		awans społeczny	kariera w ramach korporacji
		podno- szenie kwalifikacji	inwestycje w szkolenia pracownicze
	Zagrożenia	kooperacja	zaopatrywanie się w materiały, surowce i usługi lokalnie
		drenaż siły roboczej	transfer pracowników uzdolnionych z krajowych przedsiębiorstw
			zwiększanie kosztów pracy
			zmniejszanie możliwości rozwoju
		prefero- wanie zagranicz- nego metod zarządzania	stopowanie awansów w stosunku do pracowni- ków lokalnych
		indoktry- nacja	metody kształcenia i ich zakres zgodny z intere- sami inwestora
			zmuszanie do utożsamiania się z filozofią działa- nia inwestora
		import zaopatrze- niowy	import materiałów i surowców

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Sporek, T. Kasperska-Sporek, Napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych do Polski w warunkach konkurencji globalnej i współczesnej globalizacji, [w:] W. Kraszewski (red), Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w podnoszeniu konkurencyjności polskiej gospodarki, Wydawnictwo UMK w Toruniu, Toruń 2005, s. 32-34; W. Zysk, Zagraniczne finansowanie potencjału gospodarczego- przypadek Polski [w:] E. Gruszevska (red.), Współczesne wyzwania rozwoju gospodarczego. Polityka i kreacja potencjału. Kreacja-Innowacyjność-Handel zagraniczny, Część I, Wydawnictwo UwB, Białystok 2015, s. 319.

Pośród pozytywnych aspektów, które wynikają z ekspansji BIZ, relacje między inwestorem bezpośrednim a gospodarką przyjmującą ukazują również brak porozumienia w sferze dywersyfikacji oraz zaawansowania technologicznego produkcji. Kraje goszczące podejmują działania niekorzystne z perspektywy rodzimego przemysłu, ponieważ finansują z własnych oni rozwój odpowiedniej infrastruktury, która jest niezbędna dla inwestorów, często

korzystając z narzędzi kredytujących. Postępowanie te uwidacznia występowanie efektu wypychania w relacji do inwestycji prowadzonych przez kapitał krajowy.

Nie należy również zapominać o efektach związanych z dominacją kulturową, tj. kult pieniądza oraz kształtowanie obywatela, który zorientowany jest na nieorganiczną konsumpcję przy pozornie kreowanym popycie (z łac. *homo consumit*)⁷.

WPŁYW BEZPOŚREDNICH INWESTYCJI ZAGRANICZNYCH NA INNOWACYJNOŚĆ GOSPODAREK KRAJÓW GOSZCZĄCYCH

W ramach analizy, skutki oddziaływania BIZ na innowacyjność podzielone zostały na bezpośrednie i pośrednie efekty inwestycji dla kraju przyjmującego oraz wyodrębniono typy działalności, tj. produkcyjno-usługowe oraz badawczo-rozwojowe.

Efekty bezpośrednio związane z działalnością produkcyjną zagranicznych inwestorów dokonywane są w ramach transferu wiedzy i technologii w celu gospodarczego wykorzystania ze spółki macierzystej lub spółek powiązanych zlokalizowanych w innych krajach do zagranicznej filii znajdującej się w kraju przeznaczenia. Technologia ta jest wprost wykorzystywana w procesie produkcyjnym (gdy kraj przyjmujący stanowi platformę eksportową inwestora zagranicznego) lub wymaga dostosowania do lokalnych warunków⁸.

W ogólnym znaczeniu, transfer technologii obejmuje trzy zmienne⁹:

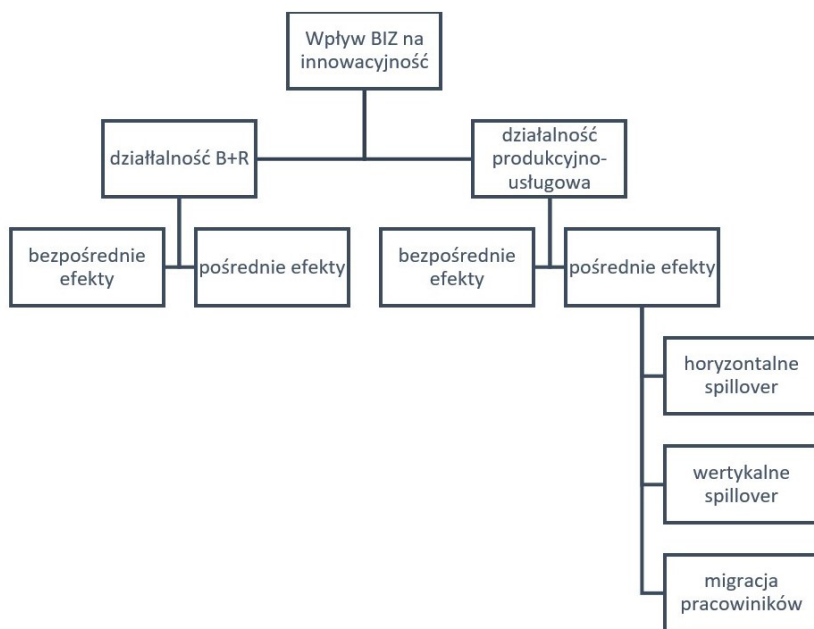
- metody produkcji zastosowane w narzędziach i maszynach,
- zbiór technik i procedur pozwalających na przetworzenie posiadanych zasobów w produkty i usługi (licencje, *know-how*),
- umiejętności niezbędne do przełożenia otrzymanej wiedzy do praktyki gospodarczej (np. poprzez wewnątrzzakładową wymianę pracowników).

⁷ T. Sporek, T. Kapserska-Sporek, Napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych do Polski w warunkach konkurencji globalnej i współczesnej globalizacji, [w:] W. Kraszewski (red), Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w podnoszeniu konkurencyjności polskiej gospodarki, Wydawnictwo UMK w Toruniu, Toruń 2005, s. 32-34; W. Zysk, Zagraniczne finansowanie potencjału gospodarczego- przypadek Polski [w:] E. Gruszeńska (red.), Współczesne wyzwania rozwoju gospodarczego. Polityka i kreacja potencjału. Kreacja-Innowacyjność-Handel zagraniczny, Część I, Wydawnictwo UwB, Białystok 2015, s. 317.

⁸ A. Wancio, Wpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych na innowacyjność gospodarek wschodzących. Przypadek Indii., [w:] K. Starzyk (red.), Problemy Gospodarki Światowej 9, Semper, Warszawa 2018, s. 66.

⁹ Tamże.

Rysunek 1. Schemat funkcjonowania wpływu BIZ na innowacyjność kraju goszczącego

Źródło: opracowanie własne.

Wiedza *know-how*, która towarzyszy procesowi transferu technologii jest ważna w aspekcie maksymalizacji zdolności produkcyjnych i produktywności przedsiębiorstwa bezpośredniego inwestowania. Informacje o metodach produkcji wchłonięte na etapie przystosowywania nabywanej z importu techniki stanowią ważny, aczkolwiek nie jedyny element transferu technologicznego. Absorpcja *know-how* następuje we wszystkich etapach produkcyjnych, np. poprzez proces kontroli jakości, korekcję planu technicznego czy metod organizacji procesu produkcyjnego w zakładzie, modyfikacje narzędzi oraz sprzętu, wykorzystanie odpowiednio różniących się materiałów i surowców czy rozstrzyganie problemów wynikających z każdej z wymienionych kwestii¹⁰.

Wśród skutków transferu technologii do kraju przyjmującego inwestycje wymienia się¹¹:

¹⁰ Tamże, s. 66-67.

¹¹ Tamże, s. 67, M. A. Weresa, Wpływ handlu zagranicznego i inwestycji bezpośrednich na innowacyjność polskiej gospodarki, [w:] Monografie i opracowania, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2002.

- maksymalizację zaawansowania technologicznego procesów produkcyjnych, co prowadzi do wzrostu produktywności. Efekt ten jest konsekwencją wyposażenia w nowoczesny sprzęt, maszyny, oprogramowanie oraz zmian w organizacji pracy czy technikach wytwarzania;
- pozytywny wpływ na strukturę gospodarki kraju przyjmującego inwestycje, np. poprzez proces industrializacji;
- uzależnienie technologiczne kraju goszczącego, np. poprzez występowania negatywnego zjawiska zastępowania krajowych inwestycji w innowacje inwestycjami zagranicznymi.

Wpływ BIZ na innowacyjność kraju przyjmującego może odbywać się również pośrednio, poprzez dyfuzję i transfer wiedzy oraz technologii do lokalnych podmiotów w ramach efektów *spillover*. Efekty te nie stanowią celu samego w sobie, lecz pojawiają się przy okazji i ich podział obejmuje oddziaływanie horyzontalne oraz wertykalne¹².

Horyzontalne efekty *spillover* definiowane są jako pozytywny bądź negatywny wpływ działalności zagranicznego inwestora na innowacyjność lokalnych podmiotów z tej samej branży. Miarą analizy ich występowania są zmiany produktywności krajowych przedsiębiorstw. Efekty te mają miejsce wówczas, gdy w wyniku napływu BIZ do danego sektora następuje zmiana w innowacyjności lokalnych podmiotów, np. poprzez maksymalizację lub pogorszenie skłonności do inicjacji nowych rozwiązań. W tym aspekcie wyróżnia się dwa efekty:

- demonstracji i naśladownictwa- zagadnienie te ma zastosowanie w szczególności w korporacjach transnarodowych, opierając się na założeniu, iż inwestorzy zagraniczni cechują się wyższym poziomem zaawansowania technologicznego niż przedsiębiorstwa krajowe. Korporacje, w wyniku stosowania innowacyjnych rozwiązań, tworzą możliwość do uczenia się podmiotom lokalnym w ramach uczestnictwa w działaniu tych technologii w lokalnym środowisku, co w literaturze nosi nazwę efektu demonstracji (*demonstrative effect*)¹³. W takich warunkach, krajowe podmioty mogą obserwować stosowane przez bezpośredniego inwestora technologie, praktyki marketingowe, strategie biznesowe czy metody zarządzania i adaptacji tych rozwiązań bez ponoszenia kosztów stworzenia innowacji. Zjawisko kopiowania urządzeń

¹² A. Wancio, Wpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych na innowacyjność gospodarek wschodzących. Przypadek Indii..., op. cit., s. 67.

¹³ K. Saggi, Trade, foreign direct investment, and international technology transfer: a survey, [w:] The World Bank Research Observer, 2008, 23 (2), s. 107-138; Wang J., Blomström, Foreign Investment and Technology Transfer: a Simple Model, [w:] European Economic Review, 1992, 36 (1), s. 137-155.

oraz maszyn wysokiej technologii odbywa się w procesie inżynierii odwróconej (*reverse engineering*)¹⁴, której celem jest naśladownictwo obecnej na rynku technologii oraz skonstruowanie odpowiednika identycznego lub po modyfikacjach pozwalających na uniknięcie konsekwencji prawnych.

- konkurencji (*competitive effect*)¹⁵- wiążący się z warunkiem konkurowania z podmiotami zagranicznymi, co w efekcie może prowadzić do wzrostu efektywności oraz jest stymulantem w procesach implementacji nowych produktów, usług czy rozwiązań w celu pozostania w konkurencyjnej branży i uniknięcia wypchnięcia z rynku (*crowding out effect*)¹⁶. Efekt wypychania stanowi negatywny aspekt wynikający z presji konkurencyjnej w wyniku napływu BIZ, gdzie lokalni przedsiębiorcy przegrywają walkę konkurencyjną z zagranicznym inwestorem i dokonywane jest systematyczne wycofywanie się z rynku na rzecz międzynarodowych rywali.

Wertykalne efekty *spillover* mają miejsce jako wynik interakcji inwestorów zagranicznych i lokalnych podmiotów działających w różnych branżach, czego efektem jest dyfuzja technologii, wiedzy czy produktywności na podstawie działalności komplementarnej, a nie konkurencyjnej jak w przypadku horyzontalnych efektów¹⁷. Oddziaływanie może następować poprzez:

- powiązania w tył łańcucha podaży- zagraniczny inwestor, który korzysta z usług krajowego dostawcy pomaga mu w organizacji linii produkcyjnej czy dostarczaniu technologii wytwarzania, co może wywoływać presję dotyczącą wdrażania innowacji, które mają na celu sprostanie warunkom okazanym przez zagranicznych odbiorców. Wartym podkreślenia jest fakt, iż przez możliwość selekcji lokalnych dostawców, inwestorzy bezpośredni mogą wymagać od kraju przyjmującego dodatkowych bodźców stymulujących współpracę z lokalnymi podmiotami, w szczególności w przypadku występowania niskiego poziomu rozwoju technologicznego krajowych przedsiębiorstw¹⁸;
- powiązania do przodu łańcucha podaży- korzystanie z zagranicznych przedsiębiorstw jako dostawców produktów, usług lub komponentów,

¹⁴ K. Saggi, Trade, foreign direct investment, and international technology transfer: a survey... op. cit.

¹⁵ R. Jenkins, Comparing foreign subsidiaries and local firms in LDCs: theoretical issues and empirical evidence, [w:] The Journal of Development Studies, 1990, 26, s. 205-228.

¹⁶ A. Harrison, Productivity, Imperfect Competition and Trade Reform, [w:] Journal of International Economics, 1994, 36 (1-2), s. 53-73, B. Aitken, A. Harrison, Do Domestic Firms Benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela [w:] American Economic Review, 1999, 89 (3), s. 605-618.

¹⁷ A. Wancio, Wpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych na innowacyjność gospodarek wschodzących. Przypadek Indii..., op. cit., s. 73.

¹⁸ Tamże, s. 74.

co może prowadzić do posiadania przez podmioty lokalne innowacyjnych produktów pośrednich i wytworzyć z nich tańsze, lepsze jakościowo lub bardziej zaawansowane technologicznie produkty końcowe¹⁹.

Wartym podkreślenia jest fakt występowania transferu wiedzy na drodze migracji pracowników, która wykazuje cechy charakterystyczne dla obu rodzajów efektów. Menedżerowie, oprócz posiadania wiedzy i umiejętności przypisanych dla danej branży, mogą również stanowić nośnik praktyk oraz wiedzy uniwersalnej, posiadającej zastosowanie w całym procesie innowacyjności.

W sferze nakładów na działalność B+R, które ponoszone są przez przedsiębiorstwa lokalne, inwestorzy zagraniczni mogą wpływać w sposób pozytywny jak i negatywny. Korzystne aspekty przejawiają się w kreacji i lokowaniu nowych centrów B+R, natomiast wysokim poziomem ryzyka charakteryzują się inwestycje *brownfield*, które prowadzą do minimalizacji nakładów na sferę badawczo-rozwojową lub wręcz do ich eliminacji w obawie o nakładanie się działalności z innymi nadzorowanymi centrami B+R²⁰. Ważnym aspektem dla kraju przyjmującego, który wynika z lokowania zagranicznych centrów B+R, jest podnoszenie kwalifikacji i kreacja nowych miejsc pracy, co spowalnia ryzyko występowania efektu migracji utalentowanego kapitału ludzkiego za granicę. Wiąże się to również z niebezpieczeństwem przenoszenia najlepszych pracowników z lokalnych przedsiębiorstw do pracy dla zagranicznego inwestora, co ogranicza tworzenie własnych innowacji dla rodzimych podmiotów, czy rozwój lokalnej przedsiębiorczości²¹.

W sferze skutków pośredniego oddziaływania działalności B+R jako potencjalnego źródła dyfuzji wiedzy i technologii do podmiotów krajowych wyróżnia się trzy aspekty²²:

- współpraca z lokalnymi ośrodkami B+R oraz uniwersytetami, tj. tworzenie wspólnego laboratorium, zaproszenie do projektu badawczego, zlecenie określonych zadań krajowym ośrodkom badawczym;
- współpraca z lokalnymi przedsiębiorstwami, tj. udzielanie usług eksperckich, zlecenie wykonania usług, wspólna realizacja projektu dla lokalnego lub globalnego klienta,

¹⁹ Tamże, s. 76.

²⁰ UNCTAD, Globalization of R&D and developing countries, Proceedings of the Expert Meeting in Geneva of 24-26 January 2005, United Nations Conference on trade and Development, Geneva 2005.

²¹ K. De Backer, L. Sleuwaegen, Does foreign direct investment crowd out domestic entrepreneurship? [w:] Review of Industrial Organization, 2003, 22 s. 67-102.

²² A. Wancio, Wpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych na innowacyjność gospodarek wschodzących. Przypadek Indii..., op. cit., s. 80-83.

- migracja pracowników, tj. transfer wiedzy i kompetencji na drodze migracji zagranicznych pracowników do krajowych uniwersytetów.

ZAKOŃCZENIE

Analiza wpływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych na innowacyjność kraju goszczącego umożliwiła wyodrębnienie najważniejszych pozytywnych oraz negatywnych efektów ekspansji. Dodatkowo, wyszczególnienie w postaci kategorii pozwoliło na wskazanie bezpośrednich i pośrednich skutków w odniesieniu do charakteru inwestycji.

Napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych do kraju goszczącego przynosi szereg korzyści jak i zagrożeń. Wśród bezpośrednich pozytywnych aspektów wyróżnia się przede wszystkim transfer technologii, licencji, know-how, zaawansowanych metod organizacji i zarządzania, które pozwalają na oswojenie i zrozumienie siły innowacji w tworzeniu przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstw. Ważną sferą są również inwestycje w kapitał ludzki, które stwarzają szansę rozwoju zawodowego i podnoszenia kwalifikacji dla lokalnych pracowników. Inwestorzy zagraniczni stanowią impuls do kreacji innowacji również w sposób pośredni, w szczególności poprzez interakcję z krajowymi podmiotami.

Wśród całego szeregu zalet wynikających z bezpośrednich inwestycji zagranicznych należy również zwrócić uwagę na wyzwania dla kraju przyjmującego inwestycje. Wśród głównej grupy zagrożeń z tym związanych wymienia się: uzależnienie technologiczne od międzynarodowego inwestora, migrację najbardziej wykwalifikowanych pracowników z krajowych przedsiębiorstw do podmiotów inwestora zagranicznego, czy ryzyko transferu przestarzałych technologii.

BIBLIOGRAFIA

1. B. Aitken, A. Harrison, *Do Domestic Firms Benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela* [w:] *American Economic Review*, 1999, 89 (3), s. 605-618.
2. L. Alfaro, A. Chanda, S. Kalemli-Ozcan, S. Sayek, *How does foreign direct investment promote economic growth? Exploring the effects of financial markets on linkages*, „NBER Working Paper Series”, 2006, No. 12522.

3. G. Ancyparowicz, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2009, nr 77, s. 89–103.
4. V.N. Balasubramanyam, M. Salisu, D. Sapsford, *Foreign direct investment and growth in EP and IS countries*, „The Economic Journal”, 1996, No. 106.
5. V. Benacek, M. Gronicki, D. Holland, M. Sass, *The Determinants and Impact of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe: A Comparison of Survey and Econometric Evidence*, „Transnational Corporations” 2000, vol. 9(3), s. 163–212.
6. M. Bengoa, B. Sanchez-Robles, *Foreign direct investment, economic freedom and growth: new evidence from Latin America*, „European Journal of Political Economy”, 2003, No 19.
7. E. Borensztein., J. De Gregorio, J.W. Lee, *How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?*, „Journal of International Economics”, 1998, No. 45.
8. P. Brenton, F. Di Mauro, M. Lucke, *Economic Integration and FDI: An Empirical Analysis of Foreign Investment in the EU and in Central and Eastern Europe*, „Empirica” 1999, no. 26(2), s. 95–121.
9. M. Carkovic, R. Levine, *Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth?*, w: H. T. Moran, E. Graham, M. Blomstrom (eds.), *Does FDI Promote Development?*, Institute for International Economics, Washington 2002.
10. A. Cieřlik, *Determinants of MNE Activity in Poland: The Case of Firms from EU-15*, „Entrepreneurial Business and Economics Review” 2017, vol. 5(1), s. 151–167.
11. A. Cieřlik, *FDI in Central Europe’s Transition: Early Results*, Warsaw University, Faculty of Economic Sciences, Economic Discussion Paper 1996, vol. 28, Warsaw.
12. K. De Backer, L. Sleuwaegen, *Does foreign direct investment crowd out domestic entrepreneurship?* [w:] Review of Industrial Organization, 2003, 22 s. 67-102.
13. A. Harrison, *Productivity, Imperfect Competition and Trade Reform*, [w:] Journal of International Economics, 1994, 36 (1-2), s. 53-73.

14. M. Jaworek, M. Kuzel, *Efekty napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych do nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej na przykładzie Polski*, [w:] M. Dudek, *Inwestycje i handel w warunkach integracji europejskiej*, Uniwersytet Zielonogórski, Wyższa Szkoła Menedżerska w Legnicy, Legnica-Zielona Góra 2006.
15. R. Jenkins, *Comparing foreign subsidiaries and local firms in LDCs: theoretical issues and empirical evidence*, [w:] *The Journal of Development Studies*, 1990, 26, s. 205-228.
16. W. Karaszewski, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne. polska na tle świata*, Wydawnictwo TNOiK „Dom Organizatora”, Toruń 2004.
17. M. Kolarz, *Wpływ zagranicznych inwestycji bezpośrednich na innowacyjność przedsiębiorstw w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006.
18. M. Lansbury, N. Pain, K. Smidkova, *Foreign Direct Investments in Central Europe since 1990: An Econometric Study*, „National Institute Economic Review” 1996, no. 156(1), s. 104–113.
19. A. Limański, I. Drabik, *Marketing międzynarodowy*, Difin, Warszawa 2010, s. 27.
20. I. Markowicz, D. Miłaszewicz, *Analiza determinant bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne” 2007, nr 6, s. 24–33.
21. P. Misztal, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne jako czynnik wzrostu gospodarczego* [w:] *Finanse: czasopismo Komitetu Nauk o Finansach PAN*, nr 1(5), Warszawa 2012, s. 9-34.
22. R. Oczkowska, *Międzynarodowa ekspansja przedsiębiorstw w warunkach globalizacji. Motywy, strategie, tendencje.*, Difin, Warszawa 2013.
23. K. Saggi, *Trade, foreign direct investment, and international technology transfer: a survey*, [w:] *The World Bank Research Observer*, 2008, 23 (2), s. 107-138.
24. T. Sporek, T. Kasperska-Sporek, *Napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych do Polski w warunkach konkurencji globalnej i współczesnej globalizacji*, [w:] W. Kraszewski (red), *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w podnoszeniu konkurencyjności polskiej gospodarki*, Wydawnictwo UMK w Toruniu, Toruń 2005.

25. D. Tang, *The Determinants of European Union (EU) Foreign Direct Investments in the EU countries from Central and Eastern Europe during 1994–2012*, „Comparative Economic Research” 2017, vol. 20(1), s. 75–99.
26. UNCTAD, *Globalization of R&D and developing countries, Proceedings of the Expert Meeting in Geneva of 24–26 January 2005*, United Nations Conference on trade and Development, Geneva 2005.
27. K. Wach, L. Wojciechowski, *Determinants of Inward FDI into Visegrad Countries: Empirical Evidence based on Panel Data for the Years 2000–2012*, „Economics and Business Review” 2016, vol. 2(1), s. 34–52.
28. A. Wancio, *Wpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych na innowacyjność gospodarek wschodzących. Przypadek Indii.*, [w:] K. Starzyk (red.), *Problemy Gospodarki Światowej* 9, Semper, Warszawa 2018.
29. J. Wang, Blomström, *Foreign Investment and Technology Transfer: a Simple Model*, [w:] *European Economic Review*, 1992, 36 (1), s. 137–155.
30. M. A. Weresa, *Wpływ handlu zagranicznego i inwestycji bezpośrednich na innowacyjność polskiej gospodarki*, [w:] *Monografie i opracowania*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2002.
31. World Investment Report, UNCTAD, 1999, s. 235.
32. W. Zysk, *Zagraniczne finansowanie potencjału gospodarczego- przypadek Polski* [w:] Gruszewska E. (red.), *Współczesne wyzwania rozwoju gospodarczego. Polityka i kreacja potencjału. Kreacja-Innowacyjność-Handel zagraniczny*, Część I, Wydawnictwo UwB, Białystok 2015.

THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON THE INNOVATION OF THE HOST COUNTRY

Summary: Objective: This paper attempts to analyze the impact of foreign direct investment on the innovativeness of the host economy. It allowed to extract synthetically the main channels of innovation transfer along with identification of key regularities and challenges faced by local entities in connection with the inflow of new technologies. **Research Design & Methods:** The article is theoretical in nature. In this article, the research methods used include analysis of the body of literature on foreign trade, foreign direct investment,

micro and macroeconomics. To deepen the analysis a review of theoretical models showing the effects of foreign investor's expansion in the host country divided into micro, meso and macroeconomic spheres was used. The exploration was complemented with the state of research, which is included in specialized reports and literature.

Findings: The analysis allowed to conclude that the inflow of foreign direct investment to the host country is associated with a number of benefits as well as risks. Positive aspects are associated primarily with the transfer of technology, licenses, know-how, methods of work organization and production. It also shows the importance of investing in human capital and improving the skills of local staff. Worth emphasizing is the fact that there are indirect effects that show up in the process of interaction with domestic entities. In addition, among the main challenges associated with the expansion of foreign investors, technological dependence and talent drain are mentioned.

Keywords: foreign direct investment, technology transfer, innovation

TRANSFORMACJA GLOBALNYCH ŁAŃCUCHÓW DOSTAW, JAKO NASTĘPSTWO OGÓLNOŚWIATOWEJ PANDEMII

Streszczenie: W rozdziale przedstawiono wady i zalety uczestniczenia podmiotów gospodarczych w globalnych łańcuchach dostaw. Opisano także najczęściej obserwowane błędy w zarządzaniu łańcuchami dostaw. Pokazano, że okoliczności towarzyszące funkcjonowaniu globalnych łańcuchów dostaw mogą przeobrazić ich dotychczasowe zalety w wady. W badaniach posłużono się metodą syntezy i analizy. Wykazały one, że mimo wielu deklaracji dotyczących transformacji globalnych łańcuchów dostaw, tempo zmian nosi znamiona niewspółmierne do oczekiwań i na transformację globalnych łańcuchów dostaw w kierunku zapewniającym większe bezpieczeństwo dostaw strategicznie ważnych produktów w atmosferze ciągłej konkurencji nie ma co liczyć. Na drodze ku temu jest wciąż wiele barier i można stwierdzić, że wciąż nie wyciągnięto wniosków z następstw ogólnoswiatowej pandemii trwającej od 2020 roku.

Słowa kluczowe: Globalne łańcuchy dostaw, globalizacja, zarządzanie łańcuchem dostaw, logistyka, transformacja.

WSTĘP

Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie wad i zalet funkcjonowania podmiotów gospodarczych w globalnych łańcuchach dostaw, a także zwrócenia uwagi na najpopularniejsze błędy w praktycznym zarządzaniu

¹ Dr inż., Wydział Finansów i Zarządzania w Bydgoszczy, Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu, ORCID: 0000-0002-8030-4818.

łańcuchami dostaw. Autor podjął starania udowodnienia, że zalety globalnych łańcuchów dostaw mogą przeobrazić się w wady, na skutek zmian otoczenia, w którym są realizowane. Przesłanką ku temu jest ogólnoświatowa pandemia wirusa SARS-CoV-2 wywołującego chorobę COVID-19, która obnażyła brak elastyczności globalnych łańcuchów dostaw. Następstwa tego są do dnia dzisiejszego odczuwalne na całym świecie.

ŁAŃCUCH DOSTAW

Łańcuch dostaw to system, przez który organizacje dostarczają produkty i usługi do klientów. Są to wzajemnie powiązane podmioty, które mają wspólny cel. Jest nim dostarczanie konkurencyjnych produktów i usług². Zatem łańcuch dostaw definiuje się jako sieć wielu relacji, charakteryzujących się różnym poziomem złożoności i wartości. Zależności te przedstawiono na rysunku poniżej (por. rys. 1). Mogą one zachodzić pomiędzy materiałami, produktami, procesami, przedsiębiorstwami, przedsiębiorzami, czy branżami.

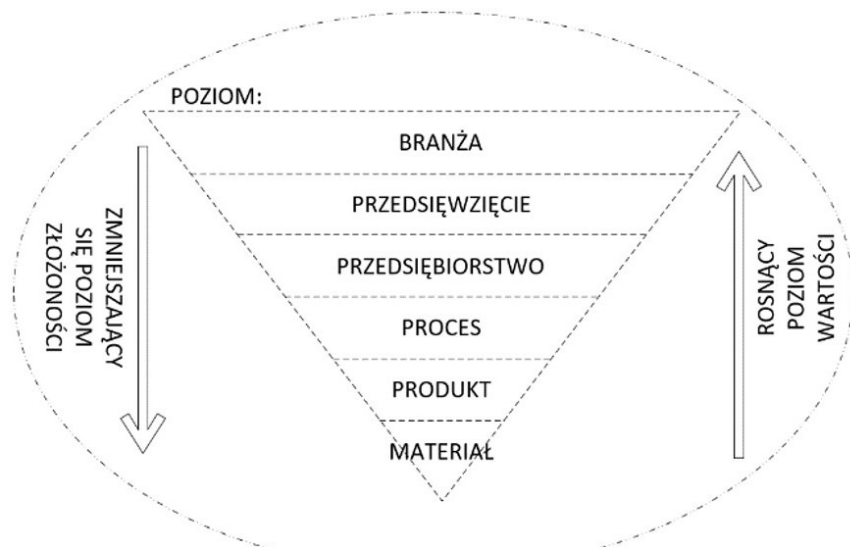
Analizując rysunek 1, można dojść do wniosku, że na dole hierarchii łańcucha wartości znajdują się działania o niższej złożoności i poziomie wartości dodanej. Przesuwając się w górę, zwiększa się złożoność i poziom wartości dodanej realizowanych działań. Na tej podstawie można sformułować inną definicję. Łańcuch dostaw jest to integracja przepływu informacji i zasobów poprzez szereg działań o wartości dodanej. W przeszłości wytwarzanie oraz dostarczanie różnego rodzaju dóbr i usług realizowane było obszarowo (w myśl koncepcji klastrowej). Podejście to stopniowo ewoluowało w kierunku łańcucha wartości. W związku z tym globalny łańcuch dostaw można opisać jako charakteryzujący się zwiększoną złożonością i poziomem działań o wartości dodanej.

W okresie od 1990 do 2020 roku bilans wymiany towarowej między Chinami i Stanami Zjednoczonymi Ameryki wzrósł aż 29,74 razy. To właśnie w pierwszych latach ostatniego dziesięciolecia minionego wieku na popularności zyskało określenie „łańcuch dostaw”.

Wzmózione zapotrzebowanie na strategie logistyczne dotyczące złożonych sieci angażujące wiele podmiotów z różnych krajów jest następstwem postępującej globalizacji.

² M. A. Khan, M. Baseer, *Globalization of Logistics and Supply Chain Management*, Proceedings of International Conference on Industrial Engineering and Operations Management, 2016, Kuala Lumpur.

Rysunek 1. Hierarchiczna perspektywa łańcucha wartości i złożoności systemów łańcucha dostaw.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: A. Acquaye, K. S. Feng, E. Oppon, S. Salhi, T. Ibn-Mohammed, A. Genovese, K. Hubacek, Measuring the environmental sustainability performance of global supply chains: A multi-regional input-output analysis for carbon, sulphur oxide and water footprints, *Journal of Environmental Management*, 2017, s. 571-585.

Zarządzanie łańcuchem dostaw używane jest coraz częściej w odniesieniu do kwestii strategicznych. Logistyka natomiast ma coraz więcej wspólnego z rozwiązywaniem problemów taktycznych i operacyjnych. Logistyka jako część łańcucha dostaw rozpatrywanego w ujęciu procesowym odpowiada za planowanie, wdrażanie, kontrolowanie wydajności i efektywności przepływu usług, a także towarów i informacji (razem z ich przechowywaniem) z miejsca pochodzenia do punktu konsumpcji, mając na celu spełnienie wymagań klientów.

Zatem zarządzanie łańcuchem dostaw to systemowa, strategiczna koordynacja tradycyjnych funkcji biznesowych i taktyk im towarzyszących. Dotyczy ono zazwyczaj konkretnej organizacji i zachodzi między różnymi podmiotami w łańcuchu dostaw. Kluczowym elementem logistyki łańcucha dostaw jest globalny transport. Bez niego łańcuch dostaw nie byłby możliwy w wymiarze globalnym. Aby dotrzeć do jak największej liczby odbiorców, za pośrednictwem jak najliczniejszej grupy rynków, produkty muszą przekraczać wiele granic.

Globalizacja daje dostęp zarówno do nowych klientów jak i źródeł zaopatrzenia. Skutkuje to znacznie większymi możliwościami, ale towarzyszą temu także i zagrożenia.

METODOLOGIA

Do przygotowania rozdziału wykorzystano pozytywizm oraz hermeneutykę, jako główne filozofie badawcze. Główną metodą w filozofii badawczej była logika formalna. Skupiono się w niej na nomotetycznych i idiograficznych metodykach badawczych, w gronie których wyróżnia się metody ilościowe oraz jakościowe. Z grupy metod dedukcyjnych posłużono się syntezą, a z grona metod indukcyjnych postanowiono wykorzystać metodę analizy.

Źródła danych stanowiły dane z raportów i prac badawczych zindeksowanych w bazie danych Web of Science. Wybór artykułów realizowany był przy użyciu słów kluczowych, takich jak „globalizacja”, „łańcuch dostaw”, „zarządzanie łańcuchem dostaw”, „globalny łańcuch dostaw” oraz „zerwanie łańcuchów dostaw”

Wyniki pracy przedstawiono w treści czterech następujących fragmentów. Są nimi: główne zalety uczestnictwa w globalnym łańcuchu dostaw, popularne błędy w zarządzaniu globalnymi łańcuchami dostaw, wady funkcjonowania w globalnym łańcuchu dostaw, przykłady działań transformacyjnych w obszarze globalnych łańcuchów dostaw.

GŁÓWNE ZALETY UCZESTNICTWA W GLOBALNYM ŁAŃCUCHE DOSTAW

Globalna podaż jest wysoce konkurencyjna i umożliwia uzyskanie atrakcyjnych cen za materiały lub towary, cechujące się wysoką jakością³. Dzięki globalnym łańcuchom dostaw ich identyfikacja staje się możliwa nawet bez konieczności realizowania szeroko zakrojonych poszukiwań.

Uczestniczenie w globalnym łańcuchu dostaw skutkuje obniżeniem kosztów⁴. Przekłada się to na wzrost rentowności prowadzonej działalności. Efektem tego jest większa stabilizacja pozycji zajmowanej przez podmioty na rynku.

³ P. Durana, P. Kral, V. Stehel, G. Lazaroiu, W. Sroka, *Quality Culture of Manufacturing Enterprises: A Possible Way to Adaptation to Industry 4.0.*, Social Sciences, 2019, s. 1-25.

⁴ M. Dobrodolac, L. Svadlenka, M. Cubranic-Dobrodolac, S. Cicevic, B. Stanivukovic, *A model for the comparison of business units*, Personnel Review, 2018, s. 150-165.

Przejście z poziomu lokalnego, na poziom globalny w funkcjonowaniu podmiotów gospodarczych wymusza na nich wzrost konkurencyjności. Organizacje te są zmuszone zapewniać właściwy poziom jakości obsługi klienta, mając świadomość ryzyka wyrażanego wyższą zastępowalnością z perspektywy rynku ogólnosiwiatowego⁵.

Jeśli podmioty gospodarcze dysponują wystarczającymi kontaktami z dostawcami na arenie międzynarodowej, istnieje możliwość ograniczenia poziomu utrzymywanych zapasów⁶. Dzięki temu staje się możliwe wygenerowanie oszczędności w wyniku redukcji kosztów magazynowania i transportu, jak również ograniczenia ryzyka ewentualnych strat na wypadek kradzieży, czy następstw realizowania niewłaściwej gospodarki magazynowej.

W przeszłości produkcja każdego przedmiotu z poza oferowanego asortymentu (niestandardowego) cechowała się wysoką czasochłonnością. W następstwie globalizacji łańcuchów dostaw, w chwili obecnej możliwa jest realizacja transakcji i dostawa praktycznie każdego dopuszczonego do obrotu towaru z dowolnego miejsca na ziemi⁷.

Ogólnosiwiatowy charakter funkcjonowania łańcuchów dostaw sprawia, że ze względu na różnice czasowe w różnych krajach sieć działa bez przerw⁸.

W wyniku dołączenia podmiotu do globalnego łańcucha dostaw pojawiają się nowe możliwości z perspektywy rynków⁹. Dotyczą one zarówno dostaw jak i kierunków zbytu.

Jednym z najbardziej interesujących czynników globalnego łańcucha dostaw jest to, że uczestniczące w nim podmioty mogą uczyć się od innych¹⁰. Wynika to z faktu, że w różnych częściach świata w różny sposób robi się biznes. Możliwe staje się poznanie nowych metod produkcji i dystrybucji.

Efektywność łańcuchów dostaw jest uzależniona od ich elastyczności. Globalne łańcuchy dostaw wyznaczają najwyższy możliwy poziom efektywności. Z tego powodu ich elastyczność ma zawsze najwyższy priorytet.

⁵ J. Salaga, V. Bartosova, E. Kicova, *Economic Value Added as a measurement tool of financial performance*. Procedia Economics and Finance, 2015, s. 484-489.

⁶ W. Delfmann, S. Albers, *Supply Chain Management in the Global Context. Seminars für Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, Betriebswirtschaftliche Planung und Logistik*, 2000.

⁷ M. Burnette, C. H. Autry, *End-to-end supply chain planning framework and key concepts (A white paper by the Global Supply Chain Institute)*, Supply chain strategy series, 2019, s. 1-44.

⁸ T. Stank, M. Burnette, P. Dittmann, *Global supply chains (A white paper by the Global Supply Chain Institute)*, Game-changing trends in supply chain series, 2014, s. 1-52.

⁹ M. Burnette, C. H. Autry... , op. cit.

¹⁰ T. Stank, M. Burnette... , op. cit; L. Gajanova, M. Nadanyiova, J. Klietkova, J. Olah, *The potential of using Bluetooth-based system as a part of proximity marketing in the Slovak Republic*, Marketing and management of innovations, 2019, s. 239-252.

W otoczeniu krajowego spowolnienia gospodarczego podmioty funkcjonujące w ramach globalnego łańcucha dostaw mają większe szanse na przetrwanie.

Jeśli podmiot gospodarczy nie działa w ramach globalnego łańcucha dostaw, z pewnością z perspektywy konkurencyjności jest daleko w tyle za tymi, które to robią.

POPULARNE BŁĘDY W ZARZĄDZANIU GLOBALNYMI ŁAŃCUCHAMI DOSTAW

Funkcjonowaniu podmiotów gospodarczych w realiach globalnych łańcuchów dostaw towarzyszy wiele wyzwań. Następstwem tego jest konieczność podejmowania działań ukierunkowanych na minimalizację ryzyk, przy jednoczesnej maksymalizacji wykorzystania towarzyszących temu możliwości. Jednym z najczęstszych błędów jest brak przeanalizowania łańcuchów dostaw pod kątem zarządzania ryzykiem. Istnieje jednak wiele sprawdzonych sposobów umożliwiających jego zminimalizowanie.

Innym zjawiskiem utożsamianym z błędnym zarządzaniem łańcuchem dostaw jest ich niska przejrzystość. Wraz z rosnącym wolumenem wymiany handlowej niezmiernie istotna staje się potrzeba przestępczości i nadzoru nad działaniami logistycznymi¹¹.

W gronie działań ukierunkowanych na minimalizację ryzyk wynikających ze skomplikowania międzynarodowego łańcucha dostaw, wymienić można outsourcing polegający na zaangażowaniu zewnętrznego dostawcy usług logistycznych (ang. *Third Party Logistics, 3PL*).

Podmiotowi gospodarczemu rozpoczynającemu funkcjonowanie na rynku międzynarodowym powinno zależeć na uniknięciu poważnych problemów i strat finansowych. Te bardzo często wynikają z dwóch innych, popularnych błędów, jakim są brak zrozumienia międzynarodowych reguł handlu (ang. *International Commercial Terms*) i brak rozpoznania warunków biznesowych swojego partnera¹². Konieczne jest zweryfikowanie praw i obowiązków wynikających z uzgodnionych warunków dostaw przed rozpoczęciem handlu. Przed przystąpieniem do realizacji transakcji każdorazowo konieczne jest ustalenie, jakie towarzyszą temu ryzyka.

¹¹ D. M. Lambert, M. C. Cooper, *Issues in Supply Chain Management*, Industrial Marketing Management, 2000, s. 65-83.

¹² *Chyby v riadeni dodavatelskych retazcov*, 2017, <https://logistickezluzby.sk/chyby-v-riadeni-dodavatelskych-retazcov/> [dostęp: 27.08.2021 r.].

Postępująca globalizacja sprzyja wzrostowi konsumpcjonizmu. Klienci coraz częściej oczekują, że otrzymają swoje zamówienie możliwie jak najszybciej – najpóźniej w drugim lub trzecim dniu od transakcji. Taka postawa wywiera dużą presję. Podmioty gospodarcze borykające się często z problemami opóźnień lub długimi czasami tranzytu wiele tracą. W takich sytuacjach powszechnym błędem jest brak rozważenia wszystkich innych dostępnych możliwości skrócenia czasu dostawy. Kluczowe jest skupienie się na prognozowaniu, solidnym zarządzaniu zapasami i poszukiwaniu innych dostawców¹³. Alternatywnym rozwiązaniem może być zdecydowanie się na współpracę z doświadczonym dostawcą usług logistycznych. Pożądane jest, aby takowy dysponował własnym przedstawicielstwem w kraju nadawcy.

Kolejnym błędem na który warto zwrócić uwagę jest to, że bardzo często zdarzają się sytuacje, w których podmiot gospodarczy opierający swój model biznesowy na spedycji transportem morskim nie dysponuje alternatywnym rozwiązaniem logistycznym. W sytuacji ewentualnych opóźnień dostawy lub konieczności zapewnienia szybszej dostawy większość firm decyduje się na najdroższą z możliwych opcji, czyli transport drogą powietrzną¹⁴. Zazwyczaj nie podejmuje się nawet starań przeanalizowania możliwości wystąpienia jakichkolwiek alternatyw.

Jeśli klient daje przewoźnikowi możliwość dostarczenia towaru w określonym przedziale czasowym, jest duże prawdopodobieństwo trafienia okazji lub wnet wynegocjowania preferencyjnych stawek. W takich sytuacjach należy zapewnić spedytotorowi mocną pozycję negocjacyjną poprzez określenie mu jasnych wymagań co do czasu transportu.

Następnym powszechnie identyfikowanym błędem jest brak alternatywnych planów na wypadek działań siły wyższej i wypadków losowych¹⁵. Minimalizowanie ich negatywnego wpływu może być realizowane poprzez dywersyfikowanie kanałów dostaw. Inną możliwością jest wyjście poza obszar wiedzy dostawców poziomu 1, realizowane poprzez przyjrzenie się dostawcom poziomu 2 i kolejnych¹⁶. Jeśli firmy chcą skutecznie zarządzać swoim

¹³ J. T. Mentzer, M. B. Myers, T. P. Stank, *Handbook of global supply chain management*, SAGE Publications, California, 2006.

¹⁴ *Chyby v riadeni...*, op. cit.

¹⁵ G. Graham, K. Coutts, N. Gibson, J. Buchanan, *The Macro-Economic Impact of Brexit: Using the CBR Macro-Economic Model of the UK Economy (UKMOD)*, Journal of Self-Governance and Management Economics, 2018, s. 7–49.

¹⁶ P. Trkman, K. McCormack, *Supply Chain Risk in Turbulent Environments – A Conceptual Model for Managing Supply Chain Network Risk*, International Journal of Production Economics, 2009, s. 247–258.

międzynarodowym łańcuchem dostaw, powinny wiedzieć, skąd pochodzi każdy komponent i kto go produkuje.

WADY FUNKCJONOWANIA GLOBALNYM ŁAŃCUCHU DOSTAW

Ogólnoświatowa pandemia wirusa SARS-CoV-2 trwająca od początku 2020 roku i wywołująca chorobę COVID-19 ujawniła szereg wad dotychczasowego sposobu funkcjonowania globalnych łańcuchów dostaw. Nieoczekiwane pogorszenie warunków dla dostaw realizowanych techniką „just-in-time” miało bezpośrednie przełożenie na pogorszenie się sytuacji gospodarczej w wielu państwach. Dzięki tym wydarzeniom możliwe stało się uzmysłowienie sobie, jak wiele materiałów, komponentów i produktów pochodziło z oddległych krajów. Zerwanie globalnych łańcuchów dostaw było silnym bodźcem do wykazania się pomysłowością i elastycznością w wielu aspektach. Do produkcji najbardziej pożądanых towarów angażowano praktycznie wszystkie możliwe i dostępne zasoby lokalne. Część zakładów produkcyjnych, których zmiana modelu funkcjonowania na dostarczanie najbardziej pożądanых produktów była niemożliwa, w związku z *lockdown'em* stanęła. W ujęciu ogólnym załamał się także popyt na większość dóbr. Konsumenci w okresie kryzysu i niepewności powstrzymywali się od zakupów gromadząc kapitał na „niepewne czasu”. Wyjątkiem była elektronika (niezbędna do pracy i nauki zdalnej) oraz środki medyczne. Załamaniu się popytu towarzyszyła fluktuacja podaży. Wynikała ona z ograniczeń lub zamknięć działalności gospodarczych będących następstwem dostosowywania się producentów do spodziewanego spadku popytu jak również brakami kadrowymi na rynku pracy. Zawirowania po stronie podaży nasiliły się z powodu równoległych problemów związanych z transportem morskim. Wiele produktów z uwagi na obniżoną skalę dostaw lub opóźnienia i większe straty podrożało. Poziom i jakość życia znaczącej ilości obywateli uległy obniżeniu.

Główną wadą funkcjonowania w globalnym łańcuchu dostaw jest wypiekanie z rynku podmiotów działających lokalnie. Ich eliminacja w połączeniu z nieoczekiwanym zerwaniem globalnych łańcuchów dostaw może skutkować wieloma negatywnymi konsekwencjami. Następstwem tych bezprecedensowych wydarzeń mogła być zmiana w podejściu do myślenia o produkcji i dystrybucji. To, co do tej pory było postrzegane jako zaleta generująca oszczędności, w nowej rzeczywistości mogło być interpretowane jako wada lub wręcz zagrożenie dla ciągłości realizowanych zamierzeń biznesowych. Zaliczyć do

tego można byłoby maksymalne minimalizowanie zapasów magazynowych na potrzeby zapewnienia ciągłości procesów podstawowych, zaangażowanych w niego podmiotów gospodarczych. Kolejną cechą globalnych łańcuchów dostaw, którą można interpretować jako wadę, jest ich złożona konfiguracja. Im jest ona większa, tym większe ryzyko zerwania łańcucha. Wadę tą można interpretować także jako zbyt dużą ilość ogniów w łańcuchu dostaw. Poruszony temat można rozpatrywać także w innym wymiarze. Wadą globalnych łańcuchów dostaw jest także fakt, że są one zbyt długie. Obszar ten także można interpretować dwojako. Wadą globalnego łańcucha są zarówno zbyt duże odległości między zaangażowanymi w dostawy podmiotami gospodarczymi jak również wysoki poziomi skomplikowania produktów przekładający się bezpośrednio na duże ilości komponentów podstawowych produktu.

PRZYKŁADY DZIAŁAŃ TRANSFORMACYJNYCH W OBSZARZE GLOBALNYCH ŁAŃCUCHÓW DOSTAW

Globalizacja łańcuchów dostaw skutkuje działaniami ukierunkowanymi na transfer mocy produkcyjnych do krajów o niższych kosztach produkcji. Wiele rozwiniętych państw zaczęło dostrzegać towarzyszące temu zagrożenia i podjęło działania ukierunkowane na zatrzymanie tego procesu, a wręcz nawet wzrost atrakcyjności oferowanych przez nie warunków biznesowych dla globalnych koncernów.

Na tle państw w tym zakresie wyróżnia się Japonia. W 2020 roku z pakietu stymulacyjnego przeznaczono 2,1 mld dolarów dla firm decydujących się na przeniesienie łańcuchów dostaw powrotem do Japonii, a 220 mln dolarów z tej kwoty na wsparcie dywersyfikacji dostaw z Chin, na rzecz krajów Azji Południowo-Wschodniej¹⁷. Na przeniesienie produkcji z Chin do Wietnamu i Tajlandii zdecydowały się m.in. firmy tj. Nintendo, Kyocera, Ricoh i Sharp¹⁸. Natomiast na przeniesienie produkcji podzespołów nadwoziowych do modeli 3 i CX30 z Chin do Meksyku, a także zwiększenie mocy produkcyjnych w tym kraju, w już istniejącej tam fabryce, zdecydowała się Mazda.

W USA już za kadencji prezydenta Donalda Trumpa realizowana była polityka zwiększania ciał, mających na celu podniesienie atrakcyjności rodzimjej produkcji. Ponadto podpisał on dekret nakazujący w czasie pandemii

¹⁷ I. Reynolds, E. Urabe, *Japan to Fund Firms to Shift Production Out of China*, Bloomberg, 2020, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-08/japan-to-fund-firms-to-shift-production-out-of-china?srnd=politics-vp> [dostęp: 27.08.2021 r.].

¹⁸ W. Pesek, *Why Japan Inc can't and won't quit China*, 2021, <https://asiatimes.com/2021/02/why-japan-inc-cant-and-wont-quit-china/> [dostęp: 27.08.2021 r.].

rządowi federalnemu faworyzowanie leków i materiałów medycznych wyprodukowanych w USA. Następujący po Nim prezydent Joe Biden podpisał dekret nakazujący preferencję produkcji krajowej w federalnych zamówieniach na usługi produkty. Powołał on także specjalny program *Made in America*¹⁹.

Wskutek ograniczeń produkcji w Chinach spowodowanych pandemią, koncern Apple zdecydował w lutym 2020 roku o przeniesieniu z Chin do Tajwanu produkcji iPadów oraz słuchawek i smartwatch'ów²⁰. Miesiąc później rozpoczęła się także produkcja słuchawek w Wietnamie, przyspieszając tym samym rozszerzenie produkcji koncernu Apple poza Chinami²¹. Spółka Google zdecydowała się przenieść produkcję nowego smartfonu Pixel 4a do Wietnamu. W Tajlandii zaś Microsoft uruchomił linię produkcyjną elementów kategorii „inteligentny dom” i przeniósł z Chin do Wietnamu produkcję notebooków oraz komputerów stacjonarnych²².

Dwie tajwańskie firmy tj. Foxconn i Pegatron, będące w łańcuchu dostaw największymi partnerami koncernu Apple zdecydowała się przenieść części linii montażowych iPhone'ów do Meksyku. Działanie to ma na celu skrócenie łańcucha dostaw przenosząc produkcję gotowych wyrobów bliżej rynku docelowego²³.

PODSUMOWANIE

W obliczy ogólnoświatowego kryzysu okazało się, że globalne łańcuchy dostaw cechują się niską elastycznością. Szczególnie dostrzegalne okazało się to w sytuacji zachwiania popytu i podaży spotęgowane problemami branży transportu morskiego. Rozwiązaniem umożliwiającym zapewnienie akceptowalnego poziomu elastyczności łańcuchów dostaw byłoby podjęcie działań ukierunkowanych na częściową transformację globalnych łańcuchów dostaw. Restrukturyzacja produkcji ukierunkowana na rozproszenie zapewniające powstanie oraz utrzymanie lokalnych łańcuchów dostaw zapewniających ciągłość

¹⁹ Ensuring the Future Is Made in All of America, 2021.

²⁰ G. Świątek, *Apple przenosi część produkcji z Chin do Tajwanu*, 2020, <https://myapple.pl/posts/20730-apple-przenosi-czesc-produkcji-z-chin-do-tajwanu> [dostęp: 27.08.2021 r.].

²¹ C. Ting-Fang, L. Li, *Apple to produce millions of AirPods in Vietnam amid pandemic*, 2020, <https://asia.nikkei.com/Business/Technology/Apple-to-produce-millions-of-AirPods-in-Vietnam-amid-pandemic> [dostęp: 27.08.2021 r.].

²² C. Ting-Fang, L. Li, *Google, Microsoft shift production from China faster due to virus*, 2020, <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Coronavirus/Google-Microsoft-shift-production-from-China-faster-due-to-virus> [dostęp: 27.08.2021 r.].

²³ P. Czajkowski, *Foxconn i Pegatron - najwięksi dostawcy Apple planują ekspansję do Meksyku*, 2020, https://ithardware.pl/aktualnosci/foxconn_i_pegatron_najwieksi_dostawcy_apple_planuja_ekspansje_do_meksyku-13155.html [dostęp: 27.08.2021 r.].

dostaw strategicznie ważnych produktów mogłaby zapobiec wydarzeniom towarzyszącym trwającej od początku 2020 roku pandemii. Pomimo licznych zapowiedzi przeniesienia produkcji z Chin, składanych przez ogólnoswiatowe koncerny wiosną 2020 roku, blisko półtora roku później jest niewiele przykładów ich realizacji. Na uwagę zasługuje fakt, że w obszarze transformacji globalnych łańcuchów dostaw nie tyle istotne jest przeniesienie produkcji z Chin w inne miejsce, co zapewnienie zwiększenia i zdywersyfikowania ilości dostawców. Na tej podstawie można stwierdzić, że powszechnie dostrzegana potrzeba restrukturyzacji globalnych łańcuchów dostaw do chwili obecnej nie przybrała oczekiwanej formy i tempa zmian. Relokacja produkcji jest skomplikowaną i czasochłonną operacją. Wynika to z faktu, że możliwości w zakresie przeniesienia produkcji są zróżnicowane w zależności od branży. Na ogół im większy jest stosunek powiązania produkcji danego produktu z innymi podmiotami funkcjonującymi w łańcuchu dostaw, tym jej relokacja cechuje się większą złożonością i większe koszty jej towarzyszą. Jakikolwiek zmiany w ekosystemie produkcji ukierunkowane na transformację łańcuchów dostaw to konieczność poniesienia dużych nakładów przez ich uczestników. Ci często nie mogą sobie na nie pozwolić. Zdaniem ekspertów w wielu przypadkach nawet pomoc zapewniona przez ograny państwowe nie skłoniłaby ich do podjęcia decyzji o relokacji. W ocenie autora czynniki ekonomiczne będące następstwem pandemii nie będą miały tak dużego wpływu na kierunki zmian w światowej gospodarce, jak aktualnie trwająca rywalizacja systemowo-polityczna. Obszar ten jest wciąż atrakcyjnym tematem badań naukowych, a jego pogłębiona analiza nieustannie jest źródłem interesujących spostrzeżeń i wniosków.

BIBLIOGRAFIA

1. Acquaye A., Feng K. S., Oppon E., Salhi S., Ibn-Mohammed T., Genovese A., Hubacek K., *Measuring the environmental sustainability performance of global supply chains: A multi-regional input-output analysis for carbon, sulphur oxide and water footprints*, Journal of Environmental Management, 2017.
2. Burnette M., Autry C. H., *End-to-end supply chain planning framework and key concepts (A white paper by the Global Supply Chain Institute)*, Supply chain strategy series, 2019.

3. Chyby v riadeni dodavateľských retazcov, 2017, <https://logisticsluzby.sk/chyby-v-riadeni-dodavateľských-retazcov/> [dostęp: 27.08.2021 r.].
4. Czajkowski P., *Foxconn i Pegatron - najwięksi dostawcy Apple planuj4 ekspansję do Meksyku*, 2020,
https://ithardware.pl/aktualnosci/foxconn_i_pegatron_najwieksi_dostawcy_apple_plauja_ekspansje_do_meksyku-13155.html [dostęp: 27.08.2021 r.].
5. Delfmann W., Albers S., *Supply Chain Management in the Global Context. Seminars fur Allgemeine Betriebswirtschaftslehre*, Betriebswirtschaftliche Planung und Logistik, 2000.
6. Dobrodolac M., Svadlenka L., Cubranic-Dobrodolac M., Cicevic S., Stanivukovic B., *A model for the comparison of business units*, Personnel Review, 2018.
7. Durana P., Kral P., Stehel V., Lazaroiu G., Sroka W., *Quality Culture of Manufacturing Enterprises: A Possible Way to Adaptation to Industry 4.0.*, Social Sciences, 2019.
8. Gajanova L., Nadanyiova M., Kliestikova J., Olah J., *The potential of using Bluetooth-based system as a part of proximity marketing in the Slovak Republic*, Marketing and management of innovations, 2019.
9. Graham G., Coutts K., Gibson N., Buchanan J., *The Macro-Economic Impact of Brexit: Using the CBR Macro-Economic Model of the UK Economy (UKMOD)*, Journal of Self-Governance and Management Economics, 2018.
10. Khan M. A., Baseer M., *Globalization of Logistics and Supply Chain Management*, Proceedings of International Conference on Industrial Engineering and Operations Management, 2016, Kuala Lumpur.
11. Lambert D. M., Cooper M. C., *Issues in Supply Chain Management*, Industrial Marketing Management, 2000.
12. Mentzer J. T., Myers M. B., Stank T. P., *Handbook of global supply chain management*, SAGE Publications, California, 2006.
13. Pesek W., *Why Japan Inc can't and won't quit China*, 2021, <https://asiatimes.com/2021/02/why-japan-inc-cant-and-wont-quit-china/> [dostęp: 27.08.2021 r.].

14. Reynolds I., Urabe E., *Japan to Fund Firms to Shift Production Out of China*, Bloomberg, 2020, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-08/japan-to-fund-firms-to-shiftproduction-out-of-china?srend=politics-vp> [dostęp: 27.08.2021 r.].
15. Świątek G., *Apple przenosi część produkcji z Chin do Tajwanu*, 2020, <https://myapple.pl/posts/20730-apple-przenosi-czesc-produkcji-z-chin-do-tajwanu> [dostęp: 27.08.2021 r.].
16. Salaga J., Bartosova V., Kicova E., *Economic Value Added as a measurement tool of financial performance*. Procedia Economics and Finance, 2015.
17. Stank T., Burnette M., Dittmann P., *Global supply chains (A white paper by the Global Supply Chain Institute)*, Game-changing trends in supply chain series, 2014.
18. Ting-Fang C., Li L., *Apple to produce millions of AirPods in Vietnam amid pandemic*, 2020, <https://asia.nikkei.com/Business/Technology/Apple-to-produce-millions-of-AirPods-in-Vietnam-amid-pandemic> [dostęp: 27.08.2021 r.].
19. Ting-Fang C., Li L., *Google, Microsoft shift production from China faster due to virus*, 2020, <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Coronavirus/Google-Microsoft-shift-production-from-China-faster-due-to-virus> [dostęp: 27.08.2021 r.].
20. Trkman P., McCormack K., *Supply Chain Risk in Turbulent Environments – A Conceptual Model for Managing Supply Chain Network Risk*, International Journal of Production Economics, 2009.

GLOBAL SUPPLY CHAINS TRANSFORMATION AS A CONSEQUENCE OF A GLOBAL PANDEMIC

Summary: This chapter presents the advantages and disadvantages of the participation of economic entities in global supply chains. The most common errors in supply chain management are also described. It has been shown that the circumstances surrounding the functioning of global supply chains can turn their current advantages into disadvantages. The methods of synthesis and analysis were used in the research. They showed that, despite many declarations

regarding the transformation of global supply chains, the pace of change is disproportionate to expectations and that the transformation of global supply chains in the direction ensuring greater security of supply of strategically important products in an atmosphere of constant competition cannot be counted. There are still many barriers on the way to this, and it can be said that lessons have still not been drawn from the consequences of the global pandemic that has been ongoing since 2020.

Keywords: Global supply chains, globalization, supply chain management, logistics, transformation.

PROCESY KONSOLIDACJI „UNIwersytetu 2.0” NA TLE GLOBALNYCH EUROPEJSKICH TRENDÓW W SZKOLNICTWIE WYŻSZYM. WYBRANA PROBLEMATYKA

Streszczenie: Procesy globalizacyjne odbiły swoje piętno również na kondycji, w której znalazły się współczesne uniwersytety europejskie. Szkolnictwo wyższe stanęło przed nowymi (często konkurencyjnymi, nawet sprzecznymi) wyzwaniami. W tym celu niezbędne było podjęcie działań mających na celu wzmocnienie potencjału naukowego i organizacyjnego, przy jednoczesnym zachowaniu autonomii instytucjonalnej i wolności akademickiej. Z tego rodzaju trudnościami musiały się zmierzyć również polskie uczelnie. Przedmiotem niniejszego opracowania jest nie tylko analiza rozwiązań dotyczących konsolidacji uczelni publicznych, które mają doprowadzić do wzmocnienia ich pozycji, ale również przeprowadzenie oceny skuteczności przyjętych rozwiązań, z punktu widzenia doboru wzorca i legislacyjnej jakości regulacji. W tym celu posłużono się metodą dogmatyczną oraz historyczną.

Słowa kluczowe: Globalizacja, konsolidacja, federacja, związek uczelni.

¹ Dr, adiunkt w Katedrze Prawa Informatycznego i Zawodów Prawniczych, Instytut Nauk Prawnych, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej w Lublinie; ORCID: 0000-0002-3910-6019.

WSTĘP

U progu nowego millenium w europejskim szkolnictwie wyższym², na poziomie narodowym i ponadnarodowym, doszło do intensyfikacji zmian instytucjonalnych. Pojawiły się wyraźne trendy do wzrostu ilościowego instytucji sektora wiedzy, o zdywersyfikowanym profilu organizacyjnym i programowym oraz ograniczenia w zakresie finansowania. Szkolnictwo wyższe stanęło przed nowymi (często konkurencyjnymi, nawet sprzecznymi) światowymi wyzwaniami takimi jak: demokratyzacja, globalizacja, regionalizacja, polaryzacja, marginalizacja, fragmentaryzacja. Nie mniej istotnym stał się rozwój ekonomiczny i technologiczny. Podkreślano jednak, że nowe, ekonomiczne strategie nie powinny jedynie służyć samym sobie, ale prowadzić do rozwoju i stabilności społecznej³.

Wśród czynników zewnętrznych powodujących dyferencjację strukturalną wskazano: wzrost potrzeb społecznych na nauczanie na poziomie szkolnictwa wyższego skierowane do bardziej zróżnicowanej grupy odbiorców; radykalne cięcia w publicznym wydatkowaniu eskalujące konkurencję na rynku różnych instytucji akademickich; zmieniający się rynek pracy, dostosowujący się do globalnych i lokalnych potrzeb gospodarki⁴. Natomiast wśród czynników wewnętrznych wymieniano: wysoki poziom zaawansowania naukowego skutkujący rozwojem nowych dyscyplin akademickich i dalszą ich dywersyfikacją; wzrost świadomości potrzeby promowania interdyscyplinarnego i multidyscyplinarnego podejścia do sposobów nauczania i prowadzenia badań; szybki rozwój nowych technologii informacyjnych i komunikacyjnych.

W wyniku następujących transformacji doszło do zróżnicowania krajowych systemów szkolnictwa wyższego w zakresie przyjętych modeli strukturalnych i programowych, kryteriów doboru studentów oraz rodzajów źródeł finansowania. W ramach rozwiązań krajowych poszukiwano metod na wzmocnienie potencjału (naukowego i organizacyjnego) instytucji akademickich (szczególnie wobec wzrastającego nacisku na tzw. rozliczalność środków

² Pojęcie „uniwersytet” w niniejszym artykule używane jest w kontekście wyrażającym konotacje historyczno – ideowe. Dla ukazania trendów globalnych w Europie Autorka posługuje się wymiennie pojęciem: „szkolnictwo wyższe”, „sektor wiedzy”. Dla określenia instytucji w sensie normatywnych używa się terminu „uczelnia”.

³ K. Zaman, *Quality guidelines for good governance in higher education across the globe*, „Pacific Science Review B: Humanities and Social Sciences” 2015, nr 1, s. 1-7; M. Werner, *Postępująca globalizacja przeczy idei uniwersytetu*, <https://teologiapolityczna.pl/mateusz-werner-postepujaca-globalizacja-przeczy-idei-uniwersytetu-3> [dostęp: 11.01.2020 r.].

⁴ Zob. m. in. O. V. Rayevnyeva, V. I. Derykhovska, *The Technology of Self-Assessment of the Quality of Scientific Activity of Higher Education Institution as a Factor of Increase of its Academic Autonomy*, „БІЗНЕСІНФОРМ” 2017, Nr 12, s. 223-232.

przekazywanych do środowiska akademickiego (*accountability*)⁵. Odnalezieniu właściwych wzorców (jak najbardziej efektywnych z punktu widzenia osiągniętych rezultatów, przy zachowaniu autonomii instytucjonalnej i wolności akademickiej), miała służyć kompleksowa reforma pod nazwą „Konstytucja dla Nauki” wdrożona w zdecydowanej części z dniem 1 października 2018 r. Od tego momentu zaczęła obowiązywać nowa ustawa – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce⁶. Konstytucja dla Nauki zastąpiła szereg dotychczas obowiązujących ustaw z zakresu szkolnictwa wyższego i w sposób całościowy objęła organizację systemu szkolnictwa wyższego i nauki w Polsce. Celem regulacji było stworzenie optymalnych warunków do praktykowania doskonałości naukowej i dydaktycznej, zapewnienie zrównoważonego rozwoju ośrodków akademickich w całym kraju, a także wyposażenie uczelni w efektywne narzędzia do zarządzania, które docelowo doprowadzą dla większej efektywności i wydajności w podejmowanej działalności.

W niniejszym opracowaniu dokonano nie tylko analizy rozwiązań dotyczących procesów koncentracji kapitału intelektualnego uczelni publicznych, ale również przeprowadzono ocenę skuteczności przyjętych rozwiązań, z punktu widzenia doboru wzorca i legislacyjnej jakości regulacji. Dla realizacji celu badawczego niezbędne było posłużenie się metodą dogmatyczną, z elementami metody historycznej.

FEDERALIZACJA JAKO PODSTAWOWA METODA KONSOLIDACJI

Celem „skumulowania potencjału naukowego”⁷ (uczelni publicznych w szczególności), p.s.w.n. wprowadziła nową, rozwiniętą, o silnie uwypuklonym komponencie konsolidacyjnym formę wcześniej występujących w p.s.w. związków uczelni⁸ – federację podmiotów systemu szkolnictwa wyższego

⁵ R. Pachociński, *Kierunki reform szkolnictwa wyższego na świecie*, Warszawa 2004, s. 13.

⁶ Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1668 ze zm.), dalej jako „p.s.w.n.” obowiązuje terminach i na zasadach określonych w ustawie z dnia 3 lipca 2018 r. - Przepisy wprowadzające ustawę - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1669), dalej jako „Przepisy wprowadzające”.

⁷ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, druk sejm. nr 2446, VIII kadencja Sejmu RP, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=2446> [dostęp: 18.04.2021 r.].

⁸ Przewodnik po systemie szkolnictwa wyższego i nauki, cz. I, MNiSW, Warszawa 2019, s. 20. Art. 28 ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. - Prawo o szkolnictwie wyższym (tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 2183 ze zm.), dalej jako „p.s.w.”.

i nauki⁹. Miała być to forma pośrednia pomiędzy luźnym związkiem uczelni, a „sztywną” konsolidacją prowadzącą do fuzji¹⁰. Związki uczelni jako forma konsolidacyjna nie zostały jednak gwałtownie usunięte z horyzontu systemu szkolnictwa wyższego i nauki, bowiem w Przepisach wprowadzających przewidziano okresy przejściowe. Utrzymano dotychczasowe związki uczelni publicznych na okres dziesięciu lat od dnia wejścia w życie ustawy, tj. do 1 października 2028 r. na zasadach dotychczas obowiązujących. Ponadto, zezwolono na utworzenie nowych związków jeszcze w okresie dwóch lat od dnia wejścia w życie ustawy, tj. do dnia 1 października 2020 r. Przewidziano również roczny okres dostosowawczy dla centrów naukowych i jednostek międzyuczelnianych i jednostek wspólnych utworzonych na podstawie poprzednio obowiązującego stanu prawnego¹¹. Podnosi się, że nowe rozwiązanie federalizacyjne nawiązuje do teoretycznego modelu restrukturyzacji aktywów i transferu nadwyżek do podmiotu posiadającego potencjał rozwoju¹².

Ustawa wyraźnie dookreśliła (w katalogu zamkniętym) dopuszczalne konfiguracje podmiotowe jednostek uczestniczących w federacji (powinny występować co najmniej dwa podmioty). Dopuszczono jedynie połączenie publicznej uczelni akademickiej z inną publiczną uczelnią akademicką, instytutem badawczym, instytutem PAN lub instytutem międzynarodowym. Oznacza to, że wyłącza się możliwość federalizowania uczelni publicznej akademickiej z drugą, ale niepubliczną uczelnią akademicką¹³. Z treści przepisów można wywieść również, że nie ma zdolności federalizacyjnej uczelnia zawodowa (czy to publiczna, czy niepubliczna). Stąd też nie byłoby możliwe federalizowanie publicznej uczelni akademickiej z drugą publiczną uczelnią zawodową. Z analizy normatywnej przepisów p.s.w.n. wynika, że nie jest możliwe również połączenie między sobą federacji (nawet gdyby składały z publicznych uczelni akademickich) oraz publicznej uczelni akademickiej z PAN, PAU, Centrum Łukasiewicz, instytutem działającym w ramach Sieci Badawczej Łukasiewicz, bądź innymi podmiotami prowadzącymi jako główną działalność naukową

⁹ Art. 7 ust. 1 pkt 2) w zw. z art. 165 p.s.w.n.

¹⁰ W. Banyś, *Dywersyfikacja a instytucjonalna i autonomia uczelni oraz ich miary*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2017, Nr 2(50), s. 196.

¹¹ Art. 203 i art. 204 Przepisów wprowadzających.

¹² Raport nr 6/2017 Rady Głównej Nauki i Szkolnictwa Wyższego „Konsolidacja w sektorze szkolnictwa wyższego”, opracowanie Zespołu powołanego uchwałą nr 155/2017 z 9.04.2015 r. w sprawie powołania zespołu roboczego ds. „konsolidacji w sektorze szkolnictwa wyższego”, (red.) J. Szambelańczyk, Warszawa, listopad 2017, http://www.rgnisw.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2017_12/012da35516a49f18ac210981aa2811e2.pdf [dostęp: 18.04.2021 r.].

¹³ Art. 165 ust. 1 pkt 1) p.s.w.n.

w sposób samodzielny i ciągły (które mogłyby zostać zaliczone do systemu szkolnictwa wyższego i nauki)¹⁴. Nie będzie możliwe także federalizowanie się publicznej uczelni akademickiej z jednostkami działającymi na rzecz systemu szkolnictwa wyższego i nauki, tj. Narodową Agencją Wymiany Akademickiej, Narodowym Centrum Badań i Rozwoju, Narodowym Centrum Nauki, Agencją Badań Medycznych¹⁵.

Wprowadzono także zastrzeżenie, że jednostki uczestniczące i federacja nie mogą prowadzić działalności konkurencyjnej¹⁶. Dodatkowo wprowadzono także zastrzeżenie, że jednostki uczestniczące mogą współtworzyć tylko jedną federację¹⁷. Rozwiązanie to wydaje się być zrozumiałe, bowiem chodzi o zwiększenie poziomu integracji pomiędzy podmiotami federalizującymi się. Przepisy nadały federacjom osobowość prawną, która powstaje z momentem wpisu do rejestru federacji. Jako osoba prawna, federacja więc działa przez swoje organy. W tym przypadku są to: prezydent oraz zgromadzenie federacji¹⁸. Z punktu widzenia samodzielności i możliwości rynkowych tak utworzonej federacji, niewątpliwie ma ona możliwość (przynajmniej z punktu widzenia rozwiązania instytucjonalnego) osiągnąć wysoki poziom rynkowej efektywności. Koresponduje z tym również zakres zadań, które mogą zostać przekazane federacji do realizacji. Do podstawowych zadań ustawowych federacji należą: prowadzenie działalności naukowej, kształcenie doktorantów, nadawanie stopni naukowych lub stopni w zakresie sztuki, a także komercjalizacja wyników działalności naukowej oraz know-how związanego z tymi wynikami. Dopuszczono także, by jednostki uczestniczące powierzyły federacji w akcie ramowym jakim jest statut, także inne zadania, które będą wspólnie realizowane przez jednostki uczestniczące (z wyłączeniem możliwości prowadzenia kształcenia na studiach)¹⁹.

Wypada dodać, że tak jak w przypadku uczelni, do federacji odpowiednio ma zastosowanie przepis, który wyłącza określoną działalność z zakresu działalności gospodarczej, o której mowa w art. 3 ustawy – Prawo przedsiębiorców²⁰. Nie jest prowadzeniem działalności gospodarczej przez federację wykonywanie zadań podstawowych określonych ustawowo oraz statutowo, prowadzenie działalności sportowej, rehabilitacyjnej lub diagnostycznej.

¹⁴ Art. 165 ust. 1 pkt 1) w zw. z art. 7 ust. 1 p.s.w.n.

¹⁵ Art. 165 ust. 1 pkt 1) w zw. z art. 7 ust. 2 p.s.w.n.

¹⁶ Art. 165 ust. 7 p.s.w.n.

¹⁷ Art. 165 ust. 6 p.s.w.n.

¹⁸ Art. 167-168 p.s.w.n.

¹⁹ Art. 165 ust. 2-3 p.s.w.n.

²⁰ Art. 425 p.s.w.n.

Federacja natomiast, tak jak uczelnia, uzyskała swobodę w prowadzeniu wyodrębnionej organizacyjnie i finansowo działalności gospodarczej. W tym kontekście wypada wskazać, że regulacje dotyczące zasad prowadzenia działalności gospodarczej przez uczelnię i federację są zakresowo symetryczne.

INNE „ELASTYCZNE” METODY KONSOLIDACJI

Wydaje się, że w zakresie zachodzących procesów koncentracji pojęcie konsolidacji powinno się rozumieć szeroko i nie może zostać ograniczone jedynie do formy prawnoorganizacyjnej jaką jest federacja²¹. Nawiązując do ujęcia semantycznego, konsolidacja [łac. *consolidatio*] obejmuje działania prowadzone w celu uzyskania wewnętrznej spójności jakiejś struktury lub struktur, albo umocnienie grupy, a także integrację jako stan powstały w wyniku tych działań²². W związku z tym, należałoby wskazać, że obok federacji zauważa się również inne działania, które mogą podejmować publiczne uczelnie akademickie, a posiadają znamiona konsolidacji.

Po pierwsze, mogą one być związane z trybem powstawania nowej uczelni publicznej poprzez połączenie uczelni publicznych, instytutów badawczych lub instytutów PAN w drodze ustawy (tzw. model franczyzowy)²³. Po drugie, może dochodzić do włączenia jednego podmiotu do innego, tj. włączenie w drodze ustawy publicznej uczelni akademickiej do uczelni publicznej²⁴; włączenie (w drodze rozporządzenia ministra właściwego do spraw szkolnictwa wyższego i nauki, w porozumieniu z ministrem nadzorującym do uczelni publicznej), publicznej uczelni zawodowej lub instytutu badawczego²⁵; włączenie (w drodze rozporządzenia ministra właściwego do spraw szkolnictwa wyższego i nauki, na wniosek Prezesa PAN lub dyrektora instytutu PAN i po zasięgnięciu opinii wydziału właściwego ze względu na specjalność naukową) instytutu do uczelni publicznej instytutu PAN²⁶. Wzorzec ten określa się jako integrację pionową (holding edukacyjny)²⁷. Po trzecie, za działanie konsolidacyjne o sprzężeniu odwrotnym można uznać likwidację uczelni publicznej

²¹ A. Pabian, A. Piróg, *Akceptacja procesów konsolidacyjnych w sektorze szkolnictwa wyższego w świetle badań*, „Handel Wewnętrzny” 2018, nr 2(373), s. 41-53.

²² <https://sjp.pwn.pl/sjp/konsolidacja;2564385.html> [dostęp: 18.04.2021 r.].

²³ Art. 35 ust. 1 i ust. 3 p.s.w.n.

²⁴ Art. 35 ust. 4 p.s.w.n.

²⁵ Art. 35 ust. 5 p.s.w.n.

²⁶ Art. 35 ust. 6 p.s.w.n.

²⁷ Raport nr 6/2017 Rady Głównej Nauki i Szkolnictwa Wyższego „Konsolidacja w sektorze szkolnictwa wyższego”, opracowanie Zespołu powołanego uchwałą nr 155/2017 z 9.04.2015 r. w sprawie powołania zespołu roboczego ds. „konsolidacji w sektorze szkolnictwa

(tzw. restrukturyzacja likwidacyjna) w sytuacji, gdy np. powstanie nowa uczelnia publiczna z części zasobów (mienia) zlikwidowanej uczelni²⁸.

Po czwarte, mogą zachodzić również „elastyczne” formy konsolidacji polegające na swobodnym decydowaniu przez uczelnie o różnych formach współpracy w celu realizacji odrębnych zadań. W obszarze kształcenia studentów (tzw. model aliasu dydaktycznego) mogą być to: wspólne prowadzenie studiów z inną uczelnią, instytutem PAN, instytutem badawczym, instytutem międzynarodowym, zagraniczną uczelnią lub instytucją naukową, na podstawie umowy²⁹; wspólne prowadzenie studiów we współpracy z organem nadającym uprawnienie do wykonywania zawodu, organem przeprowadzającym postępowanie egzaminacyjne w ramach uzyskiwania uprawnień do wykonywania zawodu, organem samorządu zawodowego, organizacją gospodarczą lub organem rejestrowym na podstawie umowy³⁰.

W obszarze prowadzenia badań naukowych i komercjalizacji mogą być to działania polegające na: utworzeniu spółki celowej przez kilka uczelni publicznych³¹; utworzeniu przez uczelnię spółek kapitałowych, a także przystępowanie do nich, wspólnie z innymi uczelniami, instytutami badawczymi, instytutami PAN lub innymi podmiotami, w celu realizacji przedsięwzięć z zakresu infrastruktury badawczej lub zarządzania nimi³²; wspólnym nadawaniu stopnia naukowego doktora w dyscyplinie przez uczelnie, instytuty PAN, instytuty badawcze lub instytuty międzynarodowe w dyscyplinie, w której każdy posiada kategorię naukową A+, A albo B+, w tym z udziałem podmiotów zagranicznych posiadających uprawnienia do nadawania stopnia doktora w zakresie dyscypliny, w której nadawany jest stopień, na podstawie umowy³³; wspólnym prowadzeniu szkoły doktorskiej (kształcenia doktorantów) przez uczelnie akademickie, instytuty PAN, instytuty badawcze lub instytuty międzynarodowe, z których każdy posiada kategorię naukową A+, A albo B+ w co najmniej jednej dyscyplinie, na podstawie umowy³⁴.

O ile więc zakreślono (dość szeroko) ramy możliwych kierunków działań w obszarze wzajemnej współpracy, to wybór formy prawnoorganizacyjnej

wyższego”, (red.) J. Szambelańczyk, Warszawa, listopad 2017, s. 57, http://www.rgnisw.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2017_12/012da35516a49f18ac210981aa2811e2.pdf[dostęp: 18.04.2021 r.].

²⁸ Art. 36 p.s.w.n.

²⁹ Art. 60 ust. 1 p.s.w.n.

³⁰ Art. 61 p.s.w.n.

³¹ Art. 150 ust. 1 p.s.w.n.

³² Art. 159 ust. 1 p.s.w.n.

³³ Art. 185 ust. 2 p.s.w.n.

³⁴ Art. 198 ust. 5 p.s.w.n.

pozostawiono sferze autonomii uczelni. Podkreśla się, że w p.s.w.n. nie zawarto przepisów dotyczących konsorcjów i sieci naukowych, które występowały na gruncie ustawy o zasadach finansowania nauki. Wskazuje się więc, że ich tworzenie i określanie zasad ich działania należy do sfery autonomii uczelni i innych zainteresowanych podmiotów³⁵. Taka elastyczność niewątpliwie zasługuje na akceptację. Wydaje się wręcz, że elastyczne formy zdywersyfikowanej współpracy mogą się okazać nawet bardziej skuteczne i częściej wybierane niż formy federalizowania. Nie wymagają one podejmowania tak sformalizowanych działań, jakie są wymagane dla utworzenia federacji, natomiast pozwalają zbudować silniejszy potencjał naukowy i dydaktyczny, a tym samym także zwiększyć konkurencyjność na rynku.

UWAGI KOŃCOWE

W czasach globalizacji uniwersytety rywalizują ze sobą na arenie międzynarodowej. Nawet przyjmując konserwatywne rozumienie pojęcia „nowoczesny uniwersytet przedsiębiorczy” należy wskazać, że ma być to uczelnia o istotnym potencjale naukowym, organizacyjnym, charakteryzująca się ożywionymi kontaktami z otoczeniem. Można więc stwierdzić, że „uniwersytet trzeciej generacji” to niewątpliwie uczelnia umiejętnie łącząca rolę edukacyjną i badawczą z wdrażaniem innowacji i biznesem („trzecią misją”)³⁶. Jej pracownicy naukowcy chętnie i bez obaw współpracują z biznesem, opracowują wspólne projekty rozwijające nowe technologie, wspomagają procesy innowacyjne³⁷. Stąd też wskazuje się na drogę ewolucji, którą przeszły współczesne uniwersytety europejskie. Wiodła ona w kierunku od nadzoru państwa nad gospodarką i szkolnictwem wyższym oraz określania przez państwo tych relacji (gospodarki centralne), poprzez wskazanie trzech, pozornie niezależnych głównych uczestników (państwo – rynek – uniwersytet)³⁸.

Wobec tego rodzaju wyzwań nieunikniony okazał się proces transformacji instytucjonalnej także polskich uczelni, które stanęły przed koniecznością

³⁵ I. Degtyarova, *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Komentarz*, (red.) J. Woźnicki, Warszawa 2019, art. 165, LEX el.

³⁶ O. Hnatyszak, *Uczelnia nowej generacji – redefinicja instytucjonalna uczelni*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2018, Nr 54, s. 342-343.

³⁷ M. Haberla, S. Bobowski, *Od uniwersytetu średniowiecznego do uniwersytetu trzeciej generacji*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2013, Nr 315/1, s. 295-296, H. Etzkowitz, A. Webster, Ch. Gerhard, B. R. Cantisano Terra, *The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm*, „Research Policy” 2000, Vol. 29, s. 313; H. Etzkowitz, *Research groups as ‘quasi-firms’: the invention of the entrepreneurial university*, „Research Policy” 2003, Vol. 32, No. 1, s. 110.

³⁸ K. Leja, *Koncepcje zarządzania współczesnym uniwersytetem*, Gdańsk 2011, s. 39.

zwiększenia efektywności podejmowanych działań, także poprzez przeprowadzenie zmian organizacyjnych. Reforma szkolnictwa wyższego z 2018 r. miała doprowadzić do wzmocnienia pozycji polskich uczelni w otoczeniu tak krajowym, jak i międzynarodowym. Służyć temu miały między innymi zapoczątkowane procesy konsolidacji instytucjonalnej. Wydaje się, że wprowadzone rozwiązania dają szerokie możliwości prowadzenia różnego rodzaju działań mających na celu koncentrację kapitału intelektualnego, jednakże nie są one wolne od licznych niedociągnięć legislacyjnych, które niestety mogą skutkować obniżeniem skuteczności w ich recepcji. Pozytywnie należy ocenić utrzymanie szerokiego spektrum form współpracy międzyuczelnianej, pozostawiającej dużą swobodę dla uczelni, które mogą zachować swoją wizję rozwoju. Wypada natomiast wskazać, że rozwiązanie dotyczące możliwości tworzenia federacji, jest dość zachowawcze (także z punktu widzenia katalogu preferencji przewidzianych dla tej formy aktywności). Niesie to za sobą ryzyko, że federacje podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki mogą pozostać tak niewidoczne na horyzoncie polskiej nauki, jak dotychczasowe związki uczelni. Wydaje się jednak, że na sformułowanie ostatecznych wniosków należy zacząć przynajmniej do upływu dekady od wejścia w życie p.s.w.n.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

1. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1668 ze zm.).
2. Ustawa z dnia 3 lipca 2018 r. - Przepisy wprowadzające ustawę - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1669).
3. Ustawa z dnia z dnia 27 lipca 2005 r. - Prawo o szkolnictwie wyższym (tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 2183 ze zm.).

Wydawnictwa zwarte

1. Banyś W., *Dywersyfikacja a instytucjonalna i autonomia uczelni oraz ich miary*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2017, Nr 2(50), s. 190-202.
2. Degtyarova I., *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Komentarz*, (red.) Woźnicki J., Warszawa 2019, art. 165, LEX el.
3. Etzkowitz H., *Research groups as ‘quasi-firms’: the invention of the entrepreneurial university*, “Reserch Policy” 2003, Vol. 32, No. 1, s. 109-121.

4. Etzkowitz H., Webster A., Gerhard Ch., Cantisano Terra B. R., *The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm*, "Research Policy" 2000, Vol. 29, s. 313-330.
5. Etzkowitz H., Webster A., Gerhard Ch., Cantisano Terra B. R., *The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm*, "Research Policy" 2000, Vol. 29, s. 313-330;
6. Haberla M., Bobowski S., *Od uniwersytetu średniowiecznego do uniwersytetu trzeciej generacji*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2013, Nr 315/1, s. 287-297.
7. Hnatyszak O., *Uczelnia nowej generacji – redefinicja instytucjonalna uczelni*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2018, Nr 54, s. 336-345.
8. Leja K., *Koncepcje zarządzania współczesnym uniwersytetem*, Gdańsk 2011.
9. Pabian A., Piróg A., *Akceptacja procesów konsolidacyjnych w sektorze szkolnictwa wyższego w świetle badań*, „Handel Wewnętrzny” 2018, nr 2(373), s. 41-53.
10. Pachociński R., *Kierunki reform szkolnictwa wyższego na świecie*, Warszawa 2004.
11. Przewodnik po systemie szkolnictwa wyższego i nauki, cz. I, MNiSW, Warszawa 2019.
12. Rayevnyeva O. V., Derykhovska V. I., *The Technology of Self-Assessment of the Quality of Scientific Activity of Higher Education Institution as a Factor of Increase of its Academic Autonomy*, „БІЗНЕСІНФОРМ” 2017, Nr 12, s. 223-232.
13. Werner M., *Postępująca globalizacja przeczy idei uniwersytetu*, <https://teologiapolityczna.pl/mateusz-werner-postepujaca-globalizacja-preczyy-idei-uniwersytetu-3> [dostęp: 11.01.2020 r.]
14. Zaman K., *Quality guidelines for good governance in higher education across the globe*, „Pacific Science Review B: Humanities and Social Sciences” 2015, nr 1, s. 1-7.

Materiały internetowe

1. <https://sjp.pwn.pl/sjp/konsolidacja;2564385.html> [dostęp: 18.04.2021 r.].
2. Uzasadnienie rządowego projektu ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, druk sejm. nr 2446, VIII kadencja Sejmu RP, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.-xsp?nr=2446> [dostęp: 18.04.2021 r.].
3. Raport nr 6/2017 Rady Głównej Nauki i Szkolnictwa Wyższego „Konsolidacja w sektorze szkolnictwa wyższego”, opracowanie Zespołu powołanego uchwałą nr 155/2017 z 9.04.2015 r. w sprawie powołania zespołu roboczego ds. „konsolidacji w sektorze szkolnictwa wyższego”, (red.) J. Szambelańczyk, Warszawa, listopad 2017, http://www.rgnisw.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2017_12/012da35516a49f18ac210981aa2811e2.pdf [dostęp: 18.04.2021 r.].

CONSOLIDATION PROCESSES OF "UNIVERSITY 2.0" AGAINST THE BACKGROUND OF GLOBAL EUROPEAN TRENDS IN HIGHER EDUCATION. SELECTED ISSUES

Summary: Globalisation processes have also left their mark on the condition in which contemporary European universities find themselves. Higher education faced new (often competitive, even contradictory) challenges. To this end, measures had to be taken to strengthen scientific and organisational capacities, while maintaining institutional autonomy and academic freedom. Polish universities also had to face this kind of difficulties. The subject of the present study is not only the analysis of solutions concerning consolidation of public HEIs, which are to lead to strengthening their position, but also conducting an assessment of the effectiveness of the adopted solutions, from the point of view of selection of a model and legislative quality of regulations. For this purpose, a dogmatic and historical method was used.

Keywords: Globalisation, consolidation, federation, university union.

RELACJE INTERPERSONALNE MŁODZIEŻY POKOLENIA IGEN

Streszczenie: Wirtualna rzeczywistość stała się istotnym elementem ludzkiej egzystencji. To zaabsorbowanie światem cyfrowym można dziś odnieść niemal do każdego człowieka, jednak w przypadku przedstawicieli pokolenia iGen wpływ ten jest szczególnie zauważalny. Dzieje się tak, ponieważ jest to pierwsze pokolenie, które nie zna świata bez dostępu do urządzeń cyfrowych i Internetu, przez co niemal bezkrytycznie wielbi i użytkuje tego typu dobrodziejstwa. Skutkuje to tym, że w ich przypadku świat realny i rzeczywisty intensywnie się przenika, stąd też wiele aspektów znanych dotąd z realnego życia, młodzież pokolenia iGen przenosi do sieci. W ten sposób robią zakupy, oglądają filmy, pracują, ale przede wszystkim nawiązują nowe znajomości. Jednak charakter e-komunikacji zmienia powoli wymiar dotychczasowych relacji interpersonalnych tych młodych ludzi. Celem niniejszej pracy jest zatem odpowiedź na pytanie: czy nowe media i technologie znacząco wpływają na jakość relacji współczesnej młodzieży należącej do pokolenia iGen? Jest to zagadnienie na tyle nowe, że środowisko naukowe nie wypracowało jeszcze jednego stanowiska w tym zakresie. Dlatego też realizacja powyższego zagadnienia, obejmująca zarówno rozważania teoretyczne, jak również analizę dostępnych wyników badań w tym obszarze, wydaje się wysoce zasadna.

Słowa kluczowe: Nowe technologie, młodzież, relacje, związki.

WSTĘP

Nowe technologie, w tym przede wszystkim upowszechnienie komputerów, smartfonów i Internetu, wniosły do ludzkiego życia ogromne możliwości kontaktowania się z innymi, ale przede wszystkim nowe sposoby

¹ Mgr, Uniwersytet Opolski – Wydział Teologiczny; ORCID: 0000-0002-7857-1693.

funkcjonowania i wyrażania siebie. Także to jak ludzie tworzą, utrzymują i zrywają relacje międzyludzkie, jest dziś kreowane przez technologię cyfrową. Jeszcze nie tak dawno temu by z kimś porozmawiać, należało wyjść z domu. Ludzie spotykali się w pubach, restauracjach, kościele czy na wspólnych uroczystościach rodzinnych. Jednak obecnie, nowe technologie i media społecznościowe w znaczącym stopniu te zachowania zmodyfikowały.

Aktualnie aby nawiązać z kimś kontakt, wystarczy posiadać pod ręką smartfon (najlepiej z dostępem do Internetu, gdyż wtedy opcji umożliwiających rozmowę jest znacznie więcej). Łatwość dostępu do urządzeń elektro-nicznych spowodowała, że na rynku zaczęło pojawiać się coraz więcej aplikacji umożliwiających podtrzymanie, ale przede wszystkim nawiązanie znajomości, co z czasem uczyniło randki online zachowaniem społecznie akceptowalnym. Badania wskazują, że z portali randkowych korzysta prawie 3,2 miliona ludzi. Należy jednak pamiętać, że wiele osób nie przyznaje się do korzystania z tego typu aplikacji, zatem liczba ta może być mocno niedoszacowana². Z kolei inne źródła pokazują, że taką formę zawarcia znajomości wybierają w większości (60%) ludzie młodzi w wieku 18-34 lat³. Niestety, ale określenie aktualnej skali omawianego zjawiska na gruncie polskim jest szczególnie trudne, bowiem istnieje znaczący niedobór badań w tym zakresie, w szczególności w odniesieniu do ludzi bardzo młodych. Widać, jednak, iż wykorzystanie aplikacji randkowych przez tę grupę jest wysokie, a w związku z prognozowanymi kolejnymi falami pandemii SARS-CoV-2 można domniemywać, iż tendencje te będą się pogłębiać.

W kontekście analizy wirtualnych znajomości nie można pominąć roli mediów społecznościowych. Dane *Digital 2021: Poland* za 2021r. pokazują, że w Polsce korzysta z nich 25,9 mln osób, a więc zdecydowanie więcej niż połowa populacji Polski (68,5%). W porównaniu z danymi z roku poprzedniego odnotowano wzrost na poziomie 11%⁴. Aktualnie to właśnie media społecznościowe stanowią główne miejsce rozpoczynania i podtrzymywania znajomości, a czasem także ich kończenia. Relacje internetowe mają szczególne znaczenie dla młodzieży pokolenia iGen, czyli generacji, która przyszła na świat w momencie, kiedy został on już opanowany przez nowe technologie

² A. Miotk, *Serwisy randkowe w Internecie*, s. 40, [online] https://pbi.org.pl/wp-content/uploads/2017/04/-Anna-Miotk_Czlowiek-Zalogowany_Randki.pdf [dostęp: 31.08.2021 r.].

³ E. Stanek-Misiąg, *Relacje przez aplikacje. Rozmowa z dr Konradem Maj.* [online] <https://www.mp.pl/-pacjent/psychiatria/wywiady/226454,relacje-przez-aplikacje> [dostęp: 31.08.2021 r.].

⁴ *Digital 2021: Poland*, [online] <https://datareportal.com/reports/digital-2021-poland> [dostęp: 31.08.2021 r.].

i nowe media. Nie znają zatem świata bez dostępu do urządzeń cyfrowych i Internetu, przez co bezkrytycznie wykorzystują wszystkie możliwości jakie oferuje wirtualna rzeczywistość. Skutkuje to tym, że w ich przypadku świat realny i rzeczywisty bardzo mocno się przenikają, a wiele aspektów znanych dotąd z realnego życia, młodzież pokolenia iGen przenosi do sieci. W ten sposób robią zakupy, oglądają filmy, pracują, a także poznają nowych ludzi.

Dlatego też w niniejszej pracy skoncentrowano się na problematyce szeroko pojętych relacji młodzieży pokolenia iGen, które swe początki mają w świecie cyfrowym. Celem nadrzędnym jest jednak odpowiedź na pytanie: czy nowe media i technologie znacząco wpływają na jakość tych relacji? Jest to zagadnienie na tyle nowe, że środowisko naukowe nie wypracowało jeszcze jednego stanowiska w tym zakresie. Dlatego też realizacja powyższego zagadnienia, obejmująca zarówno rozważania teoretyczne, jak również analizę dostępnych wyników badań w tym obszarze, wydaje się wysoce zasadna. Lektura ta skłania do głębszej refleksji nad kondycją relacji tworzonych przez młodych ludzi przynależnych pokoleniu iGen.

RELACJE MIĘDZYLUDZKIE W CYBERPRZESTRZENI – ZARYS PROBLEMATYKI

„Relacje interpersonalne odnoszą się do sposobu wyrażania interakcji, uczuć i postaw między dwoma lub więcej partnerami. Koncentrują się na wzajemnych stosunkach uczestników, które odnoszą się do pozytywnych bądź negatywnych powiązań pomiędzy nimi”⁵. Istotą każdej relacji międzyludzkiej jest komunikacja, której specyficzną odmianą, zyskującą coraz bardziej na popularności, jest e-komunikacja. Do najważniejszych cech komunikacji za pośrednictwem Internetu należy⁶:

1. **Brak ograniczeń przestrzennych;** interakcje międzyludzkie w sieci nie są w żaden sposób ograniczone, co umożliwia porozumiewanie się z ludźmi z całego świata.
2. **Brak kontaktu fizycznego;** kontakt opiera się głównie na zmyśle wzroku.
3. **Dostępność wielu kontaktów;** łatwość kontaktu z wieloma osobami, możliwość wyboru.

⁵ <http://mkrzymowski.pl/pliki/publikacje/komunikacja.pdf> [dostęp: 04.09.2021 r.].

⁶ A. Słysz, B. Arcimowicz, *Przyjaciele w Internecie*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne Sp. z o.o., Gdańsk 2009, s. 17-18.

4. **Równość statusów osób wchodzących w kontakt;** nie ma znaczenia jakiej ktoś jest rasy, jakiego wyznania, jak jest ubrany ani jaki jest jego stan majątkowy.

5. **Anonimowość;** manifestująca się możliwością zatajenia prawdziwych informacji o sobie.

6. **Synchroniczność i asynchroniczność;** brak ograniczeń czasowych pozwala na nawiązanie porozumienia w czasie rzeczywistym, natychmiastowo (synchronicznie). Możliwe jest jednak również przesyłanie takich komunikatów, które odbiorca przeczyta po pewnym czasie, a więc strony dialogu nie muszą być jednocześnie obecne w przebiegu rozmowy (asynchronicznie).

7. **Brak cielesności;** co przejawia się przede wszystkim w tym, że nie ma kontaktu fizycznego.

8. **Płynność tożsamości;** istnieje możliwość zmiany tożsamości, odgrywania kogoś innego.

9. **Większa kontrola nad kontaktem;** a w szczególności nad tym - kiedy, jak i komu odpowiedzieć.

10. **Archiwizowanie historii kontaktu;** możliwość zapisania całej korespondencji, wraz z datami i godzinami kontaktów.

Należy również zaznaczyć, iż cyberprzestrzeń jest częścią rzeczywistości, a co za tym idzie, błędem jest jej postrzeganie jako przeciwieństwa przestrzeni realnej⁷. Jej interaktywność umożliwia bowiem tworzenie prawdziwych relacji, podobnych (przynajmniej z pozoru) do relacji *offline*. Nie dziwi zatem fakt, iż od momentu upowszechnienia się nowoczesnych narzędzi umożliwiających nawiązywanie kontaktów z innymi ludźmi w Internecie, współczesne społeczeństwa zachłysnęły się możliwościami jakie zostały im zaoferowane. W konsekwencji komunikacja międzyludzka przeszła (i nadal przechodzi) duże przeobrażenia w tym zakresie.

Bezspornie komunikacja przez Internet jest różna od komunikacji tradycyjnej. W celu precyzyjnego scharakteryzowania odmienności tych dwóch form należy odnieść się do podstaw nauki o komunikacji. Zasadniczo, komunikację można podzielić na komunikację pośrednią (a zatem odbywającą się przy pomocy mediów) i komunikację bezpośrednią (odbywającą się twarzą w twarz)⁸. W obecnych czasach, w szczególności w odniesieniu do

⁷ A. Ben-Ze'ev, *Miłość w sieci. Internet i emocje*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2005, s. 16.

⁸ A. Andrzejewska, *Świat wirtualny miejscem nawiązywania i utrzymywania relacji przez młodzież* [w:] *Edukacja – relacja – zabawa, Wielospektowość internetu w wymiarze bezpieczeństwa dzieci i młodzieży*, red. A. Wrońska, R. Lew-Starowicz, A. Rywczyńska, Wydawnictwo FRSE, Warszawa 2019, s. 79.

ludzi młodych, komunikacja *face to face* ustępuje miejsca komunikacji *interface to interface*⁹. W przypadku komunikacji bezpośredniej na pierwszy plan wysuwa się bliski i faktyczny kontakt z drugim człowiekiem, gdzie na odbiór całokształtu rozmowy składają się takie czynniki jak: postawa ciała, mimika, gesty czy ton głosu. Bardzo często niewerbalne komunikaty wyrażają więcej niż słowa, gdyż niosą ze sobą naturalny dla każdego człowieka ładunek emocjonalny. W komunikacji pośredniej człowiek staje się zbędny, a najważniejsza wydaje się być interakcja z urządzeniem, którą w świecie wirtualnym ułatwiają emotikony czy gify. Coraz częściej kontakt z wykorzystaniem nowych technologii jest oparty na bodźcach wzrokowych (poprzez czytanie komunikatów na ekranach)¹⁰. Oczywiście, urządzenia tego typu umożliwiają także komunikację za pomocą głosu (jak podczas rozmowy przez telefon), jednak młodzież pokolenia iGen wybiera to rozwiązanie zdecydowanie rzadziej. Współczesny nastolatek woli odrzucić połączenie niż je odebrać, aby po chwili napisać wiadomość na którymś z komunikatorów. Co więcej, młodzi ludzie przyznają, iż bardzo się stresują przed wykonaniem połączenia. Nie ma to formy telefonofobii, a przybiera raczej postać stresu związanego z obawami o to, czy przebieg rozmowy będzie pomyślny¹¹.

Inną formą kontaktu jaką umożliwiają nowe technologie, jest kontakt wzrokowy, a więc komunikacja za pomocą kamer internetowych. W takim przypadku rozmówcy nie mogą się dotknąć, to jednak obserwują reakcje drugiej osoby i rozmawiają z nią niemal na tych samych warunkach co na żywo. „Ogromną zaletą komunikacji wirtualnej jest łatwość nawiązywania kontaktów. Styl życia współczesnej młodzieży związany jest z pośpiechem, brakiem czasu, niepewnością jutra i wieloma zahamowaniami. Coraz trudniej jest nawiązać relację z drugą osobą, a tym bardziej ją utrzymać. Świat wirtualny znosi te bariery, pozwalając na poszukiwanie i poznawanie ludzi w dowolnym momencie. Może się to odbywać w drodze do szkoły, podczas przerwy w szkole, w momencie odpoczynku czy rano, tuż po przebudzeniu”¹². Bezspornie największym ograniczeniem tego typu komunikacji jest brak kontaktu fizycznego, zwłaszcza w sferze relacji bliższych, przyjacielskich, ponieważ to właśnie

⁹ M. Szpunar, *Alienacja i samotność w Sieci vs grupowość i kapitał społeczny w Internecie. Internet i jego wpływ na kontakty społeczne* [w:] *Oblicza Internetu. Architektura komunikacyjna Sieci*, (red.) M. Sokołowski, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Elbląg 2007, s. 96, cyt. za: A. Andrzejewska, *op. cit.*, s. 79.

¹⁰ A. Andrzejewska, *op. cit.*, s. 79-80.

¹¹ K. Kunat, *To artykuł o Was i o nas. Dlaczego millenials nie cierpią rozmów przez telefon, a wolą wysłać wiadomość tekstową?*, [online] <https://www.tabletowo.pl/dlaczego-millenials-wola-pisac-niz-rozmawiac-przez-telefon/> [dostęp: 02.09.2021 r.].

¹² A. Andrzejewska, *op. cit.*, s. 80.

mowa ciała wiele mówi o intencjach rozmówcy. W sieci znacznie trudniej stwierdzić, kto ma dobre intencje, a kto nie, wobec czego o wiele łatwiej o pomyłkę. Co prawda wymyślono jak można zastąpić mimikę symbolami graficznymi (tzw. emotikony), ale są one intencjonalne i kontrolowane. Nie można zatem mówić o „pełnym” kontakcie. Niestety młodzi ludzie bardzo często wyolbrzymiają cechy osób z którymi komunikują się przez Internet. To z kolei powoduje większą otwartość, uwalnia od stereotypów i w konsekwencji sprzyja nieodpowiednim zachowaniom¹³. Na tego typu zachowania w szczególności narażone jest najmłodsze pokolenie iGen, które to pokolenie - jak żadna inna generacja dotychczas - spędza wiele godzin dziennie na eksplorowaniu wszystkich zakamarków cyfrowego świata.

KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA PRZEDSTAWICIELI POKOLENIA IGEN

Pokolenie iGen to coraz liczniejsza grupa dzieci, młodzieży i młodych dorosłych. Przyjmując za J. M. Twenge umowną datę - 1995 r. jako datę „narodzin” tego pokolenia, to w 2021 r., jego najstarszy przedstawiciel będzie miał 26 lat. Pokolenie iGen w znacznym stopniu różni się od poprzednich generacji. W skrócie, ale zarazem bardzo trafnie charakteryzuje tę populację D. Kubacka-Jasiecka i P. Passowicz. Zdaniem powyższych badaczy jest to „pokolenie wychowane przez Internet, w świecie nierzeczywistych złudzeń, (które) w realnej rzeczywistości zostaje zmuszone do konfrontacji z otwartymi podziałami finansowymi, majątkowymi, prestiżowymi, wreszcie politycznymi współczesnego społeczeństwa”¹⁴. Najmłodszej generacji przyszło bowiem żyć w specyficznych i ciężkich czasach. Ukształtowani w erze ataków terrorystycznych, globalnego kryzysu finansowego, problemów klimatycznych, a teraz pandemii przeżyli już bardzo dużo jak na swe krótkie życie. Zaprezentowana wielość doświadczeń spowodowała, że u przedstawicieli tej generacji można dostrzec cechy, które w dość dużym stopniu warunkują ich zachowanie. Jednak największym czynnikiem wpływającym na to kim są, jest wpływ szeroko pojętych nowych technologii. To pierwsza generacja, która nie zna świata bez smartfonów, tabletów czy Internetu, w związku z czym „świat wirtualny traktują jak powietrze, którym oddychają natychmiast po przebudzeniu”¹⁵.

¹³ A. Słysz, B. Arcimowicz, *op. cit.*, s. 18-19.

¹⁴ D. Kubacka-Jasiecka, P. Passowicz, *Dorastanie we współczesności : postawy, wartości i doświadczanie czasu a kryzysy rozwoju pokolenia po transformacji*, „Czasopismo Psychologiczne” 2014, tom 20, nr 2, s. 175.

¹⁵ A. Andrzejewska, *op. cit.*, s. 75.

Abstrahując od opisanych powyżej uwarunkowań mających wpływ na zachowanie iGeneration, przedstawiciele tej generacji cechuje ogromny indywidualizm co akcentują pokazując swą odrębność od innych ludzi. Z tego też powodu robią wiele aby wyróżnić się z tłumu i zwrócić na siebie uwagę. Działania te ułatwia im rzeczywistość wirtualna, która taką kreację umożliwia i nie zwykle upraszcza. Co więcej, życie wirtualne jest dla nich na tyle ciekawe i absorbujące zarazem, że to właśnie tam przenoszą większość życiowych procesów znanych dotąd z realnego świata. Przedstawiciel pokolenia iGen funkcjonuje jak uwielbiany przez niego sprzęt – natychmiastowo. „Jest przyzwyczajony do szybkiej informacji zwrotnej i gratyfikacji (kultura instant), dlatego też po wpisaniu określonej frazy w wyszukiwarce internetowej odpowiedź chce uzyskać natychmiast i tego samego oczekuje od życia”¹⁶. W konsekwencji ma to też swe przełożenie na tworzone przez przedstawicieli tej generacji relacje międzyludzkie.

RELACJE INTERPERSONALNE MŁODYCH LUDZI PRZYNALEŻNYCH DO iGENERATION

Wirtualna rzeczywistość nie tylko ułatwia komunikację między ludźmi, ale także ułatwia tworzenie różnorodnych relacji, od zwykłej znajomości, po przyjaźń czy nawet miłość. Dla dorastającej osoby istotne są wszystkie relacje, jednak nadrzędne są te ukształtowane z rówieśnikami. Pozwalają one młodym osobom właściwie funkcjonować społecznie, bowiem grupa ta, jak żadna inna, wykazuje ogromną potrzebę akceptacji i przynależności. Często jednak młody człowiek obawia się jak zostanie odebrany. Ten lęk przed oceną, a przede wszystkim krytyką, powoduje że ostatecznie wycofuje się z relacji z innymi ludźmi. W takiej sytuacji pomocny okazuje się być świat cyfrowy, gdzie przekraczanie własnych ograniczeń staje się łatwiejsze, a kontakty wirtualne bardziej dostępne niż realne. Za pośrednictwem Internetu młodzież potrafi doskonale manipulować wrażeniami, tworząc swoje „wybiórcze ja”¹⁷, godzinami poprawiając swój wizerunek, celem umieszczenia na profilu odpowiedniego zdjęcia czy filmu i odegrania przez to wykreowanych przez siebie ról. Sieć pozwala bowiem ukryć to, czego użytkownik nie chce pokazać (wad, kompleksów, problemów), a jednocześnie to właśnie dzięki niej łatwiej jest zaprezentować swoje zalety oraz mocne strony (podkoloryzować

¹⁶ Ibidem, s. 72.

¹⁷ Ibidem, s. 76-77.

rzeczywistość)¹⁸. Potrzeba, by na nowo stworzyć swój wizerunek w świecie cyfrowym daje młodemu człowiekowi fałszywe poczucie kontroli nad otaczającą go rzeczywistością. Myśli on, że jeśli jest w stanie przewidzieć reakcję innych na udostępnione filmy czy zdjęcia to panuje nad obiosem społecznym swojej osoby. W prawdziwym życiu pozyskanie takiej władzy jest niezwykle trudne, a nawet niemożliwe. Mimo to, wiele osób tę próbę podejmuje. Podtrzymując relacje z innymi za pomocą wykreowanych awatarów, w konsekwencji bardzo często zaniedbują spotkania w rzeczywistym świecie. Z raportu *Common Sense* z 2018r., w porównaniu do danych z 2012r., wynika, że współczesna młodzież mniej docenia spotkania w rzeczywistości (spadek z 49% w 2012r. do 32% w 2018r.), podczas gdy zainteresowanie mediami społecznościowymi jako formą komunikacji w badanym okresie zdecydowanie wzrosło (z 7% w 2012r. do 16% w 2018r.)¹⁹.

Młodzi respondenci zapytani o to, jaką rolę w ich życiu odgrywają wirtualne znajomości odpowiadali że najczęściej zaspokajają one potrzebę pomocy i wsparcia, służą oderwaniu się od rzeczywistości, oferują wymianę poglądów, opinii, zainteresowań oraz przyczyniają się do poznawania nowych ludzi²⁰. W kontekście rozważań niniejszej pracy należy zauważyć, że choć wszystkie powyższe aktywności się przenikają, to jednak szczególna uwaga zostanie poświęcona kwestiom związanym z poznawaniem nowych ludzi przez ówczesną młodzież pokolenia iGen.

Wsparcie można określić jako rodzaj interakcji społecznej, która zostaje podjęta przez jednego lub obu uczestników w sytuacji problemowej, trudnej, stresowej lub krytycznej. Pomimo iż w środowisku badaczy zdania co do wyodrębnienia typów i rodzajów wsparcia są podzielone, to wyróżnia się najczęściej trzy rodzaje wsparcia: emocjonalne, informacyjne, instrumentalne. Wsparcie emocjonalne polega na przekazywaniu w toku interakcji emocji uspokajających, odzwierciedlających troskę, pozytywne ustosunkowanie się do osoby wspieranej. Takie zachowania mają na celu stworzenie poczucia przynależności, opieki i podwyższenia samooceny. W konsekwencji działania

¹⁸ T. Trejderowski, *Kradzież tożsamości. Terroryzm informatyczny. Cyberprzestępstwa, Internet, Telefon, Facebook*, ENETEIA Wydawnictwo Psychologii i Kultury, Warszawa 2013, s. 61-63.

¹⁹ A. Rymśa, *Młode pokolenie woli pisać niż rozmawiać twarzą w twarz, woli Snapchata od Facebooka*. [online] <https://www.dobreprogramy.pl/mlode-pokolenie-woli-pisac-niz-rozmawiac-twarza-w-twarz-woli-snapchata-od-facebook,6628540332045953a> [dostęp: 01.09.2021 r.].

²⁰ T. Lewandowski, *Człowiek w sieci – wyniki badań*, <http://socjologia.wlanet.pl/>, cyt. za: A. Słysz, B. Arcimowicz, *op. cit.*, s. 19-20.

te bardzo mocno wpływają na samopoczucie osoby wspieranej²¹. W odniesieniu do środowiska wirtualnego, wsparcie tego typu można uzyskać głównie na forach dyskusyjnych skupiających ludzi powiązanych z jakimś tematem. Niewerbalne gesty, które w rzeczywistych warunkach towarzyszyłby tej formie wsparcia, takie jak przytulenie czy potrzymanie za rękę, są tutaj zastępowane wymownymi emotikonami. Osoby, które potrzebują pomocy i emocjonalnego wsparcia często nie mają odwagi przyznać się najbliższym osobom w świecie rzeczywistym, że tego potrzebują. O wiele łatwiej jest im otworzyć się przed kimś, kogo nie widzą i (być może) nie znają w realnym życiu. Pomoc tego typu bardzo zbliża użytkowników Internetu, stąd też podtrzymują oni zawiązane w ten sposób znajomości, ze względu na okazane sobie nawzajem zainteresowanie i chęć dawania otuchy²². Kolejną formą jest wsparcie informacyjne, polegające na wymianie takich informacji, które są pomocne w zrozumieniu trudnej sytuacji i stanowią pomysł jej rozwiązania. To także dzielenie się własnym doświadczeniem przez osoby przeżywające podobne trudności, co dotyczy w szczególności interakcji w grupach samopomocy²³. W dzisiejszych czasach Internet oferuje liczne możliwości w tym zakresie. „Praktycznie na wszystkie problemy dnia codziennego można znaleźć rozwiązanie w sieci, podobnie jak opinie o wszelkich produktach i usługach. Należy jednak pamiętać, że informacje rozpowszechniane w Internecie nie zawsze są zgodne z rzeczywistością, a wystawiane opinie mogą być kryptoreklamą lub subiektywnym poglądem, wyrażonym na podstawie osobistych doświadczeń niezwiązanych z problemem”²⁴. Wsparcie instrumentalne polega z kolei na podaniu gotowej instrukcji postępowania w konkretnej sytuacji. Użytkownik poszukujący porady czy jakiejś konkretnej informacji, przegląda pod tym kątem fora internetowe, zadaje na nich pytania, zapoznaje się ze stronami internetowymi o treści zbliżonej do aktualnego problemu²⁵. Poza opisaną wyżej koniecznością pomocy i wsparcia, Internet pozwala zaspokajać również inne potrzeby współczesnej młodzieży, związane chociażby z poznawaniem nowych osób oraz z potrzebą przynależności i akceptacji.

Z tego też powodu, młodzi ludzie pokolenia iGen w większym stopniu korzystają z portali randkowych. Zmiany te pogłębiła w jeszcze większym stopniu pandemia SARS-CoV-2. Narodowa kwarantanna, brak możliwości

²¹ H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, PWN, Warszawa 2012, s. 18-19.

²² A. Andrzejewska, *op. cit.*, s. 81-82.

²³ H. Sęk, R. Cieślak (red.), *op. cit.*, s. 19.

²⁴ A. Andrzejewska, *op. cit.*, s. 82.

²⁵ Ibidem, s. 82.

wyjścia do klubu czy na miasto, a jednocześnie ogromna potrzeba kontaktu z drugim człowiekiem sprawiły, że duża część przedstawicieli pokolenia iGen ściągnęła w tym czasie którąś z aplikacji randkowych. Jak wynika z danych *Match Group*, właściciela między innymi aplikacji Tinder, w trakcie pandemii aplikacje randkowe odnotowały wzrost liczby pobrań i subskrypcji. Na uwagę zasługuje także fakt, że bardzo dużą część użytkowników Tindera stanowiła młodzież pokolenia iGen, ponieważ 44% użytkowników tej aplikacji ma od 15 do 24 lat. Częściej na tego typu rozwiązania pomagające w nawiązywaniu znajomości z innymi ludźmi decydują się mężczyźni, aniżeli kobiety (odpowiednio 57% i 43%)²⁶. Taka forma poznawania nowych osób jest też dobrym rozwiązaniem w szczególności dla osób nieśmiałych, które w świecie rzeczywistym nie zdobyłyby się na odwagę, by zaprosić nowopoznaną osobę na randkę. Bariera, którą za sprawą monitora, stwarza świat wirtualny sprawia także, iż ludzie szybciej otwierają się przed innymi, nie zauważając nawet, że z czasem zaczynają zwierzać się obcej osobie, o której w istocie rzeczy bardzo mało wiedzą. Relacja taka przeistacza się wtedy w bardziej intymną, opartą o wzajemne zaufanie i „lubienie się” – co stanowi podstawowe warunki niezbędne dla przetrwania jakiegokolwiek znajomości²⁷.

Bezspornie wykorzystanie nowych technologii ułatwia rozwój i przetrwanie takiej cyfrowej relacji. Za sprawą smartfonów i przeróżnych komunikatorów można być z kimś stale w kontakcie – a po otrzymaniu wiadomości od osoby poznanej w sieci natychmiast na nią odpowiadać, zupełnie tak, jakby to była rozmowa w czasie rzeczywistym. Czasem taka wirtualna znajomość przenosi się do świata realnego. Pozwala to na lepsze poznanie tej drugiej strony, znanej dotychczas tylko z opowiadań o sobie, oraz sprawdzenie, czy to jak kreowała swoją osobę w świecie wirtualnym, ma jakieś przełożenie na rzeczywistość²⁸.

Mimo iż widać, że coraz więcej młodych osób przyznaje się do korzystania z tego typu portali, to wśród polskiej młodzieży nadal stanowi to pewien powód do wstydu. Niektórzy nie zamieszczają swojego zdjęcia, obawiając się rozpoznania i krytyki ze strony rodziny i bliskich. Jest to szczególnie widoczne w społecznościach małomiasteczkowych i wiejskich. „Sieć staje się jednak na tyle popularnym narzędziem poznawania nowych osób, że niebawem

²⁶ <https://www.telepolis.pl/rozrywka/aplikacje/pandemia-aplikacje-randkowe-polacy> [dostęp: 01.09.2021 r.].

²⁷ K. Kacprzak, R. Leppert, *Związki miłosne w sieci. Poszukiwanie partnera życiowego na portalach randkowych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013, s. 44.

²⁸ A. Andrzejewska, *op. cit.*, s. 85.

publiczne przyznanie się do faktu, że partnera czy partnerkę poznało się w sieci, nie będzie niczym zadziwiającym. Uwaga ta w mniejszym stopniu dotyczy współczesnych nastolatków (przynależnych pokoleniu iGen), którzy cyberprzestrzeń traktują jako naturalne środowisko poznawania nowych ludzi i wchodzenia z nimi w relacje partnerskie²⁹.

Nowe technologie z całą pewnością ułatwiają także zakończenie niesatysfakcjonującej relacji. Chociaż z możliwości tej korzysta wiele osób, to należy przyznać, iż jest ona zarazem najgorszą z możliwych, gdyż bardzo często przybiera formę porzucenia. Po wysłaniu zdawkowej wiadomości, kontakt się urywa. Dla osoby, która taką wiadomość otrzymała, jest to traumatyczne przeżycie³⁰. Ostatnimi czasy coraz popularniejszy staje się tzw. *ghosting*, w którym to nowopoznana osoba znika bez śladu jak duch (stąd też nazwa tego zjawiska).

Jak widać, przestrzeń wirtualna może pomóc przełamywać bariery i skłaniać do zachowań, które kiedyś nie byłyby akceptowalne w rzeczywistym kontakcie. Należy mocno zaakcentować, że młodzi ludzie są często nieświadomi przykrości jakie mogą ich spotkać, ale przede wszystkim niebezpieczeństw związanych z aktywnością na portalach randkowych i innych tego typu miejscach, które umożliwiają zapoznavanie nowych osób³¹. Zanurzając się w tym świecie, tracą jednocześnie potrzebę anonimowości i prywatności. Jest to też zjawisko wysoce niebezpieczne, bowiem nigdy nie ma pewności, kto tak naprawdę jest po tej drugiej stronie. Tak samo jak nie można być pewnym czy sytuacja ze zdjęcia udostępnionego przez znajomego rzeczywiście miała miejsce, tak samo należy być wyczulonym na kontakty z osobami co do których posiada się ograniczoną wiedzę.

Opisane wyżej znaczące zmiany w komunikacji potwierdzają, że media społecznościowe zmieniają ludzkie relacje i funkcjonujące dotychczas zachowania społeczne. Udogodnienia jakie one oferują, skutkują tym, że w dowolnym momencie i o dowolnej porze, można nawiązać z drugim człowiekiem kontakt. Wytwarza to jednak poczucie głębokiego obowiązku aby od razu odpowiedzieć na każdą otrzymaną wiadomość czy komentarz. Dlatego też współczesna kultura w pełni akceptuje natychmiastowe reagowanie na otrzymane powiadomienie, mimo wykonywania innej ważnej czynności w realnej rzeczywistości. Członkowie pokolenia iGen wysyłają do siebie wiadomości siedząc przy rodzinnym stole, podczas ćwiczeń na siłowni, jazdy samochodem

²⁹ Ibidem, s. 85.

³⁰ <https://parentinfo.org/article/teenage-relationships-in-the-digital-age> [dostęp: 23.08.2021 r.].

³¹ A. Andrzejewska, *op. cit.*, s. 88.

czy podczas wspólnych spotkań. Dlatego chyba nikogo nie dziwi już widok młodych ludzi przebywających we wspólnym otoczeniu, z których każdy jest wpatrzony w ekran swojego smartfona. Tak naprawdę więzi, które młodzież pokolenia iGen tworzy za pośrednictwem sieci, nie wiążą przedstawicieli tego pokolenia z innymi ludźmi, jednak w zamian zaprzatają całą ich uwagę, jeszcze bardziej oddalając ich od otaczającego świata.

ZAKOŃCZENIE

Współczesne relacje interpersonalne ulegają znacznym przeobrażeniom. Media społecznościowe i nowe technologie odgrywają w tym procesie niebagatelną rolę, co w szczególności jest dziś zauważalne wśród przedstawicieli pokolenia najmłodszego, tj. iGeneration. Członkowie tej generacji są nieustannie zajęci przeglądaniem mediów społecznościowych, publikowaniem nowych postów czy po prostu surfowaniem w sieci, jednak w rezultacie przynosi to odwrotny skutek od oczekiwanego – coraz więcej czasu spędzają oni z urządzeniem w ręku, a coraz mniej ze sobą nawzajem. Zaciekle argumentują pozytywy wykorzystania nowych technologii, jako sposobu na bliskość z innymi ludźmi, ale tym sposobem jeszcze bardziej unikają realnych kontaktów z otaczającym światem. W kontekście powyższych analiz należy przyznać, iż za sprawą nowych technologii relacje młodzieży pokolenia iGen z rówieśnikami, rodziną i otoczeniem ulegają rozluźnieniu. Pozorna interakcja z drugą osobą, którą za sprawą nowych mediów i technologii została zaoferowana dzisiejszej młodzieży, nigdy nie zastąpi w pełni realnego kontaktu z drugim człowiekiem. I to do nawiązywania tego typu relacji młodzież pokolenia iGen powinna dążyć w pierwszej kolejności. Niestety, dzieje się wręcz odwrotnie.

Dlatego warto w tym miejscu podkreślić niebagatelną rolę rodziców w kwestii wspierania najmłodszych w ich prawidłowych relacjach społecznych. Badania wykazały bowiem, że tam, gdzie więzi między rodzicem a dzieckiem są silne, to opiekunowie częściej są traktowani jako najważniejsze źródło wsparcia, nie zaś (szeroko ujmując) Internet. Dzięki temu młody człowiek czuje, iż ma w rodzicach oparcie, a przez to może im wszystko powiedzieć – od rozterek występujących w związkach, po wątpliwości związane z nowo poznaną osobą. Wiele młodych osób podkreśla jak ważny jest dla nich brak oceny ze strony opiekunów oraz fakt, aby rodzice zrozumieli ich cyfrowe relacje, a nie tylko wyrażali negatywne opinie z tym związane. Dla współczesnej młodzieży pokolenia iGen taki niesprawiedliwy osąd ze strony swych opiekunów jest bardzo bolesny, przez co w konsekwencji urasta do rangi przeszkody

w szukaniu u nich pomocy. To wszystko z kolei nie pomaga w tworzeniu opiekuńczej relacji, potrzebnej do pomocy tym młodym ludziom³² - a otwartość i gotowość do dialogu są tutaj niezbędne.

BIBLIOGRAFIA

1. Aboujaoude E., *Wirtualna osobowość naszych czasów. Mroczna strona e-osobowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagielińskiego, Kraków 2012.
2. Andrzejewska A., Świat wirtualny miejscem nawiązywania i utrzymywania relacji przez młodzież [w:] *Edukacja – relacja – zabawa, Wieloaspektowość internetu w wymiarze bezpieczeństwa dzieci i młodzieży*, (red.) A. Wrońska, R. Lew-Starowicz, A. Rywczyńska, Wydawnictwo FRSE, Warszawa 2019.
3. Ben-Ze'ev A., *Miłość w sieci. Internet i emocje*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2005.
4. *Digital 2021: Poland*, [online] <https://datareportal.com/reports/digital-2021-poland> [dostęp: 31.08.2021 r.].
5. Kacprzak K., Leppert R., *Związki miłosne w sieci. Poszukiwanie partnera życiowego na portalach randkowych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013.
6. Kubacka-Jasiecka D., Passowicz P., *Dorastanie we współczesności: postawy, wartości i doświadczanie czasu a kryzysy rozwoju pokolenia po transformacji*, „Czasopismo Psychologiczne” 2014, tom 20, nr 2.
7. Kunat K., *To artykuł o Was i o nas. Dlaczego millenialsi nie cierpią rozmów przez telefon, a wolą wysłać wiadomość tekstową?*, [online] <https://www.tabletowo.pl/dlaczego-millenialsi-wola-pisac-niz-rozmawiac-przez-telefon/> [dostęp: 02.09.2021 r.].
8. Lewandowski T., *Człowiek w sieci – wyniki badań*, <http://socjologia.wlanet.pl/>.
9. Miotk A., *Serwisy randkowe w Internecie*, [online] https://pbi.org.pl/wp-content/uploads/2017/04/Anna-Miotk_Czlowiek-Zalogowany_Randki.pdf [dostęp: 31.08.2021 r.].

³² <https://parentinfo.org/article/teenage-relationships-in-the-digital-age> [dostęp: 23.08.2021 r.].

10. Rehman S., Saldivar Hodgson N., *Interpersonal Relationships in the Digital World*. [online] https://www.researchgate.net/publication/338902160_Interpersonal_Relationships_in_a_Digital_World [dostęp: 23.08.2021 r.].
11. Rymsza A., *Młode pokolenie woli pisać niż rozmawiać twarzą w twarz, woli Snapchata od Facebooka*. [online] <https://www.dobreprogramy.pl/mlo-de-pokolenie-woli-pisac-niz-rozmawiac-twarza-w-twarz-woli-snapchata-od-facebook,6628540332045953a> [dostęp: 01.09.2021 r.].
12. Sęk H., Cieślak R. (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, PWN, Warszawa 2012.
13. Słysz A., Arcimowicz B., *Przyjaciele w Internecie*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne Sp. z o.o., Gdańsk 2009.
14. Stanek-Misiąg E., *Relacje przez aplikacje. Rozmowa z dr Konradem Maj.* [online] <https://www.mp.pl/pacjent/psychiatria/wywiady/226454,relacje-przez-aplikacje> [dostęp: 31.08.2021 r.].
15. Szpunar M., *Alienacja i samotność w Sieci vs grupowość i kapitał społeczny w Internecie. Internet i jego wpływ na kontakty społeczne [w:] Oblicza Internetu. Architektura komunikacyjna Sieci*, (red.) M. Sokołowski, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Elbląg 2007.
16. Trejderowski T., *Kradzież tożsamości. Terroryzm informatyczny. Cyberprzestępstwa, Internet, Telefon, Facebook*, ENETEIA Wydawnictwo Psychologii i Kultury, Warszawa 2013.
17. <http://mkrzymowski.pl/pliki/publikacje/komunikacja.pdf> [dostęp: 04.09.2021 r.].
18. <https://parentinfo.org/article/teenage-relationships-in-the-digital-age> [dostęp: 23.08.2021].

YOUTH'S IGEN GENERATION INTERPERSONAL RELATIONSHIPS

Summary: Virtual reality has become an essential part of human existence. This preoccupation with the digital world can be related today to almost every person, but in the case of representatives of the iGen generation this influence is particularly noticeable. This

is because this is the first generation that does not know the world without access to digital devices and the Internet, and therefore almost uncritically worships and uses such blessings. As a result, in their case, the real world and the real world merge intensely, which is why many aspects previously known from real life are transferred to the Internet by young people of the iGen generation. This is how they do their shopping, watch movies, work, but most of all make new friends. However, the nature of e-communication is slowly changing the dimension of interpersonal relations of these young people. Therefore, the aim of this study is to answer the question: do new media and technologies significantly affect the quality of relationships of contemporary youth belonging to the iGen generation? Researchers' opinions in this regard are divided. Therefore, the addressing of the above issue, including both theoretical considerations, as well as analysis of available research results in this regard, seems highly justified.

Keywords: New technologies, youth, relations, relationships.

ISBN 978-83-67074-10-0